VALITUD JUTUSTUSI

LYDIA KOIDULA

VALITUD JUTUSTUSI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

OJAMÖLDER JA TEMA MINIA

I

Kus lugeja Ojaveskit ja veskirahvast tundma saab

Kui õnn ja südamerahu ikka seal elaksid, kus täis rahakotid ja rasvased põllud-maad leitakse, siis oleks vana Andres Trimm ehk Ojamölder — kuida rahvas teda ta veski järele hüüdsid — vist kõige õnnelikum mees Männiku külas olnud. Oma nelikümmend kaheksa vakamaad põldu ja heinamaad, ise veel veski ja hooned-majad, tegid Andrese jõukaks meheks, ja et raudlaegas voodi all magamisekambris telliskive täis ep olnud — selle peale oleksin ma kihla vedanud; sest Ojamöldril oli «nodi», seda teadis iga mees Männiku külas.

Õnne ja südamerahuga on aga üsna ise lugu, ja targad inimesed ütlevad, et mõlemad palju sagedamini madala õlgkatuse alla kui kõrgesse kivimajasse aset pidavat tegema.

Ka Ojamölder oli kõige oma rikkuse ja varaga üks õnnetu ja rahutu mees. Kust see siis tuli? — No esmalt sest, et ta üks püsti-ihnus ja mammonateener oli, kes iial küllalt ja tahtmise järele ei saanud; ning teiseks, et ta lapsed talle puhast südamevalu ja muret teha — kuida ta ikka ütles. —

Mis tõsi, jääb tõeks — oma t ü t r e poolest oli Andresel sellega sula-õigus. Mähkmeist saadik hellitatud ja mõnitatud [1] tüdruk sai linnas koolitatud ning — et enesel kaunis libe nägu ja isal hästi ümmargune rahapung oli — viimaks ühele kergemeelsele linnakaupmehele mehele. No nüüd ei teadnud isa ega tütar enam, kui kõrgesse pead tõsta! Ojamöldri K a t a oli ju nüüd kaupmehe proua — kus selle au ots! — See tuuris nõnda aasta võrd aega. Seal oli ühel päeval kõla väljas: kaupmees Lindner on pankrotti jäänud! Kuis nii ruttu? — Eks teada muidugi, kuida säherdune linnaelu on: Lindner elas priskesti, prouakene aitas kõrvalt, ja kui viimaks sõrmed kukru põhja puutuma hakkasid, mõtles auväärt väimees: «Parem natukesega kui üsna ilma», võttis tee jalge alla ja lippas — Ameerikamaale, kus teisi säherdusi kelme veel peab olema. Säh, võta veel kinni! Tahes või tahtmata pidi isa oma Katakese koju tagasi võtma ja temale armuleiba andma.

Aga nii kergemeelne kui möldri Kata ka oli: s e e hoop läks ometi südamesse ja lõikas sügava haava. Ta põdes ja kidus, ja kui kullerkupud ning jaanililled uuesti õitsema lõid ja karjalapsed vainul huikasid — magas Ojamöldri Kata oma väikese tütrega ammu juba Männiku kirikuaias.

J a k o b, Ojamöldri ainus poeg ja varapärija, oli tuline mees — seda ütlesid kõik külarahvas, — ja pealegi Männiku küla kõige ilusam poiss, — seda ütlesid iseäranis kõik Männiku küla tüdrukud; — kes seda ka paremini pidi tundma?

— Siiamaale oli asi hea ja isa temaga rahul, aga et Jakob kõigi tütarlaste hulgast just k o o l m e i s t r i

[1] hellitatud.

Annat omale abikaasaks nõudis, kui ometi kõik teised keelt ta järele nilpasid: see tegi Ojamöldrile nii suurt meelehaigust, et sagedasti söök ega jook ei maitsenud. Miks nõnda? — Jah, Annal olid kõiksugu head viisid ja kombed ning ilus oli ta pealegi nagu ingel — üksainus asi tal puudus: raha!

Raha, palju raha! oli aga Ojamöldri öösine igatsemine ja päevane mõte, ja suuremat meelehaigust ei võinud Jakob temale teha, kui üht vaest tütarlast kosida.

Liisa, Ojamöldri perenaine, oli mõistlik, helde ja tasane naisterahvas, kes vaevaga tänini isa ning poja vahel rahu oli pidanud. Aga ta nägi selgesti, et asi kauaks enam nõnda ei võiks tuurida; sest Andrese viha poja vastu süttis päev-päevalt enam põlema, ja hiljuti alles oli ta ähvardanud Jakobi majast välja ajada, kui ta seda paljast kirikurotti maha ei jätaks. — Ja Andres oli mees oma sõna tõeks tegema, sest toredamat ja kõrkjamat meest kui Ojamölder ep olnud kahekümne versta pealt ümbertringi leida.

Vaesel emal kippus süda lõhki minema igavese tüli ja riiu üle, mis õhtu hilja peremehega maha heitis, hommiku vara temaga üles ärkas ja päev läbi kortsus kulmul ja hapude sõnadega, urisedes ja nurisedes toas ja väljas ümber luuris. Pealegi tundis Liisa oma poja südamevalu isa tahtmise üle, sest ta oma lugu noores põlves oli karvapealt seesama olnud. Mitte ta oma süda, vaid õndsa isa tahtmine oli ta Ojamöldri naiseks pannud; ta ise oli ammu ühe teise valitsenud[1]. Raske südamega oli ta viimaks isa sõna kuulnud. — Ojamölder oma toreda meelega ep olnud teda iial see-eest tänanud ja vaatas ka

---

[1] valinud.

nüüd jälle võõrsilmi oma abikaasa peale: kas ta ehk Jakobi nõus ep oleks? Et seepärast Liisal kuldsed päevad ep olnud, mõistab igaüks isegi.

Teistviisi, aga mitte parem, oli lugu ülemalnimetatud Anna elukohas. Kui külatänavast üles ja koolimajast veel tükk maad mööda läheme, tuleb meile kiriku taga üks vana lagunud hoone vastu viltu seinade ja sammalkatusega, mis selgesti tunnistab, et hoone ehitajal ammu enam hambad ei valuta. Siin elab vana Sutlepa Tõns oma naise ja toatäie lastega, ehk küll vana hurtsik õiguse pärast ammu oleks pidanud oksjoni peal müüdud olema, kui võlapärijal linnas ristiinimese süda rinnus poleks olnud. — Kui Anna isat-emat nii äkisti ära surid, oli Tõns Anna — teada muidugi maksu eest — kasvatada võtnud, ja vallakohtul oli hea meel, et tühjast-paljast lahti said ja mõni vaeselapse halva hinnaga võttis. Aga paraku! Tõns ja Rõõt ei mõistnud iseeneste lapsi kasvatada, veel vähem võõrast. Mees oli püstijoodik ja karvupidikiskuja, naine ropp ja harimata, kes enamasti «minu oma» ja «sinu oma» vahel suurt vahet ei teinud ja tihti pöidla pikemaks kasvada laskis kui teised sõrmed. Mis pidi seal laste kasvatamisest välja tulema? Anna sai kasuvanematelt, mida suurem hulk temasarnastest saavad, kui nad vaesed on: vähe süüa — palju tööd ning sõimusõnu, ja kui taevaisa mitte ise oma sõnadega poleks avitama ja trööstima tulnud, ta oleks koguni mahajäetud ja unustatud olnud.

«Aga,» küsib üks või teine, «eks Anna läinud ära, kui kasuvanematele tüliks oli?» — Oi jah, küll ta, hea laps, oleks läinud, ja mõtles vist enne seepeale kui meie mõlemad, aga kas ta siis tohtis? — Kui Anna koolist välja sai, palus ta kohtumehi teda teenima panna, et oma leiba

sööks ja kasuvanematel kaela peal ep oleks. Aga nüüd oli lugu lahti! «Kas nemad pidada uuesti tema eest kõndima ja muretsema? Tema olgu rõõmus, et ü h t e kohta jääda võida.» Rõõt aga ei oleks teda koguni ära lasknud, iseäranis nüüd, kus ta tütre pulmad ukse ees olid; sest Anna oli kõigega rahul ja maja mure tema kaela peal, ehk küll Rõõt teda paigal[1] ütles risuks ees olevat ja hommikust õhtuni töö ja vaeva üle ragas ja sõimas.

Nõnda oli Anna veel tänini Sutlepa peres, ja silmapisaraid ning nutupäevi oli tal enam kui rõõmutunde.

Lapsest saadik olid Anna ja Jakob ühes olnud, koos koolis, lugemas ja jumalaarmul käinud, sest mõlemate emad olid sõbrad, ka juba lapsest saadik. Aeg oli lastest inimesed teinud, aga armastus südames oli ka kasvanud, ja kui Jakob 23- ja Anna 20-aastaseks olid saanud, teadsid mõlemad ka, et teineteiseta elada ei võiks. Et Ojamölder naljalt üht verivaest miniat vastu ei võtaks, seda nad teadsid ka, aga mõlemad olid noored, võisid ning tahtsid oodata ja lubasid enne surra kui teineteisest lahkuda — kuida see noore rahva viis ikka peab olema! — Igal linnal ja külal, ma ütleksin praegu igal perel, on oma salaja sosisejad ja posisejad, kes suuremat rõõmu ei tunne, kui üht kogemata kuuldud saladust õige ruttu just s e l l e l e kuulutada, kes teda koguni teada ei pidanud saama — kas Männiku küla üksi neist ilma pidi olema? Polnud veel nädalapäevad möödas, siis teadis Ojamölder otsast otsani, kuida lood seisid. Aga nüüd oli tuli takus. Andres ragas ja käras, et tuba kõlas, ja kinnitas viimaks vandega enne surra, kui seda narukaela majasse võtta. Jakob jäi isa kisa juures vagusi, aga vana-

---

[1] alatasa.

mees tundis oma poega ja teadis, et ta niisuguseis asjus nalja ei teinud. Aga ta lubas ka oma südames kõik mis iial võimalik teha, laste südamed lahutada ja armastuse kõige juurega seest välja kiskuda! Kas nõu korda läks? — Mis ep saame näha.

See oli Ojamöldri igapäevane õnnetus ja südamevalu.

Nõnda seisid lood Ojaveskil. Nüüd pöörame kord silmad ühe inimese peale, kes küll õiguse pärast väärt ep oleks, et üks õige koer ta peale haugub ja õige mees ta peale sülitab, aga keda meie siiski ka tundma peame õppima.

Kirja-Tiits — ta kandis seda nime sest saadik, kui ta vanasti kord vallakirjutaja oli olnud — Kirja-Tiits oli esimene vahelkandja, sõnakäänaja ja kõrvapuhuja Männiku külas, üks taevase isa päevavaras, kes kõige nurgelisemat lugu ümmarguseks võis lobiseda ja sõnu mõistis seadida, paremini kui mõni kõrtsitüdruk jalgu. Häbemata ja julge — tuli ta takkauksest jälle sisse, kui teda eest välja visati, ja ilma Kirja-Tiitsuta ei saanud ometi ükski läbi, sest võrukael mõistis kõigile, paremini kui mõni kupu- ehk nõiaeit, mokkamööda rääkida. Kirja-Tiits aitas kosida ja matta, pulmi ning jootusid teha, kirjutas kõik palvekirjad ning rendikontrahid, ja kõiges Männiku külas polnud ühtainust maja leida, kuhu Kirja-Tiitsu terav nina ja rõugenud nägu veel poleks tunginud. Ja teada muidugi, ikka hakkas sõrmede külge seda-teist, sest kui amet ka ei austa, siis ta ometi toidab, ja kõik, mis ei karjunud, sel oli Kirja-Tiitsu taskus ruumi. «Natuke valetada, natuke varastada, see on nii hea kui pool adramaad» — vaat see on sõna, mis justament Kirja-Tiitsu kohta sündis. Sest libesaba puhus mehel ja naisel kõrvad täis, ajas lapsed ja vanemad kokku, kui

aga o m a kasu leidis. Kus puud raiutakse, seal laastud langevad. Juhtus küll kord ka, et kui asi ſiiaks läks, mõni laast märgid kõrvapuhuja selja peale maalis — selle ta raputas maha nagu koer vee — mis temasugune häbist või aust teadis? — Ühe sõnaga: Kirja-Tiits oli päris juudas (sest punane pea oli tal ka), keda igas asjas võis pruukida, kuid aga mitte — h e a peale!

Sutlepa Tõns kiriku taga oli Kirja-Tiitsu hea sõber ja vader — eks teada muidugi: kus põrn maost ja roe rattast jääb? Ojamöldriga aga oli asi viltu läinud, sest see oli Kirja-Tiitsust kord hästi petta saanud, ja ses asjas oli Andresel imeväärt hea pea: seda ta ei unustanud naljalt ära! Siiski oli Ojamölder viimasel ajal kelmi vastu jälle natuke lahkemaks läinud, ja Kirja-Tiits, selle peale uhke, ütles tihti Tõnsu vastu: «Pane tähele, vader, pane aga tähele, ta tuleb ometi tagasi, — kui ka ükspäinis koolmeistri Anna pärast»; ja siis irvitas võrukael, kui oleks tal Ojamölder juba kotis, — ja paraku! kelmil oli õigus.

Ühel laupäeval enne jõulu oli Ojamölder linna vilja müünud, ja et kaup tulus olnud, oli Andrese süda rõõmus ja nägu lahke. Kodu poole sõites oli ta juba tükk maad linnast kaugel, kui ta Kirja-Tiitsu kätte sai, kes linnas ka seda-teist oli talitamas käinud. Kui endine kirjutaja vana rikast Ojamöldrit oma kenade ruunadega nägi tulevat, jäi ta alandlikult tee ääre seisma, tõmbas mütsi peast ja kummardas maani, kui oleks Ojamölder mõni kohtusaks või mustakuue-mees olnud. Rasv petab hiiri lõksu, ja kelm teadis, mis ta tegi.

Uhkel Ojamöldril oli see väga meele järele. Äkisti pidas ta ruunad kinni ja hüüdis:

«Tiku peale, Kirja-Tiits, minu ruunad jooksevad rute-

mini kui sinu jalad, ja mõtlen: on ikka parem alandlikult sõita kui kõrgilt jala joosta.»

Nagu välk oli Kirja-Tiits vankri peal ja nüüd vahutas suu tänust ja kiitusest; aga mehike jäi õige kohkuma, kui Andres armulikult ütles:

«Võid minu kõrvale õlge peale istuda, juttu ajades läheb tee lühemaks.»

«Ei nüüd vanamehe surm või enam kaugel olla,» mõtles Kirja-Tiits, võttis hoolega kuue hännad lahti ja istus Andrese kõrvale maha. Jutt-kõne langes turuhinnast tänavuse ilma ja külvi peale, kuni viimaks Kirja-Tiits Ojamöldri ruunasid kiitma hakkas.

«See on tõsi,» hüüdis ta ja lõi nahkpüksi peale, et aga laksus, «see on tõsi: uhkemaid loomi pole kellegi krahvil ega vürstil!»

«Aga mis nad ka maksavad!» vastas Ojamölder, kellele kelmi kiitus nagu sula-mesi mööda rindu maha läks, «kaks kõrget nisukoormat on nende eest linna sõitnud! Siiski, mis sest viga? Meiesugusel on veel enam salves.»

«Muidugi,» vastas Kirja-Tiits, ning meelitas ja lipitses magusasti edasi, kuni vanamehe õige hea tuju peale sai; siis küsis ta äkisti:

«Trimmu peremees, ärge pange pahaks, aga ma olen juba ammu imeks pannud, et te ikka veel i s e laadale sõidate; — teie rikkusega ja aastatega võiks see töö Jakobile jääda. Ta pole ju ka enam laps, ja kauplemise poolest võiks juudid veel temast õppida.»

Ojamölder vaatas tükk aega maha, siis ütles ta mõttes: «Tõsi küll, küllap ta nõnda on, aga asi ei lähe ometi korda, mitte koguni! Usu mu sõna, Kirja-Tiits: ma istuksin ka parem sooja ahju taga, kui et siin vankri peal

põrun, aga — iga mehe king pigistab ta oma jalga. Niikaua kui ma ise veel väheti jalul olen, ei anna ma peremehe keppi käest. Meie päevil on noorerahval iseäranis mõtted ja liiati veel minu Jakobil.» Ja et vanamehel just kõnetuju oli: «Saadaks ma teda linna,» lisas ta juure, «siis läheks lugu veel hullemaks kui ta on, sest kergemalt ei võiks ta kuskil Annaga kokku saada, kes iga laupäev Sutlepa Rõõda natukest või-munad linna viib. Kirivase päralt! Ma peaks ju laste ja vanade naeruks saama, kui ma ise köit hakkaks lööma, millega mind puuakse!»

«Eks vaadake kord,» lükkas Kirja-Tiits vanameest puusa, «kui hunti hüüad, siis on ta põõsa taga.» Kümmekond sammu nende ees käis Anna, kes, tühi korv käe otsas, linnast kodu poole tõttas.

Ojamölder ei lausunud sõna, aga ta viskas pea kuklasse, vilistas kord, ja nagu välk lendasid vanker ja hobused vaesestlapsest mööda, kes kohkudes kõrvale astus.

«Oot, oot, vennike,» mõtles Kirja-Tiits, «sinule mehikesele panen ma veel kirbu kõrva, kellest sa nii pea lahti ei saa.»

«Mis tõsi, on tõsi,» ütles ta rebaseviisi naeratades ja vaatas võõrsilmi vanamehe peale, «üks kena tütarlaps on koolmeistri Anna, ja ühe ilusa minia toob Jakob teile majasse.»

«Mitte nii kaua kui minu silmad lahti on!» karjus Ojamölder, punane nagu keedetud vähk. «Küllap leiame hullule koerale veel raudahelad!»

«Sellele mitte,» irvitas Kirja-Tiits, «ja kui t e i e ta ka paelu panete, teie p e r e n a i n e laseb ta ometi jälle lahti.»

«Minu p e r e n a i n e?» küsis Ojamölder ja ajas silmad pärani, «jampsid sa, või oled sa purjus?»

«Ei koguni,» kostis kelm, «mul tulevad aga nii iseäranis mõtted.» Ta pööris pea Andrese kõrva najale ja sosises: «Olete siis koguni ära unustanud, et Anna kadunud isa vanasti teie Liisat kosis? Kas ta oma endise peiukese tütrele paha hakkab soovima? — Seep see on: vana armastus ei kustu,» naeris kelm suure häälega. «Aga mis see mulle korda läheb!» — lisas ta juure ja tegi nii ilmsüüta näo kui rebane, kui ta kanavargilt tuleb — «jutust tuleb jutt, ja Trimmu peremees on tark küllalt ilma minu abita aru saama, kuida lood seisavad.»

Iga õige isa ja naisemees oleks keelepeksja piitsavarrega vankri pealt maha ajanud ja talle seda-teist tee peale kaasa annud, mis mesimagus ep ole, aga kus Ojamöldril seda meele pidi tulema? Ta istus õlekoo peal nagu Loti naine, kes soolasambaks sai, ja ei lausunud musta ega valget. Kirja-Tiits oli kaval küll ise ka suud pidama: ta tahtis vanamehele aega anda kuuldud sõnumeid põhjani ära seada. Vahete-vahel kuulis kõrvapuhuja Andrest kord «oi, oi!» ütlevat, muidu aga jäid mõlemad vait, kuni Männiku küla kaugelt paistma hakkas. Siis ütles Ojamölder:

«Astu maha, Kirja-Tiits, ja mine siit otse A r e T o o m a kapsaaiast läbi: ma ei taha, et veskirahvas sind minu vankri peal näevad. Ja mis me veel isekeskis rääkisime, see jäägu meie kahe vahele.»

«Muidugi, muidugi,» vastas Kirja-Tiits, kargas vankri pealt maha, tõmbas sügavasti mütsi ja saabastles[1] üle aia kodu poole, täis rõõmu, et asi korda läinud.

Ojamölder sõitis samm-sammult ja sügavas mõttes veski poole, kus talle Pits ja Karja-Krants saba lipitsedes vastu tulid.

---

[1] sammus.

II

Üks külaskäik

Päev pärast seda oli pühapäev ja just teine «Kristuse tulemise püha» aastal 1811. Pühapäeva rahu hingas Männiku küla üle, kus kirikukella helisemine pikasti ja täiesti issanda päeva tulemist kuulutas.

Ka Ojaveskil oli täna kõik vaikne ja pühapäevane. Laperdaja veskiratta oli sulane Hans eile õhtu juba seisma pannud, kuida see majaviis oli sest saadik kui vaga Liisa siin talitses ja valitses. Nii kaua kui Andres ka selle «uue kombe» vastu oli tõrkunud, mis «puhast kahju saata», viimaks oli ta pidanud järele andma, ja nüüd oli ta sellega üsna rahul. Mitte seepärast, et ta ise kiriku läks, vaid Ojamölder mõtles ikka: «Pühapäev võin ma teha, mis ma tahan» — ja kui kõik ümberringi vait ja rahulik oli, võis ta kõige paremini kastides ja laegastes kraamida ja seadida.

No kas Ojamölder siis koguni kiriku ei läinud? Oi jah, küllalt! Iseäranis pärast lõunat oli ta õige sagedasti seal, sest peaga kirikulaua peal oli siin palju parem magada kui öösi voodis, kus kange köha piinas ja vaevas. Õpetaja jutlus oli Andresel, mis lastel ema peaotsimine: ta uinutas magama!

Täna oli Ojamölder juba hommikust saadik kottu ära, kus? ei teadnud keegi. Muidu poleks seda ükski imeks pannud — see asi sündis sagedasti, ning teretamisest või jumalagajätmisest polnud Andres iial suurt lugu pidanud —, kuida öeldud, see poleks muidu imeasi olnud, aga Andres oli täna pühapäeva-vammuse selga ja uue mütsi pähe pannud, üks asi, mis aga kolm korda aastas sündis

(jõulus, lihavõtte- ja suistepühil) — kulutamise poolest! Et ta eile õhtu Kirja-Tiitsuga koju oli tulnud, oli Ojaveskil ka juba tuttav asi — kes rahva suud kinni peab? — ja igaüks arvas vanamehe tänast käiku sellega ühte minevat. Üks ütles ühte, teine teist, aga õiget otsust ei saanud keegi. Perenaine oli vait, aga ta süda oli raske ja vägisi püüdis ta üht mõtet unustada, mis tal ikka ja ikka jälle pähe kippus tõusma. Nõnda läks ennelõuna mööda, pärastlõuna ja õhtu tulid kätte, Ojamöldrit polnud näha ega kuulda. Hirm tõusis Liisa südamesse: kus võis Andres nii kaua viibida? Juba tahtis ta oma ahastuses teda otsima saata, seal kuulis ta korraga õuevärava kääksuvat ja jooksis rõõmsasti välja peremehele vastu.

«Tere õhtust, armas Andres!» hüüdis Liisa juba kaugelt oma teiselepoolele vastu. «Tänu jumalale, et sa ükskord kodu oled! Sa ei usu, kuida hirmul ma sinu pärast olin!»

«Ennäh, vaata imet!» vastas Ojamölder pilkjal kombel ja pani vagusi õuevärava kinni. «Nüüd ma tean, mispärast täna lõunast saadik mu vasak kõrv nii kangesti huugas.»

Liisa ei vastanud sõna, aga süda oli valu täis oma mehe halva teretamise üle, ja kuida ta Andrest tundis, oli paks ots alles tulemas.

Mõlemad astusid tuppa. Kui Andresel jälle tolmune veskivammus seljas ja piibu ots suus oli, tõmbas Liisa ta ahju ette pingi peale maha, pani käe ta õla peale ja küsis lahkesti:

«Aga nüüd ütle mulle ka, vanake, kus sa täna käisid?»

«Muud ühtigi?» küsis Ojamölder koguni iseäranis kombel ja tõusis järsku jälle üles. «Seda võid sa peagi teada saada: Ülesoo Mihkli Leena juures, kus ma kosjalood

natuke järjele saatsin meie Jakobi ja tema rikka tütre Kadri vahel.»

«Issand ja jumal! seda ma kartsin!» hüüdis Liisa käsi kokku lüües, ja pisarad tõusid tal silma. «Andres, on's see su kõva ja kindel tahtmine?» küsis ta siis pool-lootes, pool-kartes.

«Nii tõesti, et ma tuleva pühapäev seepeale jumalaarmule lähen,» kostis Ojamölder kortsus kulmul. «Sellele koeraelule tahan ma otsa peale teha! Hullemaks kui asi on, ei või ta enam minna; aga kuni minu silmad lahti on, ei pea mu hukkaläinud poeg mul seda narukaela majasse tooma, ja kui sina neile ka kümme ja sada korda oma abi tõotaks! Veel olen ma peremees majas, ja sina, salauss, oled mind viimast korda petnud!»

Liisa oli üks tasane abikaasa, kes muidu suure kannatusega oma mehe igapäevast urisemist kandis, nende sõnade peale aga tõusis ta üles, astus Andrese ette ja ütles selge ning kindla häälega:

«Andres, su häbemata ja ülekohtused sõnad minu üle annan ma sulle andeks — vaata, kuida selle poolest oma südametunnistusega õigeks saad! Et sa aga oma ainust last ühele nii üleannetule, ahnele ja häbemata naisterahvale, kui Ülesoo Kadri on, ära tahad müüa, sinna sekka on minul, ta lihasel emal, ka üks sõnake rääkida.»

«Muidugi,» karjus Ojamölder, tulipunane vihast, «sul oleks veel hea meel pealegi, kui verivaene koolmeistri tüdruk ennast kõige suguvõsaga minu laua ääres täis sööks!»

«Vaata, Andres, seep see on,» vastas Liisa vagusi, «sinu põhjatu ja päratu ahnus teeb sind lahtisil silmil pimedaks ja ajab sind su oma liha ja verd ära kauplema. Usu aga: kakskümmend neli aastat täis vaeva ja risti on

mind sind tundma õpetanud! Raha eest annad sa kõik ära, mis iga ristiinimene pühaks ja kalliks peab — isaning abikaasaarmastust pole sa iial tunnud! Kas õndsa Kataga polnud lugu karvapealt seesama? Naabri Märt oli sul liiaks halb, ehk tal küll niisama palju või enamgi on kui meil: Kata pidi vägisi saksa emandaks saama. Ja kui viimati pikisilmi oodatud kosija tuli, kes rõõmustles enam kui sina peenikese ja uhke linnahärra üle, kes takkajärele muud midagi polnud kui mõni ülesehitud hilpharakas ja kel enam võlgu oli kui karvu peas! Aga Jakobit ei pea sa nõnda ära müüma, seda tõotan ma sulle jumala silma ees, sest minul on ka õigus tema peale, kõrge ja kallis emaõigus, ja selle eest tahan ma seista ja sõdida viimse eluõhtuni!»

See tuli Ojamöldrile nii järsku, et sõna suust välja ei saanud. Kas see tema alandlik ja sõnakuulja Liisa oli, kes praegu nii julgesti kõneles? — Liisa oli t a s a n e naine, aga ta oli n a i n e, ja tundis oma Andrest nagu oma särgikäist, seepärast kõneles ta edasi:

«Arvad sa, et ma ei tea, kes sulle need varblased pähe on pannud? Eile õhtu juba kuulsin ma, et sa vana jõleda Kirja-Tiitsuga olid tulnud. Küll mina võisin seal hästi läbi soetud saada! Võid sa jumala ees vastata, et sa sellest üleannetust kõrvapuhujast oma naist ja last roojastada lased? — Andres, kuule mu viimast sõna: sunni oma ainust last seda ülejäänud naist võtma, tee oma abikaasa ja poeg õnnetuks, aga siis ära soovi, et ma üks silmapilk kauem sinu katuse alla jään! Tee siis oma mammonaga, mis õige arvad olevat; minule aga võtku jumal pea rahuline surmatunnike saata, et ma oma lapse õnnetust ja taevaisa nuhtlust sinu üle ei näeks!»

Siin lõppes vaese ema jõud, pisarad tikkusid tal

silma, ja sügavasti hinge tõmmates pööris ta ümber ning läks pikkamisi kambri.

Ojamölder istus sõna lausumata laua ääres, aga pikse rutuga lendasid mõtted vanamehe peas. Õndsa Kata nimi oli nagu okas ta südamesse tunginud; tema Liisa, keda ta omal viisil ka armastas, oli nii kindlasti temaga rääkinud kui muidu iial, jah, koguni ähvardanud temast ära minna, kui asi liiaks läheks! Kas tema, rikas ja uhke Ojamölder, pidi sellepärast kiriksanda või koguni kohtu ette kutsutud saama, kõige küla kõneks ja naeruks? Säherdused mõtted püüdsid Andrese pead lõhki ajada. — Tund tunni peale läks mööda. Nüüd tuli ka Jakob koju, kes pärast lõunat külas oli käinud, ja et ema juba voodis ja isal jälle kord pilvine tuju oli, läks ka tema pea puhkama. Õues oli kange lumetuisk tõusnud, ja tuul hullas ja kiunus veski ümber, et aknad lõgisesid.

Käed selja peal, käis Ojamölder tuba risti ja põigiti läbi, ja tund tunni peale läks mööda.

Aga mida hullemini õues tuul mässas ja rahe akende vastu lõi, seda vaiksemaks läks torm Andrese südames, ja — viha minek, kahetsuse tulek! Nüüd, kui ta vaiksemalt asja üle järele mõtles, oleks ta kes teab mis annud, kui ta täna mitte Ülesoo Leena juures poleks käinud. Ja oleks ta alles praegu nurjatu Kirja-Tiitsu kätte saanud, kõige selle paha valmistaja, — kes teab, mäherdune uus kisa täna veel Ojaveskil oleks tõusnud!

Aga kambri minna ja oma Liisalt andeks paluda — seks oli Andres ometi liiaks kangekaelne!

Viimaks pani Ojamölder ukse lukku, tõi pööningult ühe hobuseteki, mille sisse ta ennast mässis, ja uinus ahjupingi peale magama.

Teisel hommikul läks elu Ojaveskil oma vana viisi edasi.

Juba Jakobi ja veskipere pärast rääkisid Andrest-Liisat päev läbi, mis just tarvis oli, pärast lõunat ka sõna-kaks enam, ja kes lugu põhjani ei tunnud, poleks vist mitte aru saanud, mis eile õhtu kahe abielurahva vahel sündinud ja räägitud oli. Jakob iseäranis leidis isa täna lahkema olevat kui muidu ja lootis sest oma kosjaloole head.

III

Pühade laupäev Ojaveskil

Jõulud tulid ja läksid. Mitte poole sõnaga ei tuletanud Andres ega Liisa meele, mis nimetatud õhtul nende vahel räägitud oli, ja majaseisus [1] Ojaveskil oli justament, kuida ta 24 aastat olnud; mitte parem ja mitte pahem.

Kuida ta nõnda külades on: vaiksete päevade ja nädalate peale tulid vaiksed päevad ja nädalad, ning jürikuu oli ukse ees, enne kui õieti järele mõtlema said — üks kuu, millest rahvas ütleb, et veel tujukam peab olema kui mõni tanukandja naisterahvas.

Lihavõttepühade laupäev oli käes. Väljal õitses oras, lõoke laulis ja jumala päike kaotas viimase lumenatukese tee äärest ning väljalt, — toas harisid ja koristasid perenaised, sest taline must tahtis põhjani välja pühitud saada, ja nurgas ootasid Aini-Marit ka alles pikisilmi saiapulli, mis ema neile lubanud, kui ilusti toas istuks ja risuks ette ei tuleks.

Ojaveskil ei pannud küll ka ükski käsi rüppe, aga suurem töö oli tehtud, sest Liisa vaga pruuk oli iga laupäeva-

[1] maja seisukord.

õhtut tõsise meelega vastu võtta. Teistviisi oli lugu Andresega: mil tema põhjatu ihnus tööl ja orjusel otsa leidis? Juba hommiku vara oli ta Jakobi viljakoormaga linna saatnud ning ootas teda nüüd pikisilmi koju — mitte isaliku armastuse või pühade laupäeva poolest, — kus sa sellega lähed! — vaid et aga — kopikad õige pea laekasse saaks. Päike hakkas veerema, aga poiss ei tulnud. Iga vankri mürinal jooksis vanamees ukse ette, aga päike oli looja minemas, sulased-tüdrukud tulid põllult õhtule, — kes ei tulnud, oli Jakob.

«Ema, kui poisil noore ruunaga õnnetus juhtus?» ütles Ojamölder perenaisele, kes põlletäie soojade pullidega köögist tuppa astus.

«Ära karda,» vastas Liisa, «Jakob on hoolikas ja tee pikk, mis õnnetus tal võiks sündida?»

«Kus ometi mu meel ja mõte oli,» ütles Andres ka kohe kibedalt, «et ma ise linna ei sõitnud? Aga ma ütlen ikka: sest poisist ei tule elades head välja, ja kui ma ise hommikust õhtuni jalul ep oleks, siis . . .»

Andres oli just hea joone peal iseenesele kiituselaulu laulma, seal kuuldi õues inimeste kisa. Ruttu astusid mõlemad välja, ja mis nad nüüd nägid, võis küll südame tuksuma ajada. Pikse rutuga lendas üks vanker — Ojamöldri kõrge veskivanker — kahe hobusega veski poole. Hobuste lakad lendasid, ja mida valjemini vanker kõristas, seda hullemaks läksid hobused, kellel juba ammu ohje ega kutsarit ep olnud.

«Taevane isa, kus on mu poeg!» karjatas Liisa inimeste hulka, kes ükski lõhkujaid loomi kinni pidada ei julgenud. Ikka ligemale ajasid hobused — seal kiskus Ojamölder hirmuga õueväravad lahti ning iseennast sinna taha päästes nägi ta hobuseid kui välk väravast läbi ajavat, teist

tiiba puruks kiskuvat ja värisedes ning vabisedes talli ukse ees seisma jäävat.

«Nüüd,» mõtleb naaber, «küsis Ojamölder ometi kõige esmalt Jakobi järele!» — Jah, oota seni. Seks oleks tal ju pidanud isa süda põues olema. Kui Andres häda möödas nägi olevat, astus ta kirudes ja vandudes ligemale, ja kui veel lõhutud riistad ja murtud ratas ta silmi lõid, oli lugu koguni lahti!

Seal karjatas korraga üks hääl rahva kära ja peremehe vandumise sekka: «Üks surnu vankri peal!» — Nagu oleks pikne keset rahva sekka löönud, jäi kõik vait, — siis võttis viimaks sulane Hans südame rindu ja astus vankri peale.

«Tule jumal appi, koolmeistri Anna!» hüüdis ta ülevalt maha, «aga ma usun, surnud pole ta mitte!»

Ojamöldri nägu nende sõnade juures ei hakka ma katsumagi maalida. Niikaua kui Annat tuppa kanti ja Liisa oma samariidisüdant vaeselapse vastu üles tunnistas, tegi Andres preestrit ja leevitit. Silmad punnis ja käed rusikas, luuris ta ühest nurgast teise, ja poleks hoov külarahvast täis olnud, kära oleks vist praegu juba lahti läinud.

Liisa mure ja hoole läbi oli Anna raskest minestusest üles ärganud ning jutustas nüüd nuttes perenaisele, kuida kõik oli tulnud. Raske seljatäie turdunud puudega tõtanud Anna kodu poole, kui parajalt Jakob tühja vankriga temale järele saanud. Jakobi palve peale oli ta koormaga vankri peale istunud — seal, seni kui noormees üht ratast seadinud, hakanud noor ruun kargama, ja enne kui Jakob veel ohjad kätte saanud, lennanud vanker hobustega juba oma teed.

«Jakobit on taevaisa armulikult kahju eest kaitsenud,» ütles Anna veel värisedes, «mina aga olen põhjatut hirmu

ja ahastust kannatanud. Teinepool küla katsusin ma maha hüpata, et mind kõikide naeruks läbi küla vedada ei saaks — aga raske minestus langes mu peale, kuni praegu teie käte vahel jälle üles ärkasin.»

«Vaene laps,» ütles Liisa silmapisaratega, «issanda käsi on raske sinu peal, aga ta ise teab, mispeale see hea on. Tema teed on imelikud ja tema arm iga hommiku uus meie üle. Kui ka kõik sind tõukavad — usu aga ja oota! Nutu ja palve seeme saab rohket ja rõõmust vilja kandma, kui ka mitte siin ilmas, siis ometi tõesti seal üleval!»

Vaga perenaise trööstimissõnad vaigistasid viimaks Anna kurba südant. Käsikäes istusid nad teineteise kõrval: langeja päike läikis armsasti akna läbi tuppa, ja ema ning tütre peale tuli ülevalt see rahu, mida maailm anda ei või — aga paraku! mitte kauaks. —

Pea pärast Anna minekut jõudis Jakob koju. Õue peal juba võttis isa teda vandesõnadega ja ähvardustega vastu, mis pojale puna palge ja okkad südamesse ajasid.

«Kaitse mind, ema,» hüüdis ta tuppa astudes, «kaitse mind isa ja mu enese eest!» Ja enne kui vaene Liisa veel sõna suust sai, möirgas Ojamölder tagant järele: «Seisa, hukkaläinud poiss, seisa, et ma su maha lasen nagu hullu koera,» — ja nagu nool oli ta kambris, kus laetud püss voodi üle seinal rippus.

«Põgene, Jakob, põgene!» karjatas Liisa surmaahastuses. «Issand kaitsku sind ja andku minule jõudu — —» ja seni kui Jakob toast välja ruttas, võitles vaene ema poolmeeletu Andresega oma ainsa lapse, oma liha ja vere eest — — ja emaarmastus toetas ta nõtra kätt — ta sai võitu.

Eluvaevaga kiskus ta püssi Andrese käte vahelt, ajas laengu läbi akna ja tõttas siis majast välja teise külasse ühe sugulase juure eluaset otsima.

Ja kui ta nõnda langejas videvikus kaugemale kottu ära tõttas, ainuüksi oma surmani rõhutud emasüdamega lageda muru ja nõmme vahel — — hakkasid parajalt Männiku külas puhtasti ja selgesti kirikukellad hüüdma, ja nende helin kuulutas rõõmuhõiskamisega seda rahu- ja armusõnumit: «M i n a elan ja t e i e peate ka elama!»

Ja üks rahu- ning vaigistusesõnum oli see kellahääl ka sellele paarile, kes Sutlepa aias õunapuu all seisis, ü m b e r r i n g i õhtu pime, p e a üle tähtis taevas, ja s ü d a m e s — kadunud lootus ja raske lahkumise kibedus. Jakob oli Annale kõik kõnelnud, ja silmaveega palus vaga tütarlaps teda isa tahtmist teha ja temast lahkuda. «Lapse kohus ja maja rahu ei tohi rikutud saada, ja kui üks meie seast õnnetuks peab saama, olgu see mina! Vaenelaps saab peagi unustatud, aga jumal hoidku, et minu läbi üks isa või ema süda murtud saaks!»

Kas Jakob Annat jõudis teisele mõttele saata? — Kes teab! Aga mis ep ta nõnda oli, sest kui mõlemad lahkusid, oleks üks kolmas neid ühest suust kuulnud ütlevat: «Truu — igavesti!»

Veel kaua pärast Jakobi lahkumist seisis üks tütarlaps Sutlepa aia ääres ja südame põhjast tõusid palved taeva poole, kus üks silm on kõige üle valvamas ja üks käsi kõiki kaitsemas, kes tema poole hüüavad.

Ja mis tegi vana Ojamölder? — Enam surnud kui elus, istus ta pärast Liisa minekut ahjupingi peal — nüüd oli ju kõik nõnda tulnud, kuida ta kartis! Hirm, viha, häbi, vaen mässasid ta südames, kuid aga mitte — kahetsus!

Ta südame ümber oli veel paks jääkoor, ja taevaisa vits pidi kibedamini nuhtlema, kuni see sulama hakkas.

Tõesti, apostli sõna ei valeta, kui ta ütleb: rahaahnus on kõige kurja juur, — ja: mis inimene külvab, seda saab ta ka lõikama!

IV

Kaks head sõpra peavad üht head nõu

Nädal nädala peale oli mööda läinud, kuida siis päevad issanda igavese käsu järele tulevad ja lähevad — tänane päev matab eilset ja homne tänast, — inimeste kahjust või rõõmust, murest ja lootusest hoolimata.

Männiku küla oli oma kevadeehted ümber pannud, ja õitsvate puude ning haljendavate aasade kõrvale sündis sinaja taevas ning lindude ja inimeste rõõmulaul. — Kas Ojaveskil ka? — Jumal paraku, pean vastama: ei mitte! Siin oli vana riiu- ja tülivaim aset teinud, ja Ojamölder oli liiaks nõder teda jumala nimel välja ajama.

Perenaine oli küll juba kaks nädalat jälle veskis, palumise ja manitsuse varal oli õpetaja ometi niipalju toime saatnud. Aga kes väheti silmad lahti tegi, võis näha, et lepitus mõlematel puhtaks silmakirjaks oli. Mitte Andrese pärast polnud Liisa tagasi tulnud, vaid et ta Jakobi kasuks kodu enam arvas võivat teha kui mujal. Teeb ometi ükshaaval veetilk viimaks kivile augu, — — ja emasüda ei anna ju iial järele usus, armastuses ja lootuses. Ja Ojamölder? — See ep olnud Liisat just mitte kutsunud, seda ep oleks ta tore punnija süda iial lubanud, vaid ta oli nii «ümberkaudu» tulnud, teise ja kolmanda

käe läbi. Lahutades oleks ta Liisale vist «kaasaraha» pidanud välja maksma, ja kuida me teda tunneme, — seda ta ei võinud. Abielu Ojaveskil oli siis nõnda «head teed ja head ööd». Jakobist ei tehtud juttugi: ta oli naaberkülas sulaseks ja saatis emale igal nädalal postimehega palju tervisi.

Et Jakob Ojamöldri eluajal Annat naiseks ei võtnud, selle eest polnud vanamehel kartust, aga kuida oli lugu sellega pärast Andrese surma? — Jakob võis ju sõge küll olla seda sandi eestvedajat viimaks ometi Ojaveski perenaiseks teha! — Ei, see ei tohtinud sündida, selle vastu pidi üks nõu leitama, — aga mäherdune? — Seep see oli! Ja Ojamölder mõtles ja nõudis ööd-ilma kui päeva ning oli seitse päeva nädalas nuriseja abikaasa ja õel leivavanem.

Seal tuli Andresele kord Kirja-Tiits meele, kes ju kõike nurgelist ümmarguseks mõistis teha. See teadis vist abi, ja vanamees võttis nõuks temaga sõna-kaks rääkida. Aga mitte järsku ja otsekohe, vaid see pidi üsna «tasahiljukesi» ja «kogemata» juhtuma, nagu mullu turult tulles. Ja — asi juhtuski üsna kogemata.

Ühel lõunal — perenaine oli kottu välja läinud — istus Ojamölder aias pingi peal ja puhkas põllutööst. Küünarnukke põlvede peale toetades rääkis ta iseeneses:

«Ja jah, tõsi jääb tõeks: vanadus jõuab silmanähtaval kätte. Iga uus aasta võtab tüki elu ligi; vanad peavad noortele ruumi andma, ja kes teab, kes tuleva aasta siin künnab ja äestab,» — siin tulid vanamehele vastu tahtmist Jakob ja Anna meele — ta jäi sügavasse mõttesse ja ei pannud tähele, kui armsasti ta pea kohal õitsva õunapuu oksad kõikusid, kus üks laulurästas oma noorele perele pruukosti jagas.

Äkisti pakkus üks hääl vanamehele üle aia tere lõunat. Ojamölder kohkus esmalt, kui Kirja-Tiitsu punane pea ta silmi lõi, siis mõtles ta iseeneses: «Sa tuled mulle täna nagu kutsutud.»

Nagu see Kirja-Tiitsu viis oli, hakkas ta soojalt oma külasõnumeid puhuma: «Kas teate ka, Trimmu peremees, et täna vara Sutlepa Tõns kiriku takka Liiva-Hannusele vööraks läinud?»

«Kes? Sutlepa Tõns?» küsis Ojamölder vastu ja ajas silmad pärani.

«Eks tehke lugu teisiti, kui ta kord nõnda on,» oli varesesaba vastus, ja et parajalt kirikukellad hüüdma hakkasid:

«Säh, kuulge ise, nüüd ta on kohtu poolest, ju ta siis tõsi peab olema.»

Ses vahes oli Ojamölder ligemale astunud ja pakkus nüüd lobisejale üle aia kütt, — au, mida Andres talle ka veel elades polnud pakkunud. Kelm tundis seda ka ära, kraapis eest ja takka jalga ja puhus omal viisil seda ja teist.

«Mis saab nüüd Sutlepa onnist ja peotäiest kartohvlimaast?» küsis Ojamölder. «Et Rööt seda natukest kaua enam ei pea, on käpuga katsuda.»

«Pealegi kui m i n a ei taha,» vastas Kirja-Tiits ja lahutas saba nagu kalkun, kui tal hea meel on.

«Ikka paremaks,» imetles Andres, «kui s i n a ei taha? Ega sa ometi — kena — Rööda peale silma pole visanud?»

«Seda just mitte,» kostis kelm köhatades, «aga ma olen Sutlepa rahvale hiljuti maja peale raha laenanud, muidu oleks nad välja visatud.» Ja magusasti naeratades küsis libesaba: «Eks pole tõsi, Trimmu peremees, on ikka veel pahemaid maailmas kui mina?»

«Hm, hm!» nurises Ojamölder, «kes teab? Et ometi rebane iial varganime kanda ei taha.» Et säherdused «hilpharakad» suurustlesid, ei sallinud vanamees elades, seepärast lisas ta juure:

«Vaata imet, mis inimesest võib saada! Kui su kadunud isa seda teaks, et ta pojal raha laenu peal seismas on! Ma mäletan väga hästi, kui kaltsus ja katkenud ta ikka käis, ja et ta taga küla karjasmaal otsa sai.»

Kirja-Tiits võttis need hapud sõnad vagusi vastu, aga iseeneses mõtles ta: «Oota, vennike, küll sa tasud mulle selle kahevõrra haljaste rubladega.»

Natukese aja pärast ütles Ojamölder:

«Kuule, Kirja-Tiits, ma tahtsin õiguse poolest juba ammu sinuga kokku saada — tule ometi tuppa! Mu perenaine on linna läinud, muidu peaks sa küll silmapilk sestsamast uksest jälle välja patseerima — sa tead, ta ei pea sinust suurt lugu.»

«Tõsi, tõsi, eks ta ole,» vastas häbemata, «ja kui naisterahvas mind vanast saadik poleks vihanud, — tont teab, kust see tuleb! — ma oleks ka ammu juba tanu all.»

Mõlemad astusid tuppa. Ojamölder lükkas riivi ukse ette — ara südamega Kirja-Tiitsul tuli seda nähes kerge värin peale, ja ta ei jäänud enne vagusi, kui vanamees talle istet pakkus.

Käed selja peal, kõndis Ojamölder esmalt paar korda mööda tuba, siis jäi ta Kirja-Tiitsu ette seisma ja hakkas:

«Kirja-Tiits, — — » — aga kaugemale kõne ei läinud, läkatus tuli peale, kui häbeneks ta iseenese ees selle mehega oma mure ja soovimise üle kõnelda. Kui köha möödas oli, hakkas Andres uuesti:

«Kirja-Tiits, et ma üks õnnetu isa olen, seda tead sa isegi.»

«Paraku jah!» kostis kelm ja käänis ohates silmi. — Ojamölder kõneles edasi:

«Noored võivad surra, vanad peavad surema, ja pane tähele, minuga ei tuuri lugu ka enam kauaks. On õnnis Kata — jumal andku ta hingele rahu! — mulle juba halle juukseid küllalt teinud, siis on Jakob mulle koguni kirstunaelaks! Mu Liisa — oh jumaluke! — Aga mu süda ei kannata sulle seda kõike sügavamalt seletada. Aga nii tõesti kui ma siin seisan: asi peab teiseks minema!»

«See on üks sõna!» kihutas Kirja-Tiits järele. «Näidake kord, et teie peremees olete!»

«Kui ma nõnda mõtlen, Kirja-Tiits, midaviisi asjad nüüd juba on, ja mis neist veel saab, kui mina silmad kinni surun, — siis jääb mul viha pärast hing kinni! Kellele olen ma siis siiamaale orjanud ja korjanud? Kellele kokku hoidnud ja kelle eest vaeva näinud? Koolmeistri Annale? Sellele kirikurotile, kellest vaesemat kõiges Männiku külas enam ei ole? — Ma peaks ju hullem kui hull olema, kui ma seda salliks! Ei, ei ja tuhat korda ei! Enne läheb maailm hukka! — Seepärast — seepärast — —» — köha tikkus jälle peale — «Kirja-Tiits, jumal näeb ülevalt, et nad ise mind seks sunnivad, aga: kuida sina minule, nõnda mina sinule. Vana Karja-Mats ütles ikka: koera nahale sünnib koera hammas. Kas mõistad?»

«Veel mitte selgesti,» vastas punapea, kõrvu kikki ajades.

«Juhm!» hüüdis Andres järsku, «ma arvasin sind ometi targema olevat. Kuule siis: oma viimast seadust tahan ma teha ja poja pärandusest välja tõugata, kui tal ehk pärast minu surma see lõbus nõu tuleks Annat naiseks võtta! Kas mõistad nüüd?»

«Küllalt,» kostis Kirja-Tiits vagusi, «aga selle poolest jätke parem paber üsna kulutamata. Kuida mina teie Jakobit tunnen, ei kohuta see teda mitte märki, ja sellepärast võtab ta Anna veel üsna lahkesti naiseks.»

«Kas sa hull oled!» hüüdis Ojamölder otse püsti karates. «Majad ja põllud, raha ja rikkus ühel pool, ja tühipaljas sandikott teisel pool — ta peaks ju tõbras ja lõõp olema, kui ta siin veel koolitüdruku valitseks.»

«Ja siiski, Trimmu peremees,» kostis Kirja-Tiits väga rahulikult, «ja siiski — veame kihla: ta on nõnda lõõp! Pealegi — jätame kõik tühja jutu maha — kuida lugu praegu seisab, kannate ometi sõelaga vett kokku, sest esmalt: kõike ei tohi teie muidugi ta käest võtta, pealegi nüüd, kus ta ainus laps on — ja teiseks: mis ema poolest ta oma on, peate viimse kopikani välja maksma! Kui te mind ei usu, — otsige oma abielukontraht välja. Ma peaks väga eksima, kui ta seal sees suurte tähtedega kirjutatud ei seisaks, sest ma olin sel ajal ise vallakirjutaja ja teie õnnis isa ütles ikka: «Mis kirjutatud, on kirjutatud — seda ei laku ükski koer ega sibli ükski kana maha.» — Ehk arvate, et Jakob ema pärandusega rahul ei ole? Ma ütlen teile: üle pea! Ja lühidalt seepärast, et ta nõnda ikka veel jõukas mees on ja Anna veel pealegi naiseks on saanud.»

«Tühi jutt!» ütles Ojamölder, tõmbas kapilaeka välja ja otsis kahekümne-aastase tolmu ning ämbrikuvõrgu[1] seast ühe paberikimbukese välja, mis ta Kirja-Tiitsu kätte andis. Kui endine aus vallakirjutaja paar külge ümber oli löönud, hüüdis ta: «Sähke, pange prill nina peale ja lugege ise: siin ta seisab suurelt ja laialt.» Ojamölder

[1] ämblikuvõrgu.

tegi, kuida talle öeldi. «Kus ometi mu mõtted olid?» ütles ta siis ja pani paberid laekasse tagasi. Mis nüüd heaks nõuks? Tooli peale maha istudes vaatas ta, kulm kortsus ja käsi lõua all, otsekohe ühte paika. Kirja-Tiits trummutas senikaua kümne sõrmega aknaruudu peale ja vilistas üht tuttavat kõrtsi-lauluviisi.

Tüki aja pärast pomises Ojamölder: «Seda ma enam ei kannata —» ja järsku üles tõustes hüüdis ta:

«Otsi üht nõu, Kirja-Tiits, tee asi ümmarguseks, ja nii tõesti kui rahvas mind rikkaks Ojamöldriks hüüab — üks peotäis hõberublasid ei saa mulle peavalu tegema!»

Nüüd oli Kirja-Tiitsul kits käe all ja ihnus Ojamölder seal, kuhu ta teda tahtis! Üürikese aja pärast laulis linnuke koguni teist laulu!

«Kuulge, Trimmu peremees,» asutas võrukael köhatades, «ma teaks hädapärast küll veel üht viimast abi, kui te ise aga mitte karune ei taha olla. — M u i d u ei saada ükskord midagi siin maailmas, ja keda üks rohi surmast päästa võib, see ei hakka enne tohtri ja apteekriga kauplema. Vaadake, minul on üks säherdune rohi, ja kui teie Jakob ka esmalt moka kortsu peaks tõmbama ja seestvalu saama, — ta a i t a b, ja see on peaasi.»

Ojamölder vaatas oodates rääkija silmi.

«Kõige teie ähvarduse, kära ja ragamisega» — kõneles tark nõuandja edasi — «p o l e te veel ühtki koera ahju takka välja meelitanud ega s a a seda ka tegema — siin on tarvis t õ t t näidata! — A n n a peab kõrvale saadetud saama, muidu ei anna Jakob iial järele; aga mitte tule ja mõõgaga — jumal hoidku, ega me mõrtsukad pole —, vaid üsna kenal ja rahunõudjal viisil: ta peab m e h e l e m i n e m a! Aga mitte teie Jakobile, vaid koguni ühele teisele — mis te arvate? — M i n d peab ta võtma, m i n d!

Ehk parem, mina tahan teda võtta! — Kuida nüüd? Aga ma loodan ka, et selle eest tänulik olete, ja Annat mitte kerjaja kombel mul majasse ei saada — noh, ärge kartke, ma pole mitte häbemata!»

«Kirja-Tiits! See on üks nõu!» hüüdis Ojamölder hiilgavate silmadega. «Ja seda võtaks sa teha?»

«Miks mitte?» vastas kelm. «Ma muigutan muidugi ammu priske tütarlapse järele mokki, — kanaliha ikka kanaliha!»

«Aga, Kirja-Tiits,» küsis Ojamölder kahtlaselt, «aga — kas tema sind ka tahab?»

«Tahab? äh! äh! äh!» naeris Kirja-Tiits, «kas säherdusel verivaesel kirikurotil ka tahtmist tohib olla? — Ta peab, veskiperemees, tema peab! Ja pange aga tähele, viimaks tänab ta veel jumalat, et üks auväärt mees ta on võtnud!»

«Hm,» mõtles Ojamölder, «selle peale ei tahaks ma just ka mitte vanduda,» aga Kirja-Tiits lisas juure:

«Ja — mis ma veel tahtsin ütelda — vana Sutlepa Rõõt peab mind aitama; sest Anna — või raha. Kas saate aru? Ja pealegi, kuida mina Annat tunnen, — ta on vaga ning hea südamega laps ja ei lase asja sinnamaale tullagi. Ehk Sutlepa vanamoor teda küll enam orja kui inimese viisil peab, on ta nõia vastu ometi tänulik ja — ütelge mu sõna kätte! — ta läheb lõksu! — Ja Jakob? Esmalt saab ta küll pead norutama ja ohkama, aga — aeg annab head nõu, ja laulu lõpetuseks kuulutan ma teile rõõmsaid pulmi teie Jakobi ja rikka Ülesoo Kadri vahel!»

Ojamöldri palged läikisid rõõmu pärast; üksainus sõna Kirja-Tiitsu jutu sees polnud tal meele pärast — mis kelm maksust oli nimetanud.

«Ja kui palju küsid sa kaasaraha?» päris ta kartlikult.

«Kolmsada rubla, mitte tenga enam ega vähem,» oli vastus.

Ojamölder kargas otse püsti. «K o l m s a d a rubla!» hüüdis ta ehmatades.

«Justament nii palju,» vastas Kirja-Tiits rahulikult, «vähemaga ma Annat ei võta.»

«Palju raha! Hirmus palju raha!» ütles Andres pead kõngutades. «Aga vana sõpruse poolest lepid sa poolega ka! Ajad on napid ja minusugune pole ka enam nii jõukas kui vanasti!»

Kirja-Tiits, kes teadis, et vanamehel teist abi ep olnud, sirutas vagusi käe mütsi järele, öeldes:

«Ehk leiate selle hinnaga mõnda narri, mind aga mitte!» — Nende sõnadega tõusis ta üles ja hakkas minekut tegema.

«No noh,» urises Ojamölder, «küsides ja pakkudes sünnib kaup, ja kolmesaja rubla eest võin ma ometi suud lahti teha?»

Et lühidalt ütlen: mõlemad auväärt mehed said kaupa! Kakssada kuuskümmend rubla oli Anna verehind, nelikümmend oli Andres ometi maha tinginud.

«Et surm aja järele ei päri», tegi Kirja-Tiits, kel see amet ju käes oli, sedamaid kontrahi valmis ja Ojamölder maalis suurte tähtedega oma nime alla. Peale seda sai veel nõu peetud, et Kirja-Tiits oma kosjaga alles vastu sügist pidi tulema, — kõik «rahva pärast»!

Hilja jõudis kätte, kui Ojamölder ning ta auväärt nõuandja lahkusid. Kui Andres Kirja-Tiitsu hoovist välja laskis, kippusid koerad nagu meelest ära endise kirjutaja kuivanud jalgu kinni, nagu oleks nad teadnud, et nurjatu praegu üht uut kurja oli valmistanud.

V

Mis mõtted sõda Ojaveskisse, Männiku külasse ja Sutlepa peresse tõi

Üks või teine meie seast mäletab ehk veel, et õnnis ema ta lapsepõlves, kui vallatut poissi vaikseks tahtis saada, hüüdis: «Punapart tuleb!» — See nimi vaigistas sedamaid iga last ja ajas enam kui ühele vanemale juuksed peas püsti. — Poole maailmaga, mis ta oma alla oli saatnud, mitte rahul, sirutas Napoleon I oma käe ka Vene riigi järele välja, kes tema Inglase-naabriga ükspäinis Euroopamaal Prantsuse väge ja võimust naeruks panna julges. Ööd kui päevad kõndisid võitja lugemata väehulgad üle Vene piiri püsti Moskva linna vastu, kus kõrk Prantsus Vene riiki ja keisrit oma peos arvas hoidvat! Uhke Prantsus oli kaks asja unustanud: vene isamaa-armastuse ja vene talve! — Suure lootusega kõndis ta oma teed ja ei pannud mikski, et üheainsa auahnuse läbi miljonid elu ning tervise kaotasid. Mõni emapojake, kes Punapardi väehulgaga punase palgega ja sirge kasvuga välja kõndis, tuli haavatud ja kahvatanud, ühe jalaga ja ühe käega tagasi, — kui ta üleüldse veel tagasi tuli ja mitte kaugel lahingupaigus igavest und ei maganud! Need olid rasked päevad rikastele ja vaestele, suurtele ning väikestele, ja sõjahäda hingas nagu luupaine iga maja ning südame peal! Mis vaenlane eest leidis, seda rikkus ja põletas, ning mis tema käest pääsis — ja seda oli vähe —, selle võttis soldatite läbikõndimine ära. Sõja ajal on paraku sõber ja vaenlane seepoolest ühed: mõlemad tahavad, ükski ei too, ja kust nad läbi lähevad, jäävad haledad märgid järele!

Soldativõtmine, sõjahirm ja mure olid ka Männiku külasse võõraks tulnud ja andsid vaesele rahvale palju kannatada. Mõni maja, kust muidu lauluhääl ja rõõmukisa kõlasid, oli nüüd nuttu ja kaebamist täis. Sõda võttis poja vanemate keskelt, kiskus peigmehe pruudi kõrvalt ära; kes võis ütelda, kui palju neist siin maailmas veel kokku said? —

Päike oli looja minemas. Aias õunapuu all istus, käed süles, Liisa, Ojamöldri perenaine, ja ta silma eest läksid viimased eluaastad mööda, iseäranis tänised, mis nii palju valu ja vaeva, risti ja silmavett olid toonud. — Toominga ladvas jutustasid kaks rästast ja väljal tõusis lõoke taeva poole loojale õhtukiitust laulma.

Seal langes selja taga üks käsi raskesti ta õla peale — ruttu pööris Liisa enese ümber.

«Jakob! Taevane isa — mis see tähendab?» karjatas ta ehmatades. Kohkunud ema ees seisis ta poeg väemundris, lõigatud juustega.

«Ära ehmata, armas ema,» ütles Jakob, istus ema kõrvale maha ja võttis täis armu Liisa väriseja käe oma kahe käe vahele; «ma olen ise sõjameheks heitnud ja lähen homme nekrutitega linna. — Ema,» hüüdis ta, kui ta Liisa suurt ahastust nägi, «ema, ma ei jõua üksi koju jääda, kui teised keisri ja isamaa eest sõdivad! Mina ei arva seda põlve, kus inimene kõige kallima eest sõdib, nii hirmsaks kui need, kes kisendades ehk nurisedes lahkuvad! Kuis võin ma silmad üles tõsta, kui teiste käed ennast mõõga järele välja sirutavad isamaa vaenlase vastu, ja m i n a, noor ja jõukas[1], istun kodu ahju taga? Ma häbeneks iseenese ees silmad peast, kui ka teised mulle

---

[1] jõuline.

seda andeks annaks! Ma tean küll, et ma ainus poeg olen, aga ma tean ka, et ma sellega isa tahtmise üle mitte ei astu! Maja õnnetu ja rikutud seisus närib mind, kus ma käin ja seisan, — sinu kannatus ja häda, kallis ema, rõhub mu südant ööd kui päeva, ja ometi ei või ma seda kõike teiseks teha, kui ma mitte jumala ja inimeste ees valelikuks ja petjaks ei taha saada! — seepärast lase mind minna! Minu ja iga õige mehe kohus on ju: häda ajal isamaa eest oma verd kuni viimse tilgani valada! Mu südametunnistus ütleb mulle, et ma õigust teen. — Issand saab sind trööstima, kuni ta mind ükskord tagasi laseb tulla, — kui see tema tahtmine on!»

Vaat, need olid mehe sõnad, ja kui palju meie seast nõnda mõtleksid, lugu oleks parem meie maa ja rahvaga.

Liisa süda tahtis lõhki minna valu pärast, aga — Jakobil oli õigus, seda pidi ta, ehk küll kurva südamega, ise tunnistama.

«Ja mis ütleb Anna?» küsis ta viimaks, ja pisarad jooksid vaese ema palge üle nagu allikas.

«Anna,» ütles Jakob ja pööris näo kõrvale, «Anna on õige ja tugeva südamega tütarlaps: tema saab sind trööstima ja toetama, kui mina kaugel olen. Tulen ma tagasi, siis on ehk mõni asi teiseks läinud, ja — kes teab? — isa süda minu vastu ehk ka pehmemaks; jään ma kaugele mulda magama — siis saab Anna sulle hea ja sõnakuulelik tütar olema! Armasta ka sina teda — minu pärast!»

Ehavalge oli kustunud, kui ema ja poeg lahkusid. Ema õnnistusega ja tema silmaveega antud loaga pööris Jakob, kui ta Sutlepa aias õunapuu all oli käinud, oma seltsimeeste sekka tagasi.

Teisel hommikul läks Jakob teiste nekrutitega linna, kust ta (sest et nad neli nädalat veel siia jäid) emale ja

Annale sõnumeid lubas saata. Kui uued soldatid külatänavast läbi läksid, vaatasid neile Sutlepa õuest kaks märga tütarlapse silma takka järele.

Kui Ojamölder veel selsamal õhtul Liisa käest kuulis, mis Jakob nõuks võtnud, vaatas Andres imetelles perenaise silma, pööris vagusi ümber ja läks sõna lausumata veskisse. Mis ta s ü d a m e s mõtles, seda nägi ükspäinis jumal!

Mis nii mitmele tuhandele üks nutusõnum oli, et see Ojamöldri otsata ihnusele rõõmusõnum ep olnud, mõistab igaüks isegi. Et Männiku küla kaunis suur ja peaaegu tee ääres oli, võtsid rügemendid tihti siin korterit, pea jalamehed, pea ratsamehed, ja mõnikord olid Ojaveskil paarsada meest öömajal — siin polnud ju ruumipuudust!

Kui Ojamölder juba enne Prantsusest lugu ei pidanud, «kes üks tõrkjas rahutu rahvas pidada olema», siis vihkas ta neid nüüd, «kus nende sõjaisu tema kallist raha süüa», südame põhjast. Andres oli, muidu kuulmata asi, 800 rubla linnast välja võtnud, oli — et Jakobit enam kodu polnud — ühe kolmanda päilise pidanud võtma, kellega tal see õnnetus oli, et ta k o l m e eest süüa võis, — ja viimaks: küüdivedamise ja napi heinakaera varal lõppesid Ojamöldri uhked ruunad silmanähtaval nahaks ja kondiks ära, soldatid aga — ta süda nuttis sees — soldatid üleannetud võtsid oma loomadele, mis ja kui palju aga tahtsid!

Veel üks asi näris Andrest, ehk ta seda küll kellelegi ja peaaegu iseeneselegi ei tunnistanud — mure Jakobi üle! Aga et ta seeläbi ka leplikumaks ja heldemaks oleks läinud — mitte kaugelt! Just vastuoksa: vanamees oli tõrkjam kui muidu, ja kui Jakob nelja nädala pärast linnast isa ja ema jumalaga laskis jätta, käskis Ojamölder

teda sääraste narritempudega rahule jätta. — Veel parem: ühel päeval varitses ta Kirja-Tiitsu ja tegi talle tuld taha, et kord kosjalooga hakatust teeks.

Nõnda läks siis ühel hommikul kõla läbi Männiku küla: «Punane Kirja-Tiits kosib koolmeistri Annat!» Suurem hulk naersid ja rääkisid kenast kosjaskäijast seda ja teist, mis vist armsasti uue naisevõtja ninasse ei haisenud. Teised, mõistlikumad arvasid, et selle kosjaskäimisega vist iselugu pidada olema, ja — n e e d panid muna kesk pesasse.

Vaesel Annal polnud aga meel koguni naeruks. Pühapäeval kirikust tulles oli Kirja-Tiits oma häbemata viisil Annale oma nõust ja soovimisest rääkinud. Kohkunud tütarlaps keelis teda kõvasti elades selle peale mõtelda; aga Kirja-Tiits polnud mees nii kergesti järele andma. Hoidis Anna hommiku tema eest kõrvale, siis tuli ta lõuna ja õhtu jälle — ning kui viimaks nägi, et asi nõnda ei läinud, puges ta Rööda selja taha.

Nii valmis kui Sutlepa eit enne oli mõnda heaks kiitma, mida iga õige mees laitis: vana kortsunud Kirja-Tiits ja noor priske Anna — see näitas ometi ka temale kentsakas, ja ta ei tahtnud esmalt õnge külge hakata. Aga lugu läks pea teiseks, kui Kirja-Tiits nelja silma all ütles: «Kuule, vanamoor: sa aitad, et Anna mind mida varem, seda parem võtab, või — otsi, kust uks õue läheb! Kas mõistad? — Nüüd valitse!»

Kuida öeldud: see aitas! Nüüd leidis Rööt korraga, et Kirja-Tiits ja Anna teineteisele nagu loodud oleks ja kosija pealaest jalakannani häid kombeid täis olla — Annal oli ü h e kiusaja asemel k a k s!

«Parem ma tahan surra kuì teda võtta!» vastas vaene tütarlaps nuttes, kui Rööt ühel õhtul jälle «kaunist kosi-

jast» juttu tegi. Seal ütles Rõõt põlle otsaga silmi pühkides, kuhu ta vägisi mõne pisara püüdis ajada:

«Oh Anna, sa ei tea, mis õnnetus minule sest tõuseb, kui sina e i ütled! Kirja-Tiits tõotab mind majast välja ajada, ja siis võin ma julgesti sandikepi kätte võtta! Sina ükspäinis võid mind hädast ja vaesusest päästa, ja ma loodan su heast südamest, et sa seda ka teed! Nääriks oled sa 13 aastat minu katuse all, ja — jumal näeb ülevalt! — ma olen sind pidanud ja kaitsenud nagu oma lihast last ja sind käte peal kannud, kui sa kolme aasta eest leetris olid. Tuleta seda meele ja halasta ühe vaese naise, su teise ema peale! Ehk arvad sa, kui Jakob elades veel tagasi tuleb, et vana ihnus Ojamölder oma ainust poega sind kosida lubab? Oota seni! Enne langevad tähed taevast ja tõuseb päike õhtu poolt: ütle mu sõna kätte! Aga ega sa nii jõle ei ole! Sa oled ju ikka mu tark ja sõnakuulelik laps olnud — seepärast tee ükskord kõigele õnnetusele Ojaveskil ots, kus sinu pärast puhas mure ja meelehaigus aset on teinud! Kirja-Tiits pole veel ammu nii hull, kui teda siin külas välja puhutakse, ja oma leivanatuke on tal ka! Parem pääsuke peos kui kotkas katusel: üks verivaene tütarlaps nagu sina ei tohi kaua valitseda, muidu jääb ta üsna ilma ja võib takkajärele sõrmi lakkuda. Sest ütle: jah! ja ma tahan sind veel surmavoodil tänada!»

Nõnda lobises vanamoor veel tükk aega edasi, ja polnud just väga imeks panna, kui Anna (keda Rõõt lahkete sõnadega üleliia ei mõnitanud) seeläbi liigutatud sai. Palavad pisarad silmas, läks ta vaikselt toast välja oma kehvale asemele üleval pööningul.

Niipalju oli Rõõdal õigus, et ta Anna lapsepõlves oma juure oli võtnud, aga a r m a s t a n u d polnud ta teda ela-

des, ja armastuse ning armuleiva andmise vahel on meie teada suur vahe, nii suur, et Sutlepa rahvas teda 13 aastas täita ei mõistnud. Siiski ei mõtelnud Anna täna kõige 13-aastase piina ja vaeva peale, vaid tuletas üksnes seda pisut head meele, mis ta (pealegi r a h a eest) siin oli näinud, — ja t ä n a m a t a s ü d a n t pidas Anna lapsest saadik süsimustemaks süüks.

Teiselt poolt aga tõusis manitsedes ja ähvardades üks kallis kogu ta silma ette: Jakob, kellele ta truuks jääda tõotanud oli, kes kaugel Venemaal tema tõotuse ja sõna peale uskus ja lootis! — Ja tema e m a, uhke ja ahne Ojamöldri helde ja tasane abikaasa! Kes igalt poolt tõugatud vaestlast kuulsal pühade laupäeval nii armulikult oli vastu võtnud ja teda palunud jumala abi peale lootes kindlaks jääda! — See truu ema, kes siis — ise otsani kindel — pühal õhtul võõraste juures öömaja pidi otsima — — tohtis Anna tema truudust ja armastust nõnda maksta! — Härdasti nuttes surus vaenelaps lõkendavat nägu padja sisse — — —

Kesköö leidis Anna veel voodi äärel istuvat, tulevate raskete päevade peale mõtlevat. Kõigest valust ja kurbusest, silmapisarate ja õhkamise vahelt tõusis aga nagu koiduvalge tuisuse öö järele lapselik usk ja lootus ta südamesse taevase isa armu ja helduse peale, kelle teadmata varblane katuselt ega juuksekarv inimese peast ei lange. Käed ristis langes Anna põlvili maha ja pani lapselikus palves kõik mured issanda südame peale. Ja kuida tema poole õhkamine iial kuulmata ei jää, tuli ka Anna südamesse rahu ja lootus tagasi. Kinnitatud südamega tõusis ta üles, ja luugi poole astudes vaatas ta vaikselt väikese kirikuaia peale, mille müürid luugi alt paistsid ja kus teiste seas ka tema õndsa isa ja ema ristid

kuuvalgel seisid. Need armsad laulusõnad tulid talle meele:

«Oh jäta mured maha,
Mis südant vaevavad
Ja võtvad vaeva teha,
Et väga kurvaks saad.
S u kohus pole seada
Neid asju ilma peal,
Küll j u m a l a l on teada,
Mis kasuks tuleb teal!»

Kõrgel üleval hiilgas otsata taevalaotus oma tuhandete tähtega — issanda valvajad silmad maailma õnne ja õnnetuse üle! Annale tulid need õnnelikud päevad meele, kus ta veel õndsate vanemate juures elas, üks rahulik ja mureta laps, kus hellad käed teda kandsid ja armsad silmad ta üle valvasid! Isa ja ema — nad magasid ammu mullas — elus ja surmas truud! Nende haua pealt tõusis nagu liigutav, läbipaistev lina — niiske udukate!

Hommiku pool taeva küljes aga läikis rõõmsasti ja heledasti koidutäht, nagu tahaks ta vaeselelapsele tulevaid rõõmsaid päevi kuulutada. Ja ikka kindlamaks läks Anna südames mõte: Jakobile truuks jääda ajalikult ja igavesti!

Väike koit hakkas juba paistma ja üks ning teine külakukk häält tõstma, kui Anna, surnuks väsinud, luugi kinni pani ja uimast pead veel üürikese aja peale maha heitis.

Teisel hommikul ei lausunud Rõõt eileõhtuse kõne üle mitte sõnakest, oli aga Anna vastu nii imeväärt mahe ja magus, et Anna vägisi aru sai, kuida jutt sellega veel ammugi otsas ep oleks. Ka kena peiukest polnud enam nädal otsa Sutlepal näha, jooksis aga seda sagedamini linna, kust ta mõndasugu sõnumeid tagasi tõi.

VI

Kuida Punapardi käsi Venemaal ja Kirja-Tiitsu käsi kosjas käisid

Ahnus ajab auku! — üks kuldne sõna, mis mitte ükspäinis Ojamöldri — ka mõne suurema mehe, iseäranis aga Punapardi kohta tõsi oli. Prantsuse auahne keiser oli oma väehulgaga viimaks Moskva linna jõudnud ja arvas nüüd õnnega koos olevat. Pentsakas näitas küll olevat, et uhkele võõrale keegi vastu ei tulnud, aga kes teab? — neil polnud ehk praegu mitte aega! Ta ootas ja ootas — kui aga ikka veel inimesehinge näha polnud, hakkasid prantsused ometi pead kõngutama. Viimaks võtsid nõuks ka ilma palumata sisse astuda. Kui aga nüüd rügemendid korda mööda uhkel kombel Vene pealinna sisse kõndisid ning iga kümne sammu järele kõrvale vaatasid: kas venelased ka kummardaks ja prantsusi nähes pakku paneks — siis said imeks pannes aru, et Moskva linn — tühi oli, nii tühi, et prantsused ükspäinis linna rahvas olid! Palju ei jäänud neil aga aega selle imeasja üle järele mõtelda. Sest vaevalt olid soldatid linna tühjades lossides ja hoonetes korterit võtnud, seal kuuldi, esiti tasa, siis ikka valjemalt ja valjemalt seda hirmsat sõna: «M o s k v a p õ l e b!» — Esmalt pidas igaüks seda tühjaks jutuks; suurtes linnades sünnib ju tulekahju iga päev ja saab niisama pea jälle kustutatud. Kui aga siin üks uhke hoone nagu iseenesest põlema lõi, seal teine, siin kolmas ja neljas, ikka hakatajaid näha polnud, kuni kõik linn ü k s a i n u s tulemeri oli — seal said kohkunud prantsused aru, et tule asutajad — v e n e l a s e d olid, kes võõrale sooja sauna valmistada tahtsid! Oma kõrgeks ja kalliks peetud pealinna olid

vene rahvas põlema pistnud, et vaenlane tema sees otsa leiaks! Mis võis Punapart teha, kui kõige väega ses suures jaanitules otsa ei tahtnud leida, kui — tahes või tahtmata — kodu poole pöörda!

— Nüüd aga tuli põgenejatele üks vaenlane kaela peale, kelle vastu mõõk ega püss ei avitanud — vene külm! Nagu oleks talv aastal 1812 teadnud, et temal üks võõras saata oli, tõi ta tuisku ja külma, millega õrnad väljamaalised koguni õppinud ep olnud. Sinna juure tuli veel, et toit ja moon tulles üleannetult raisatud saanud — Moskvas pidi ju kõike küllalt olema! ja nüüd oli peenike peos! Külmast ja näljast jõuetud, langesid prantsused kümnekaupa tee ääre maha, kus lumetuisk neid pea valge katte alla mattis. Seal ei hoolinud sugulane sugulasest, tuima silmaga nägi tuttav tuttavat tee ääre maha langevat, — ühe leivatüki või hobusekondi pärast lõi vend venna ja sõber sõbra ilma armuta maha! Nälg, külm ja kasakad tegid uhkest Prantsuse väest paljad inimesekogud, kellest vaevalt mõni sada viimaks Vene piiri kätte said.

Ja Punapart ise, kelle auahnus neid tuhandeid surma oli ajanud? Ju ta oma väega nüüd ka häda ja viletsust kannatas? —

Vale puhas! Kerge vene saani peal põgenes Punapart üle piiri oma maale! Elagu või surgu soldatid, mis see temale tegi, kel neid kodu veel küllalt oli?! —

Pöörame nüüd jälle Männiku külasse tagasi, kus need sõnumid palju rääkida ja mõtelda andsid ning iga õige eesti süda vaenlase põgenemise üle rõõmustas.

Ühel hommikul istus Anna üksi toas ja vokiratas vuras, ning peenikese lõnga sisse ketras tütarlaps mõnda ohkamist Jakobi pärast, kes kaugel Venemaal haavatud või

koguni surnud võis olla. Seal läks tasakesi toauks lahti, üks punane pea, rõugemärke täis, paistis tuppa, pea järele tuli keha ja Kirja-Tiits kõiges oma aus ja ilus seisis Anna silma ees.

Mehikese esimene küsimine oli Rõõda järele, ehk ta küll vanamoori ise eest ära oli saatnud, et Annaga kord nelja silma all võiks rääkida. Ojamöldri haljad rublad ei läinud tal ööd kui päeva meelest ära.

Nagu ta ikka häbemata oli, võttis Kirja-Tiits tooli ja istus Anna kõrvale voki ette. Anna tõusis vagusi üles, võttis voki ja istus kutsumata võõrast eemale ahjupingi peale.

«Kas muud midagi?» küsis Kirja-Tiits, «seda võin ma ka,» — lükkas istme eemale ja oli sedamaid jälle Anna kõrval. Nüüd oli peaasi kena ja karsket neidu meelitada, ja seda näitas ka võrukael põhjast põhjani mõistvat, sest «linnuke», «lilleke», «armsam õis» jooksid Kirja-Tiitsu moka üle, nagu vesi üle veskiratta. Kui viimaks lobisejal hing kinni jäi ja aevastus peale tuli, ütles Anna vagusi oma lõnga kedrates: «Ikka peale, kui see teile nalja teeb! Ma ei pane suuremalt pahaks, sest — ühest kõrvast sisse, teisest välja!»

See oli Kirja-Tiitsule nagu pangetäis külma vett pärast saunast tulemist: ta arvas juba lõnga otsa kätte saavat ja nüüd polnud ta veel kuigi kaugel. Kui ta alles ühe teise nõu üle järele mõtles, juhtus õnnetuseks, et Anna lõng pooli peal katki läks.

Seda näha ja hoobilt vokki ketraja eest ära tõsta oli Kirja-Tiitsul ü k s töö. Imeks pannes vaatas Anna häbemata otsa.

«Mis s e e jälle peab tähendama?» küsis ta paha meelega. «Igale tööle oma palk!» hüüdis Kirja-Tiits ja tõstis

voki kõrgesse. «Arvad, sa, et ma voki ilma hinnata kätte annan? Ei, kullake! Aga et see esimene kord on, olen ma ühe musuga rahul—» nende sõnadega astus ta Annale sammu kaks ligemale.

Nüüd oli aga Anna kannatus lõppenud. Ühe joonega oli vokk jälle ketraja käes, ja kui Kirja-Tiits palka ise võtta tahtis, lendas võimetu kosija Anna jõudsa käe läbi vastu ust, et uks pragises. Sel silmapilgul astus Rõõt tuppa...

Aga tule jumal appi! Oli Anna esmalt vihma käes, siis sattus ta nüüd räästa alla! Kõige maailma sõimu- ja vandenimed sai «narukael, keda tema, Rõõt, puhtast halastusest majasse võtnud» kuulda; sest et Kirja-Tiitsu kosjalugu mitte liig tulus ep olnud, oli selgesti näha. Palju ei puudunud, siis oleks hea südamega kasuema Annat käte ja jalgadega tallanud. Kohkunud tütarlaps oli riidekirstu ja voodi jalutsi vahel pelguaset leidnud ning tõotas oma südame ahastuses kõik küla kokku karjuda, kui teda rahule ei jäeta.

Ühe naise juures nagu Sutlepa Rõõt ei avitanud säärane ähvardus midagi: ta ärritas teda aga veel enam. Kaval peiuke pööris aga korraga asja ümber ja karuse sissepoole. Oma kosjalooga ei tahtnud ta kära teha, sest ta teadis peast ära, et kõik Männiku küla Anna poolt seisaks. — «Tasa, tasa, kallis vader,» vaigistas ta kisendajat Rõõta, «aegamööda asjad käivad! Üks nõuab üht viisi, teine teist; kui mina maailma ei tunne, siis ei tunne teda keegi! Meil pole ju sellega ruttu. Homme on ka veel päev, ja ehk neitsikesel tuleb sinnamaale mõistus tagasi. Rumala veskipoisi nõudmine on väga ta lihasse ja luusse kasvanud, ja kergemeelelik peab ennast juba veskiperenaiseks — Aga,» — ütles ta, ennast Anna

poole pöördes — «aga ma ütlen sulle: säherdused mõtted jäta jumala nimel maha! Mina tean, kui kõrgel neel valjad ripuvad, ja sinu tulevast äiataati tunnen ma seest- ja väljastpidi. Veel tänapäevani kahetseb ta silmad peast, et sind mullu piitsavarrega välja ei ajanud. Seepärast võta mõtted kokku, mu kaunike, ja ära puhu tuult taeva poole! Kuida öeldud, tuld meil just taga ep ole, ja mardipäevani võin ma ikka veel kannatada — aga siis ka mitte silmapilku kauem! Minu pärast aja siis oma kiusu edasi, saada Jakob, tema vanemad, sind ennast ja Rõõt häda ja viletsuse sisse; siis tahan aga m i n a see-eest hoolt kanda, et ükski koer enam leivatükki su käest ei võta! Kas kuuled?»

«Paras, paras!» ässitas vanamoor. «Mardipäevani veel, siis aga kasigu ta mu silmist!»

Vaene Anna tahtis häbi pärast maa alla pugeda, aga — aeg annab head nõu ja mardipäevani võis palju teiseks minna.

Ja nõnda ka oli. Taevataadi sõna: küllalt! oli Punapardil pikema kriipsu läbi rehknuti teinud, kui ta esmalt arvas. Kui Euroopa vürstid ja rahvad veel nägid, et selle üleannetu üle ka võitu võis saada, mõtlesid nad «mis me veel ootame?» ja tõstsid nagu oras pärast vihma pead üles. Preisi kuningas ja meie armsa keisrihärra õnnis onu — jumal kergitagu [1] tema mulda! — tulid kõige esmalt kokku; nende ümber kogusid kõik teised Euroopa vürstid ja kuningad. Rügemendid, sõjahulgad roodusid [2] end igast otsast ja nurgast kokku, keset Saksamaa südames, Prantsuse üleannetust ja uhkust nuht-

[1] kergendagu.
[2] seadsid rivisse.

lema. — Liisa suust sai Ojamölder kuulda, et Vene väe hulgas ka Jakob Saksamaale kõndinud.

Kena on teda mehikest kuulda küll, aga maailma kartus ja lootus ei andnud ka Ojamöldrile seekord aega oma õnnetuse ja meelehaiguse peale mõtelda. Ka Kirja-Tiits laskis mardipäeva vagusi mööda minna — tal võis vist kahtlane olla sel kirjul ajal oma majapidamist asutada.

Kui Sutlepa Rõõt kord sest peatükist kõnet tegi, ütles punapea: «Anna ei jookse käest ära, ja — aeg annab head nõu!»

Nõnda oli siis vaesellapsel «kaunist kosijast» rahu ja seda julgemini võis ta oma lootust issanda peale panna.

VII

Taevataadi nuhtlusevits

Taas jälle läksid nädalad ja kuud mööda, ja ikka ligemale jõudis see silmapilk, kus Euroopamaa sõjahulgad Punapardile alandust pidid õpetama. Aga keset võidulootust ja võidurõõmu tuli rahva üle üks uus vaenlane, üks vaenlane, kelle vastu lukk ega müür, riiv ega mõõk ei avitanud! Lahingupaigad ja sõjapidalid [1] olid tema kodu ja tema nimi — koolera ehk katk.

See kole sõja saatja, kelle õhk juba surma ja ahastust tõi, tõstis nüüd oma kahvatanud, inetut pead ja päris oma osa ses maailma tülis. Paastukuus 1813 tuli hirmus

[1] sõjahaiglad.

külaline ka Männiku külasse ja võttis esimest korterit — Ojaveskil!

Sulane Hans hakkas peavalu ja külma kaebama. Ehk Liisal küll varsti soe õlut käepärast oli, läks haigus tund-tunnilt raskemaks, ja kui teisel päeval tohter linnast toodi, ütles ta tõve — katku olevat.

Ojamölder oleks iseenese nahast välja hüpanud! Seda õnnetust olla tal veel tarvis! Hans olla ta parem käsi, ja polnud viimasel ajal põllutööga üle künka saadud, siis näha nüüd lugu veskiga niisama minevat! Ja peaasi: kui pea võis haigus ta enese külge hakata, mis siis?

Vaevalt oli seepärast tohter läinud, siis ütles Andres perenaisele: «Ema, õnnetus on kord sündinud, aga ära tee seda jumala pärast oma haledusega hullemaks! Hans peab majast välja minema, ja seda silmapilk! Hea sõna eest võtab teda Karja-Mari ka, ja minu teada on ta hea ja viisakas naisterahvas.»

«Parem ikka kui sina,» hüüdis Liisa, «kes sa jälle uut pattu oma peale tikud võtma! Vui, Andres! Häbene oma silmad peast, et sa vaesele sulasele, kes sinu teenistuses vanaks ja tuimaks on läinud, nüüd haigeaset ei taha anda! Aga — see ei lähe sinule kordagi, ja ma ütlen sulle: Hans jääb meie juure! Sul on muidugi enese eest vastata küllalt! — Leenu, Leenu!» hüüdis ta üle ukse, «jookse ometi ruttu Känna-eide juure ja ütle, ma lasen paluda hea maksu eest Hansu juures valvata.» Ja Andrese poole pöördes lisas ta juure: «Känna-eit mõistab seda paremini kui mina ja sina, ja tema plaastrisõnad pühastkirjast kosutavad tihti enam kui kõik tohtri kibedad ja magusad rohud.»

«Naiste lori! Puhas naiste lori ja muud midagi,» pahandas Ojamölder. «Tean ammu, kuida lood siin lähevad:

üks tahab paremale käele, teine jälle pahemale, et igal «õigel» mehel pea hakkab ümber käima.»

Liisa läks oma tööle ja laskis «õiget» meest uriseda. — Tüki aja pärast tuli Leenu tagasi: Känna-eit olla ise soetõves haige.

Liisa jäi natuke kohkuma ja näitas järele mõtlevat, mis nüüd heaks nõuks?

«Eks võta ometi Karja-Mari,» ütles Andres jälle, kes ikka kartis, et Liisal omal mõni võõriti mõte tuleks. «Seda natukest, mis Hansul tarvis, mõistab tema ka.»

«Ei,» vastas Liisa, «esmalt on Karja-Mari hooletu, teiseks kurt ja kolmandaks ajaks ta kõik küla lori täis. Küllap leian pärast nõu, ja seni valvan ma i s e Hansu juures.» Ojamöldril kukkus ehmatuse pärast suu pärani, aga seni kui ta alles parajat vastust otsis, oli Liisa juba üle õue saunas, kus Hans raske haigusega võitles.

Üheksa ööd ja päeva istus Liisa ilma hirmuta oma samariiditöö juures, aga ikka ei käi jumala tahtmine meie tahtmisega kokku. Tõbi tõusis ja tõusis, ning kümnendal öösel oli Hans surnud.

Kui ta vaiksel pühapäeval pärast lõunat maha oli maetud, palus Liisa oma meest teda linna saata seda ja teist talitama. Igal teisel ajal oleks Andres raganud ja vastu tõrkunud, aga täna oli surmamõte ka tema südame külge koputanud, seepärast vastas ta: «Sõida, ema, sõida, millal mina sind keelasin?»

Nõnda istus siis Liisa enne lõunat vankri peale, päiline võttis piitsa kätte, hüüdis: «Possol!» ja vanker läks edasi, et tee tolmas.

Linnas tõttas Liisa oma asju toimetama: imelik rutt näitas teda taga ajavat ja ta tõttas pea jälle kodu poole. Ilm läks ka varesekarvaliseks ja vihma jooksis nagu oa-

varrest maha. Üks külmavärin teise järele käis Liisa keha üle ja pea hakkas tal kangesti valutama.

Ojamölder võttis perenaise lahkemalt vastu kui muidu. Kui ta Liisa punetavat nägu nägi, ütles perenaine, see tulla vist rutusest sõidust.

«Sa oled haige, ära salga,» ütles vanamees magama minnes, ja vaevalt oli Liisa voodi heitnud, seal hakkasid ta hambad ka külmavärinal lõgisema.

«Säh, seal ta on! Oh sa minu issand ja jumal!» hüüdis Ojamölder ja tikkus ruttu jälle voodist välja riiete sisse. Ja et see tema viis oli ka siis veel kibe ning torakas[1] olla, kui ta ka hea meelega helde ja tasane oleks olnud, lisas ta juure: «Hans oleks Karja-Mari juures ka võinud surra ja sina ometi terveks jäänud.»

«Mis jumal teeb, on hästi kõik,» värisesid Liisa sinised mokad, ja minestades langes ta aseme peale.

Kõige väega langes tõbi vaese naise peale, kelle keha valvamise ja murega juba ammu jõuetuks oli läinud. Sagedasti oli mitu inimest tarvis, et jampsijat haiget voodis kinni pidada.

Üks vaene, vilets aeg tuli nüüd Ojamöldrile, üks aeg, mille häda ja koorem teda verehigini surus ja vajutas. Ojaperes, kus muidu veski laperdamine ja inimeste hääled kõlasid, oli nüüd kõik vaikne nagu kirikuaias. Kaugelt ja ligidalt läksid veskilised oma teradega teise külasse, — veskiratas seisis, ja rahulikult tegid veski ämbrikud tema kasti sisse oma võrgud.

Suikülv tuli kätte, aga tahes või tahtmata jäi tänavu suurem osa põldu kesaks: töötegijaist oli puudus. Tohter oli ütelnud, et Ojaveskil k a t k olla, ja sulased, ümmar-

---

[1] ülbe, häbematu.

dajad pugesid pakku. Kas nemad pidada teiste süü eest kannatama? — Nagu inimese kogu, lõppenud ja kahvatanud, kõndis praegu veel nii jõudus Ojamölder üksi tühjas majas ja koledas veskis.

Jah, tõesti, need olid viletsuse ja ahastuse päevad! Ja kõige välispidise häda kõrval hakkas nüüd, esmalt tasa, siis valjemalt ja valjemalt üks hääl südame põhjast hüüdma — üks hääl, mis päev-päevalt valjemaks läks, ja vanamehele kohtupasun näitas olevat, talle kõrva hüüdis: see on su patu ja ülekohtu palk!

Ja nagu naeru ning pilkamise varal läksid ka lahked kujud ta silmist mööda: rahu, tervis, õnn ja armastus oma naise, Jakobi ja — Annaga! «Kõik on otsas!» hüüdis ta südamevaluga, «Liisa sureb, Jakobi lasevad nad maha, ja Anna — vihkab ja vannub mind koguni!»

Kui ta nüüd oleks mitu sündinud asja tagasi võinud võtta! Kui koguni teiseks oleks elu Ojaveskil pidanud minema! Säherdused mõtted närisid ja vaevasid Andrest, et ta ööd ega päeva rahu ei leidnud ja nädalas vanemaks läks kui muidu aastas.

Muidugi ep olnud see seespidine ahastus Ojamöldri vanale kehale koguni tulus, ja kui tohter paari päeva pärast jälle tuli, ei pannud ta suuremalt imeks ka Andrest voodis maas leidvat.

Jumala veskid jahvatavad pikalt — aga peenikeselt!

VIII

Üks truu süda

Mida mitu ikka veel uskuda ei tahtnud — ta ei sündinud ju koguni nende tahtmisega ühte —, see sai nüüd kohtu poolest kuulutatud: Männiku külas oli katk väljas! Õiguse pärast pidi see tähendama: Ojaveskil, sest külarahva tervis oli tänavu kindlam kui enne iial. Need Männiku küla targad eided ja soolapuhujad, kes rohtu kasvama ja ämbrikke kolme versta pealt köhima kuulsid, — need arvasid seepärast ka: seekord olla liigkartus üsna ülearu, tänavu tahta taevataat aga ülekohut nuhelda, ja koolmeistri Anna pärast olla Ojamölder seda sajavõrra teeninud.

Paraku vana tuttav maailma lugu: t e i s t e üle mõistame kohut, kui ei saaks taevaisa üksi enam läbi ja meie peaksime teda heast südamest aitama — t e i s t e silmas näeme pindu ja palki, o m a s silmas ei pane me mitte tähele. Lugu on vanast saadik nõnda olnud ning saab seks jääma — ja see on kurb küll.

Kas Männiku küla õ i g e d inimesed õiguse said? Seekord ei seletanud taevataat neid teiste seast, sest veel selsamal õhtul hakkas tõbi just teises küla otsas, kõndis tänavast üles ja alla ning võttis mõne kaasa, kes seda eile ei arvanud.

Nende seas, kes sõrmega Ojaveskile näitasid, oli, teada muidugi, Kirja-Tiits esimene reas. Selsamal päeval veel jutustas ta Sutlepal suurelt ja laialt, kui vaene lugu veskil olla.

«Pane tähele, vader,» ütles nurjatu Rõõda vastu, «seekord kipub vanale ihnusele ots kätte! Paras, paras! Kuida

sa aset teed, nõnda sa und näed. Igaüks ta järele ei nuta, ja mina koguni.»

Kui sügavast südame põhjast need sõnad aga tulid, jäägu ütlemata, sest pruut ja kaasaraha ei läinud veel tänini ta punasest peast, ja Andrese «ots» oleks kõik tuule pillanud. —

Üks süda aga oli Männiku külas, kellele Trimmu pere õnnetus suurt muret ja südamevalu tegi, ja see oli — Anna! Kus ta ka käis ja seisis, ikka kõlasid rahva suust kuuldud sõnumid ta kõrvas, ja sügav halemeel unustatud ja laimatud haigetega täitis ta südant. Ta mõtles ja arvas, kahetses ja muretses, ja ikka selgemaks läks ta südames see nõu: kõik kius, häbi, viha ja vaen unustada, veskile tõtata ja maailmast mahajäetud Ojaperele nõu ja tööga abi saata, issanda sõna järele: armastage oma vihamehi ja tehke head neile, kes teid vihkavad!

Ükskord kindel nõu peetud, ei viibinud Anna seda tõeks tegema. Ühel kenal jürikuu hommikul, nii vara, et haned alles palja jalu käisid, astus Anna jumala nimel oma raske tee peale. Et rahva küsimise eest taganeda, läks ta üle Sutlepa heinamaa.

Külas oli veel kõik vaikne ja rahulik: täna oli ju pühapäev ja igaüks magas kauem kui muidu. Lõoke aga oli juba üleval ning hõiskas oma hommikulaulu taeva poole ja hernepõllul võttis üks tuipere pruukosti.

Ikka kõrgemale tõusis päike, armsasti lehkasid vainud ja aasad, igal pool ärkasid linnud üles, raputasid kastetilgad sulgede pealt ja võtsid noort hommikut rõõmulauluga vastu. Lille-õites kumisesid mesilased ja iga oksa ning lehe, rohu ja põõsa küljes läikisid arutud kastetilgad — nagu looja auks valatud kallid pärlid.

Anna nägi, kuulis ja tundis kõik, ja issanda loodus

pühapäeva-ehtes tuletas temale seda meele, kes kõik nii armsasti ja kaunisti on teinud. Niisuguses mõttes oli ta tükk maad edasi jõudnud ja kõik muud unustanud: seal lõi eemalt Ojaveski ta silma, ja äkisti pidas Anna sammu kinni. — Veel üks kord, nii ligidal, läks ta meel kahtlaseks.

Üks aasta, üks ümmargune aasta oli möödas sest silmapilgust saadik, kus Anna nutupäevad hakanud olid. Mõni samm edasi, ses teekõrvases majas elas ja — kannatas see, kes tema eluõnne ja rõõmu püüdis rikkuda. Veski ise küll seisis ja puhkas nüüd, kas ka vaen ja viha südames järele annud — kes võis seda teada? Pühade laupäev kõige oma piinaga, viletsate päevade ja kurbade, silmaveest rikaste öödega tõusid Anna silma ette, ja kes teab, mis m i n a või s i n a, armas lugeja, Anna asemel oleksime teinud. Aga kes koolmeistri Annat nõdra südamega tütarlapseks pidas, see laskis märgist mööda. Jakobi ja tema kannatliku ema kogud astusid ta silma ette. — Südant rindu võttes astus ta ruttu edasi ja seisis pea Ojaveski hoovis, kus kanade ja hanede hulk talle karjudes vastu jooksis.

Kuida koguni teistviisi oli siin täna kõik kui mineva aasta selle ajaga! Hoovis ja laudas, mis toona täis kära ja müra, oli kõik lage ja tühi. Kaevuvinn näitas kurvalt taeva poole, kui tahaks ta sellesinatsele kaevata, et inimesed tema unustanud. Anna viskas siblijale hulgale laudilt peotäie teri ette, siis astus ta tuppa.

Köögis leidis ta ainsa majapidaja, altsauna eide, kolde ees — magavat. Kolm nädalat oli vanake ööd kui päeva Liisa voodi ees valvanud, täna sai väsimus võidu. Anna jättis ta puhkama ja läks ettetuppa.

Süda tuksumas ja hinge kinni pidades astus ta kiki-

varvul perenaise sängi ääre, keda ta jampsides ning segaseil silmil ootas leida. Aga — ta hõõrus silmi — kas see silmamoondamine oli? Kanges higis, aga rahulikult hingates magas Liisa magusat ja sügavat und!

Mida Anna imeteoks pidas, sai tal pärast selgemaks. Mineval öösel oli haigus järele annud ja perenaine jälle paranduse järjel. Jumala armu ning heldust kiites istus Anna voodi jalutsis ja vaatas üksisilmi armsa magaja peale. Tükk aega läks mööda ja külas hakkasid kirikukellad hüüdma.

Seal liigutas haige ennast, ärkas üles ja vaatas imeks pannes ümberringi kui inimene, kes pikka ja hirmust und nägi. Nüüd langesid ta silmad Anna peale, — ja kui lugeja arvab, et ta teda siin nähes imetles, siis on ta vööriti tee peal. Lahkesti pakkus ta Annale kahvatanud kätt ja ütles nõdra häälega:

«Jumal õnnistagu su tulemist! Ma teadsin küll, et Jakobil õigus oli!»

Nüüd palus Liisa pisut süüa, ja nagu nool oli Anna toast väljas. Köögi uksel tuli talle saunaeit vastu ja kippus kohkudes põlvili kukkuma — enne oleks ta viimsepäeva tulemist oodanud kui koolmeistri Annat Ojaveskil! Aga temasarnaste viisil kaval ka, nägi ta Annas juba tulevast perenaist, kellele ta õige mokkamööda arvas rääkivat, kui Ojamöldrit sõimas ja kirus. See oli nüüd kõige pahem viis Anna sõbraks saada, ja kui ta sest aru sai, pidas ta targal viisil suud.

Liisa sõi paar lusikat sooja suppi, siis jäi ta uuesti magama. Nüüd sai Anna aega oma samariiditööd ka Andrese vastu hakata. Sellega oli paraku vilets lugu. Ojamöldri vastu oli tõbi valjem ja kangem kui kellegi muu vastu; selle kõrvale tuli veel seespidine valu, see

uss, mis ei sure, ja see tuli, mis ei kustu. Kui sagedasti olid jampsijal vanamehel Anna ja Jakobi nimed suus, kui kibedasti kaebas ta iseenese üle neil pikkadel öödel, kus hukkamõistja südametunnistus und ta silma tulla ei lubanud! See näris ja piinas teda, ning kaotas ta vähest eluvõimust, ja 64 aastat selja peal ei olnud talle ka mitte toeks! Tohter, kes üks kord nädalas 7 versta pealt sinna sõitis, raputas iga kord enam pead, sügas kõrvast ja — ei ütelnud midagi. — Seda kõike kuulis Anna jutuarmastaja saunaeide käest.

Kui Anna argsel sammul kambri ja Andrese voodi ääre astus, leidis ta tema pikali, käed ristis, silmad kinni, ja surmakarva mokkade vahelt tungisid mõned segased sõnad. Annal oli, kui peaks Ojamölder praegu oma viimse jõuga üles kargama ja viha ning vannet ta peale hüüdma. Aga kõik jäi vait — vait nagu mullas, — voodisambas tiksus üksik puukoi.

Vaenelaps pühkis käega üle silme, kui tahaks ta kõik pahad mõtted unustada, siis hakkas ta tööle — siin oli talitada küllalt.

Ta kloppis Ojamöldri viletsa aseme üles, seadis peapadja kõrgemale ja kattis haige kinni. Vanamehe rammutu keha oli nagu väeti laps Anna käte vahel, tal polnud jõudu silmagi lahti teha. Kui soe uuesti ta soontest läbi läks, otsis ta käsi heldet avitajat, ja langes tänades Anna pea peale, kes voodi ees põlvili maas oli.

Üürikese aja pärast tõusis Anna üles, tegi akna lahti, et kevadeõhk umbsesse kambri jõuaks, ja hakkas siis tuba harima, mida ka mitu nädalat enam polnud sündinud.

Korraga karjus Ojamölder ta selja taga: «Petis, hulgus, kasi mu silmist! Anna mu varastatud laps tagasi!» Kohkudes pööris Anna ümber: voodis istus Andres, käed

rusikas, segaseil silmil ja vaht suus. Ikka valjemalt hakkas ta jampsima, kõrgemale tõusis viha — Kirja-Tiitsu peale, kuida Anna nüüd mõistis — ta viimne jõud püüdis ses võitlemises lõppeda. — Seal astus Anna haige voodi ääre, pani käe ta palava pea peale ja katsus heldete sõnadega teda vaigistada. Ja kui ta rääkis ja trööstis, taganesid mustad kujud Ojamöldri silma eest, ta jäi aegamööda vaiksemaks. Silmad kinni, langes ta, surnuks nõrk, asemele tagasi, ja ta kahvatanud mokad nimetasid tasa Jakobi ja Anna nime! Tema südames aga tegi jumala vaim tööd ning ajas kõva kalju vett andma ja kuiva kepi haljendama.

Kaht haiget valvates roomasid Annal päevad mööda — igavalt ja kurvalt. Jakobist ep olnud sõnumeid tulnud, sest saadik kui ta väljamaale läinud, — elas ta või oli ta surnud, seda teadis ükspäinis jumal! Palju räägiti ühest suurest lahingust, kus ka Vene väed Punapardi vastu sõidelnud, — kas Jakob ka nende seas olnud, ei teadnud keegi ütelda. — Tihti, kui Anna üksi oli, jooksis palav silmavesi, ja mõni salaja ohkamine tõusis südame põhjast üles. Aga Anna oli kange palves ja kindel usus ning taevaisa tõotused kinnitasid neid ikka uuesti usus, armastuses ja lootuses.

Kui ma ütlen n e i d, siis ärgu pangu vader imeks, mul on siiski õigus. Ü k s hele täht läikis ju ikka Anna pilvise ja pimeda taeva küljes: Liisa tervis läks päev-päevalt tugevamaks, ja k a k s armastajat südant kõnelesid nüüd sest, mis neil maailmas kõige kallim oli.

Ojamölder ise jõudis päev-päevalt hauale ligemale — seda võis iga laps näha. Vahel jampsides, vahel kaevates ja iseennast hukka mõistes kadus ta viimne jõud ära. Aga mida nõrgemaks ta keha läks, seda elavamaks läks ta

vaim, ja taevaisa kündis ja külis ta hingepõldu, kui ta tööriistad ka just siidpehmed ep olnud. Siiski — ka tema süda pidi veel rõõmu ja rahu leidma kõik üle selle, mis ta palus ja mõistis.

Ühe iseäranis rahutu öö järele uinus Andres vastu hommikut magama. Anna, ta truu ja kannatlik valvaja, astus natuke õue, rohtaias palavat, uimast pead jahutama. — Seal lõi läbi vaikse hommiku hobusekabin ta kõrva, ja eemalt kõlasid inimeste hääled. Ta kuulatas — korraga välkas üks mõte ta peas ja ajas südame kangesti tuksuma: kui see müdin lahingusõnumiga kokku läheks? Nagu välk jooksis Anna tuppa, trepist üles pööningule, kust läbi luugi kõik maanteed kaugelt võis ära näha.

Ja mis Anna nägi? Mis see oli, mis Annal hinge kinni pani ja palged kuumama ajas? — Soldatid! Nii kaugele kui ta terav silm ulatas, ei seletanud ta muud midagi kui soldateid! Rügement rügemendi peale kõndis linna poole, — üks osa Vene väge, kes võõralt maalt koju tuli. Haljad sõjariistad läikisid päevapaistel ja rõõmus kõne ja kõla tungis ta kõrva.

Esmalt tahtis Anna alla joosta seda sõnumit ka teistele kuulutama, aga — süda ei lubanud! Nagu kinni naelutatud seisis ta luugi ääres ja vaatas maha. Ja rügement rügemendi peale tuli ja kadus maantee peal, — üks otsatu rida, vanad ja noored, ratsa- ning jalamehed, ikka veel ei taha rida lõppeda. Aga nii teravalt kui Anna ka vaatab, nii suure hoolega kui ta silm iga roodu läbi otsib — Jakobit ta ei leia!

All on Annat tarvis, ta teab, et teda otsitakse, — ta silmad hakkavad valutama, aga ta ei liiguta paigast — hoolikamalt aga lendab ta silm otsata sõjahulga läbi.

Nüüd — metsa ääres lähevad read harvemaks, ots

jõuab kätte — viimased tulevad ette — Jakob ei ole nende seas!

Nagu noapiste läheb otsata valu Anna südamest läbi — — seal tõuseb kaugelt uus kohin. Jälle läigivad sõjariistad, ning uus lootus tõuseb Anna südamesse — vanker vankri peale, mitu sada, tulevad ligemale.

Nüüd seletavad väsinud silmad sõitjaid: oh seda nimeta valu ja häda! Mis ta nüüd näeb — kolkunud näod, aukus silmad, verised haavad — on sõja hirmus palk ja maks! Ja kui ta veel halastades, lõkendava südamega pikka haigerida mööda näeb minevat, jõuab viimane vanker kätte, peab kinni ja pöörab veski poole sisse, ja Anna silm langeb haavatud, kahvatanud — Jakobi peale!

Üks karjatamine, nii valju et maja kõlas, tungis Anna suust, — siis l e n d a s ta enam kui j o o k s i s ülevalt maha, ja viie minuti pärast oli Jakob ta käte all voodis ning armastaja ema ning pruudi palved tõusid tema eest taeva poole.

Ja taevaisa kõrv oli lahti kuulmas. Jakobi haavad said Anna ning Liisa mure all pea paremaks ja nädalapäevades ajas ta, kui ka nõdralt ja vaėvalt[1], jälle voodist üles. Pruudi silmad hiilgasid seda nähes.

IX

Vana on möödas — vaata, kõik on uueks läinud

Ojamöldri surmavoodi ääres leiame kõik oma sõbrad liigutatud südamega koos, sest haud lepitab ülekohtu ja surm annab andeks.

---

[1] vaevaselt.

Andrese hing on lahkumas, aga haua ääres veel on jumal ta silmad lahti teinud, et ta näha saaks kõike õnne, mida ta nii kaua põlanud. Käed ristis, seisavad ta omaksed ta ümber ja iga silmapilk kardavad nad nuttes viimast õhkamist kuulda.

Aga veel üks kord teeb surija suure vaevaga silmad lahti. Õnnistades langeb ta silm Anna ja Jakobi peale: «Jumal õnnistagu teid, ja sind, kallis Liisa, —» liiguvad ta valged huuled, — siis kannab surmaingel ta hinge igaveste hoonete poole. Üks südamlik «issameie» läheb teda naise ja laste suust õndsa tee peale saatma.

Üks aasta pärast seda olid Ojaveskil rõõmsad, aga väikesed pulmad. Kui noorpaar kirikust tuli, ütles Jakob oma Annale kätt pakkudes ja lahkesti ta silma vaadates: «Eks pole tõsi, kallis Anna, kes silmavees külvavad, peavad rõõmuga lõikama?» — Anna aga vastas, käsi risti pannes, liigutatud südamega:

«Mu kohus pole seada
Neid asju ilma peal,
Küll jumalal on teada,
Mis kasuks tuleb teal.»

«Aamen!» ütles Liisa ja pani õnnistades käed laste peade peale.

Kaua veel elasid Jakob ja Anna Ojaveskil, oma ema austades, oma lapsi jumalakartuses kasvatades ja kirjasõna: «tehke head neile, kes teid taga kiusavad» Sutlepa Rõõda ja Kirja-Tiitsu vastu täites. — «Tõsi jah, mis nendega siis sai?» — Eks «kuida töö, nõnda palk»! Ühe riiu

juures, kus punapea oma vana moodi kaks venda kokku kihutas, olid mõlemad nii mõistlikud ära leppima, said aga siis nurjatu kätte ja rookisid teda nii korda mööda, et eluaeg luud-liikmed enam terveks ei saanud. — Tema ja Rõõt, kellele ka pea oksjon tehti, elasid nüüd andidest, mis küll salaja sündisid, millest aga kõik küla Anna auks ja kiituseks kõneles. — Peaksid kõik Annad ja nende õed nõnda tegema, siis oleksid asjad head. Ja sellega on meie jutt seekord otsas.

ENNE UKSE LUKUTAMIST

«Need, kes kurja keelte peksu
Uskvad, lähvad ikka lõksu. —
Armas rahvas, vaata ette.»
(*Viru lauliku laulud*)

I

Meelehaigus suus ja südames, astus Mäetaguse peremees Hannus Kukk teise jõulupüha õhtul üle ukse tuppa ja viskas ilma tere õhtust ütlemata ukse kinni, et tuba põrus ja perenaine Tiio leemepaja tahtis tule pealt võttes käest maha pillutada.

«Aga, Hannus, mis sul meele tuleb? Laps magab!»

«Oh, pea suu. Küllap mina ja sina nii pea palju magada saame. Nüüd on lõõg täis.» Ta viskas mütsi peast laua peale, ja kolde ette maha istudes toetas ta kaks kätt pea alla.

Perenaine vaatas imestades ja õhates mehe otsa. Nagu valune välk käis tema näo üle. Tasaselt küsis ta viimaks:

«Aga, Hannus, ütle ometi —»

Peremees jäi tükiks ajaks vait. Viimaks rääkis ta pikkamisi:

«Ma tahaksin teada, miks ma ülepea nõnda kaua olen oodanud? Mis mind keelas mineva aasta teistega kaasa minema? Aga seal kuulsin ma sinu palveid ja noomimist,

nagu oleks naistel vähemat kui silma niisuguse asja juures. Nüüd on lugu veel hullemaks läinud. Kõrtsi-Priidu ütles mulle küll: «Pane tähele, sa kahetsed.» Nüüd —»

«Soo, soo, sa tuled tema juurest,» lisas perenaine vahele, «seda ma oleksin võinud arvata!»

«Vait!» põrutas peremees. «Hakka sa jälle selle peale urisema. Tema on mulle veel ainukeseks sõbraks, ilma kelleta ma koguni ei oleks teadnud, mis võtta või jätta. Aga mis võib tema selle eest, et nüüd ise peab renti maksma ja raha tarvitab? Kust võtan ma nüüd nii suure summa? Ja jüripäevast saadik öeldakse rendi hind veel suuremaks tõstetavat! See on jälle aidamehe süü — oh sina —!» Ta kiristas hambaid. «Kas ta siin käis?»

«Hannus!» manitses perenaine, «ära pattu räägi!»

«Pattu? Soo!» kähvatas mees. «Kas sa arvad, et ma ei tea, mis kõik maailm teab. Kuida see Pärtli südant söönud, et ta sind ei saanud! Ja et härra iga nõu heaks kiidab, mis temale aga raha muretseb, kas see vahest vale on? Nüüd tallavad nad Kõrtsi-Priidu kukil, sest et teda teavad minu poole hoidvat. Aga kauaks inimene niisuguste vastu jõuab kannatada? Maksan ma korjatud kopikad homme Priidu kätte ära, siis võin jüripäevaks asjad kotti panna, renti ei kingi mulle ükski. Aga nii poolhullu ei taha ma olla. Küünlapäevaks ütlen ma ise üles ja jaanipäevaks on Venemaa tee jalge all!»

«Hannus!» hüüdis perenaine.

«Vait! Aamen!» Peremees tõusis püsti, läks kambri ja vaheust kinni lükates viskas ta enda selili asemele.

Tiio oli kolde ette seisma jäänud. Ta vaatas üksisilmi kustuva söehunniku peale, mis lee-auku täitis, ja pisar pisara peale voolas mööda palgeid maha leemepaja sisse — söögiisu oli ammugi läinud! Jah, seda oli ta

ammust ajast kartnud, aga nüüd, kus lugu käes, näitas ta ometi nii arusaamata, et raske oli teda tõeks arvata. Kui Hannus nõnda rääkis, siis ei olnud pisemat lootust enam teiseks ajada. — Mäetaguse Tiio tundis oma lapse isa. Mis oli siis Hannuse nii kangelt selle mõtte peale, kodumaad maha jätta, kinnitanud? Muist tema oma aru, muist ka kodused pahandused ja tülid mõisavalitsusega. Aga siiski — Tiiol olid isemõtted selle kohta, ja kui ta meele tuletas, kuida iseäranis sest saadik, kus Hannus endise vihamehe Kõrtsi-Priidu suureks sõbraks oli saanud, kõik asi majas teiseks oli pöörnud, siis lõi perenaise kulm kortsu ja tasase meelega naisterahva mokke vahelt võis erk kõrv sõnu kuulda: «Sellel oleks jumala nuhtlust tarvis.»

Kuida oli Hannus enne naise ja lapse vastu koguni teine olnud! Nemad olid ta ainus vara ja suurem õnn, tema armsam mõte ja ülim rõõm olnud! Kui mõne aasta eest Kuke Hannus oma Tiio ema juurest oli Mäetaguse talusse noorikuks viinud, siis ei arvanud kellegi hing, et asi kord seks võis muutuda, kuida ta nüüd oli. Kaks hinge oli *** külas, kes Hannuse õnne sapise südamega pealt olid vaadanud: mõisa kubjas Pärtel, kes ka Tiiot kosinud, ja kõrtsmik Priidu, kes Mäetaguse talu endale oli ihaldanud: ühel ja teisel tohtis kadunud lootusest kahju küll olla. Et Hannus esimene oli mõlemail pool kaupa kinnitama, siis jäid endised tahtjad lootusest ilma, ja kui Kõrtsi-Priidu aegamööda viha näitas ära unustavat ning viimaks Priidu ja Hannuse vahel sõprus siginevat, siis oli sest küll Hannusel hea meel, aga — Tiio vaatas argse ja kahtlase silmaga uue sõbra peale. Naisterahval peab mõnikord teravam tundmine südames õigeks ütlejaks olema, kui mees veel tükk aega pead

seletajaks hüüab. Nõnda oli arvata aasta aega mööda läinud, ja Tiio vana eideke hingas hauas, kui Mäetaguse talu põllud ühel tulipalaval suvepäeval nii raskesti rahe all rikutud said, et mitte üht neljandikku loodetud viljasaagist peremehele üle ei jäänud! Murest koormatud südamega seisnud Hannus oma väljadel ja nagu rink surus see küsimine teda: millega nüüd mõisarenti maksta? Seal oli Kõrtsi-Priidu tema juure astudes ütelnud: «Kuule, Hannus, mul seisavad veel mullust saadik mõned kopikad laekas: kui tahad, tule võta!» Ja Hannus? Õiglane Hannus ei näinud mitte pakkuja imelikku nägu ega kuulnud tema pakkumises muud kui lahket ligemisearmastust! Kahe käega võttis ta ande vastu ja sest saadik oli Kõrtsi-Priidu Mäetaguse Hannuse parem sõber. Pikkamisi muutus nüüd asi seks, kuida ta oli. Esmalt kannatades ja vait olles, takka järele ikka kurvema meelega nägi Tiio, kuida peremees õhtud ja viimaks ka pooled päevad sõbra juures ära viitis, hooletus siginema ja rahu meelest ja majast kaduma hakkas. Läks selle juures mõni kasu kadunuks ja nägi peremees seda ka kahe silmaga pealt, siis olid kurjad inimesed süüdlased, ja täielik süü aeti selle peale, keda, tõsi küll! mitmest kohast võis kinni sasida: mõisavalitsuse peale. Kes seda renti võis maksta — sellega ei saanud ju iial võlgade kimbatusest lahti! Ütles Tiio: «Aga, armas mees, katsume nõnda ehk nõnda, meie oleme ju siiamaale läbi saanud, ja kas meie siis inimeste süüks võime ajada, mis jumal meile läkitanud?», siis lõi Hannus rusikaga vastu lauda: «Kas sina paremini tead kui mees, mis tõsi või mitte!» — Nõnda läks siis elu Mäetaguse talus ikka viletsamaks ja kui möödaläinud suvel teise kihelkonna kolmest vallast kuus perekonda välja olid rännanud võõral piiril

uut elupaika otsima, seal oli ka Mäetaguse Hannus esmalt ääri-veeri mööda, pärast üsna lausa sest kõnelema hakanud, kuida ükski mõistlik mees niisugust orjaelu koguni ei või välja kannatada, ja tema, nagu Kõrtsi-Priidu ja iga täiearuline mees, seda nõu kõige mõistlikumaks arvata! Ehmatanud perenaine oli kõigest jõust sellele vastu pannud, oli palunud ja meelitanud, kuni Hannus küll pool-vastumeelt, aga viimaks ometi kindla sõnaga temale lubanud seda meelehaigust temale mitte teha, «et oma isa-ema hauast eemal puhkepaika leiaks».

Seks korraks jäi asi niisamuti. Venemaalt kuuldi ka pea rändajate elu kohta nii kurje sõnumeid, et Hannus mitme teisega sügavas südames rõõmustas, et paika oli pidanud. Aga kuri ingel, kes korra ette oli võtnud auku kaevata, ei jätnud tööd nii ruttu seisma.

Pikkamisi langes nagu nalja pärast ja kogemata hea sõbra Priidu suust, kellele Hannus ju võlglane, mõni sõna Hannuse kõrvu, mis talle meele tuletas, kuida kubjas Pärtlil nüüd küll hea meel võis olla, et tema tahetud T i i o nüüdne mees kurje päevi ka tunda oli saanud. Suurt õnne Pärtel ju temale ei soovinud; seda oli sest selgesti näha, et ta ju alati sealt eest ära läks ja kõrvale hoidis, kus Hannuse teadis olevat. Ja eks Pärtel olnud opmani parem käsi? Ja eks Tiio olnud ka enne, kui Hannus tuli, Pärtli peale üsna lahkelt vaadanud? Niisuguseid seletusi ja peale selle tähendamisi, kuida ka tema, Priidu, oma sõprusega Hannuse vastu mõisavalitsuse viha alla langenud, pidi Hannus väga sagedasti kuulda saama, ja kui ta ka väljastpoolt veel mõistlik ja mehine küllalt oli seda näitamata jätma — ässitaja teadis, et külvatud vili idanes, ja seep see oli, mis ta tahtis!

Teise jõulupüha õhtu, kui Hannus linnast toimetami-

sest tagasi tuli, seisis kõrtsmik toa ukse all ja ta väikesed, kavalad silmad hiilgasid, kui teekäijat nägi tulevat.

«Tere õhtust, Hannus, vana sõber! Tule astu tuppa! Mul on juba mitu päeva midagi, mida sulle tahtsin näidata. Raadi Villem on Venemaalt kirja saatnud. Tahtsin juba mööda minnes sinu juure sisse astuda, aga et su perenaine mind ei näidanud tundvat, võtsin nõuks sinu tulekut oodata.»

«Kuida nii? Ei näidanud?» küsis peremees, aga Priidu ei näidanud küsimist kuulvat, vaid palus teda maha istuda, tõi pika kirja kapist ja palus kuulda, mis «tõesõna» seletada, üteldes:

«Mina olen ikka ütelnud, et kõik lori, mis meid rändamisest tagasi püüab hirmutada, vale ja selge kadeduse sünnitus on, mis meid oma kasuks kinni tahab pidada, ja seda näitab kiri üsna selgesti. Tead isegi, et Raadi Villemi sõna nii tõsi on kui aamen kirikus. Mis häda pärast tema valetaks?» Ja nüüd hakkas ta peale ja luges, ja mida pikemale kiri venis, seda hõlpsamaks ja kuldsemaks läks väljarändaja põli väljamaal. Seal oli otsekui iga päev jõulu-laupäeva õhtu, ja kiri kubises rõõmusõnadest, et ükskord kodumaa paelad temast langenud, mis vaeseid eesti vendasid veel kammitsasse köitsid. Ei olnud seal enam nekrutivõtmist ega pearaha-maksu, maad sai seal enam kui poolmuidu ja kandis ilma harimiseta vilja, ja missugust vilja! Ühe kopika eest osteti enam kui kodu rubla eest, sellepärast oli ka raha seal teadupärast igal pool halvemas hinnas kui Eestimaal. Jah, see oli teine lugu kui kodu, kus need, «kes eestlasele õnne ei soovinud», ka ei tahtnud sallida, et siin iga pops peremehe ja iga peremees mõisniku korda nägi! «Seda oli tema, Villem, kõik oma silmaga näinud ja tõotas selle eest seista.»

Kui kiri ära oli loetud, pani lugeja ta laua peale, kallas pudeli seest klaasid täis, mis nende ees seisid, ja ütles:

«Jah, nõnda kõneleb Villem! Ei tema läinud kellegi varaga siit teele. Mis peavad veel need ütlema, kellel kopikut oli kaasa võtta! Kui mind kontraht 5 aasta peale ei paelutaks ja ma kautsjonit ei kaotaks, kui enneaegu lähen: homme läheksin ma teele! Venemaal on suurtele maajagudele rahvast tarvis, ja olla eilegi jälle üht endist meie maa meest, kes kaua Venemaal elanud, linnas nähtud, kus ta igaühele, kes temaga kaupa tahta teha, reisikulu ette lubada maksta, millega paigale ulatada. Eks sa temast linnas ei kuulnud?»

«Mina ei saanud palvemajast tulles aega palju ümber vaadata,» kostis Hannus. «Missugused tingimised tal siis olla?»

«Tema nõuab iseäranis töörahvast,» kostis teine ja vaatas altkulmu peremehe peale. «Palk ei ole küll suur, 35—40 kop. mehe ja 25 kop. naise tööpäeva peale, siis aga 40 vakka vilja, 5 vakka tangu ja veel mõnda muud majapidamise tarvidust ja riide-ülikond ka. Mõtle aga, kui odava hinna eest seal kõik saada on! Poole rubla eest saad seal palju enam kui siin täie rubla eest — see ajab iga kopika nii ja nii mitu korda suuremaks. Rahvast peab igalt poolt võõra juure kokku koguma — see oleks ju üsna tulus, kui meiepoolsetele inimestele ka seda õnne peaks juhtuma. Majaperemeestele lubada tema igapidi abi ja juhatamist, kuida kõige paremini uues elupaigas asutust talitada. Temal on seks kontrahid kaasas, kus mitme Venemaa mõisniku nimed all seisavad, kes temale voli annud talitada. Homme tahan ma ise linna minna ja mitu meie küla meest tulevad kaasa, kel himu

siit piitsa alt lahti saada. Kui asja tahad pealt vaadata, siis tule hommiku vara siia, võime seltsis minna.»

Hannus jäi mõttesse, ei vastanud musta ega valget. Südames võitlesid mitmesugused tundmused — mis pidi ta tegema? Näha võis küll ikka, kuida lood seisid, — sellepärast ei olnud ju veel tarvis minna! Ja kui Raadi Villem tõtt rääkis, nagu teda selle poolest igamees uskuda tohtis: miks siis ka Hannus ei pidanud õnne katsuma minema? Võta, kui pakutakse, ja mis tema siis teistest halvem oli, et ennast pidi enese tahtmisega eluaeg vaevama, kui pisut südant rindu võttes kergelt lõbusat elu võis leida? — Aga Tiio? Mis see sai ütlema? Eks ta polnud lubanud parem kodu kannatada, kui teadmata elu peale isamaad maha jätta? Ja olgu Priidu mistahes rääkinud, ometi ei olnud ta armastust naise vastu Hannuse rinnus kustutada saanud; seda tunnistas valu mehe südames, kui praegu mõtles, mis Tiio niisuguse sõnumi juures saaks tundma. Aga eks naise kohus olnud ju mehe sõna kuulda. Kõik need mõtted lendasid Hannuse peast läbi, seni kui Priidu üsna ilmsüüta lapse näoga kõik mõtted nagu tema silmist välja luges ja viimaks ütles:

«Kas tead ka, et jüripäevast saadik rent kõrgemaks peab tõusma? Mehed rääkisid täna, mõisas olla seda kuulda. Kui tõsi peaks olema, siis tean ma, kes härra kõrvu on puhunud, kuida kohad veel suuremat hinda kanda võida kui praegu. Mis ma tahtsin ütelda: kas Pärtel vahest sulle selle poolest uudist ei ole toonud? Ah jaa, sind ei olnud ju kodu. Ega ta seda ei võinud küll teada, muidu ei oleks ta enne sinu õue peal luusinud, kui ma mööda minnes Villemi kirja pärast sisse tahtsin astuda. Sinu perenaine seisis õue ukse all:

eks ta mind vist ei tunnud, sest et tuppa pööris, ilma minu tervisi vastu võtmata. Noh, eks seda juhtu ka vahel kogemata.»

Nagu nooled tungisid Priidu sõnad, mis koguni ära arvamata ja ilmsüüta näitasid räägitud olevat, Hannuse rindu. Ta nägu oli tulipunaseks läinud, aga ta pigistas südame rindu ja sõna suhu tagasi ja kostis vagusi:

«Pärtel? Mis mul temaga asja? Tema, ja minule teadust tooma? Kes teab, mis sinu silmad nägid! — Kui rent suuremaks läheb, siis jääb viimaks see hea nõu ikka veel üle: kerjakepi varal leivakotti kanda! Aga õhtu on ammu käe, läki koju!»

Ta tõusis üles. Priidu võttis naeratades latritule[1] kätte, millega sõpra ukse ette juhatada. Enne õue astumist ütles ta: «Mis ma veel raske südamega sulle pean ütlema, Hannus: mul tuleb kord kätte sind oma raha pärast paluda! Küünlapäevaks on mul pool renti tasuda: sa tead küllalt, kuida nad mõisas nüüd mu kukil käivad! Ära pane pahaks, aga mu oma järg on nüüd selle poolest nii vilets, et vägisi teist nõu ei olnud!»

Hannus pigistas mokad kokku! See just puudus veel!

«Ma tahan katsuda muretseda,» kostis ta. «Sinul on õigus käe, ehk mul küll raske on täita! Head ööd seks korraks!»

«Kuida jääb? Kas tuled homme?» hüüdis Priidu takka järele.

«Võib olla. Eks saame näha!»

Kui Kõrtsi-Priidu tuppa tagasi astus, naeratas ta nagu sarviline ise: «See on nii hea kui lõksus. Ei see enam Mäetaguse talu minu käest võtma lähe.»

---

[1] laternatule.

Nüüd teame, missugusest lättest ülemalnimetatud sõnaldamine[1] Mäetaguse perenaise ja peremehe vahel oli voolanud.

II

Teisel hommikul oli vaevalt pruukosti-lusikas käest ära pandud, kui peremees sulast käskis hobust saani ette rakendada. Tiio, kelle silmi öösi nuttes uni ei olnud tulnud, küsis argselt: «Kuhu sa sõidad, Hannus?»

«Mis sa pärid?» ütles mees käredalt vastu, «pea meeles, mis ma eile ütlesin!» Läks uksest õue ja varsti pärast seda kihutas saan tuhatnelja mööda maanteed edasi. Mure nagu kivirink südame peal, pööris Tiio jälle kambri ja langes silmaveega lapse hälli kõrvale põlvili maha — —

«Kas pererahvas kodu on?» küsis üks võõras hääl õues. Tiio tõusis üles. Kambriuks läks lahti ja mõisa korratüdruk Mai tuli tuppa.

«Tere, Tiio! Kas Hannus juba kottu läinud?» hüüdis tulija. «Oh kahju! Ma ei saanud ennemini tulema! Tead küll, Tiio, olen ikka sinu poole hoidnud sest saadik, kui koos kirikuõpetusel käisime; sellepärast läks mulle nõnda südamesse, kui Pärtel täna ütles, Hannusele võida kahju sest tulla, et ta Kõrtsi-Priiduga nõnda üks süda ja üks meel olla. Eile õhtu tulnud käsk mõisa Priidut vahi all linna saata, kus üht võõrast hulgust ka peab otsitama, kes rahvast maalt välja petta. Eile kuulnud Pärtel, kuida kõrtsmik teiste rahvale kiidelnud, et Hannus üsna tema nõus olla väljarändamise pärast. Tahtnud kubjas ise siia tulla ja olnud juba jalg tal värava peal, kui käsk-

---

[1] jutuajamine, sõnavahetus.

jalg teda mõisa tulnud otsima. Sellepärast saatis mind täna siia — nüüd on Hannus aga juba läinud —»

Ehmatanud Tiio ei saanud esmalt sõna suust. «Heldene issand!» hüüdis ta viimaks, «seda õnnetust olen ma sellest kõrtsivaadist ikka kartnud! See oli Hannusele paras augukaevaja. Kust mina tean, kuhu ta läinud? Halastagu jumal!» Ta langes nuttes istme peale. Kahetsedes ja vaigistades seisis korraline perenaise kõrval: naised ei teadnud üks ega teine nõu ja abi.

Seni sõitis Mäetaguse peremees kõrtsipoolset teed edasi. Jah, temal oli nõu peetud: oli kaup pooltki vastuvõtmise väärt, siis läks ta kaasa! Küll olid Tiio pisarad öösi nagu tulesädemed mehe südame peale langenud, sest ka Hannus oli peaaegu öö läbi üleval olnud. Aga ta tegi südame kõvaks. Hannusel oli kange pea: kui ta ka tagantjärele kahju sai, siiski ei annud ta kergelt järele. Ja mis siis temale suuremat õnnetust võis sündida kui teistele? Eks Raadi Villemi kiri selge küll olnud? Ja siis — Pärtel! Ta kiristas, kui praegu mõis silmi paistis, hambaid, andis hobusele pihta ja oli parajalt karjamõisast mööda ajamas, kui ennast õue poolt kedagi kuulis nimepidi hüüdvat. Hannus pidas hobuse kinni, aga kui hüüdja värava takka saani poole astus, lõi Hannuse kulm kortsu: Pärtel ise!

«Mis sa minust tahad!» kärgatas peremees.

«Kuule, Mäetaguse peremees,» ütles kubjas vagusi ega näidanud teise pahameelt nägevatki, «kui sa head nõu tahad vastu võtta, siis pööra ümber! Sa sõidad kõrtsi, eks ole? Head sulle seal ei õitse, seda võin sulle ette kuulutada! Sellepär—»

«Kuule, mõisakubjas,» pilkas Hannus sekka, «kui sa head nõu tahad vastu võtta, siis jäta laimamine järele! Küllap ma tean, mis s i n u hea nõu väärt on. Head

päeva!» Ta andis hobusele pihta ja sõitis naerdes edasi, iseeneses rõõmus, et vihatud Pärtlile mõne sõna südame pealt saanud maha ütelda.

Pärtel oli tükk aega vagusi värava ette seisma jäänud. Siis pomises ta iseeneses: «Olgu peale, ega ta enne ei usu—», pööris õue tagasi, ajas hobuse ruttu saani ette ja sõitis sedasama teed takka järele, mida Mäetaguse peremees läinud.

Hannus oli kõrtsi ette jõudnud, aga seal oli kõik vait ja vagane. Ukse peal seisis Priidu vana perepidaja. Selle käest sai Hannus kuulda, et peremees mitme teisega juba paari tunni aja eest linna sõitnud ja trahteri nime üles annud, kus nad olevat, kui Hannus peaks tulema. Mida naisterahvas aga mitte ei lausunud, oli, et Priidu enam ei julgenud sõbra tulekut oodata, sest et juba linnukese laulu kõrvu ulatanud, kui ei seisaks kõik asi mõisas mitte õigel korral. — Hannus mõtles natuke aega, siis laskis ta endale korteri nime üles anda, andis hobusele piitsa ja sõitis linna poole.

Ühes keskmises suuruses kõrtsikambris linna alevis istus mitme mehe keskel üks võõras hallikuuemees, «Venemaalt tulnud isand». Hallid rahutud silmad, keskmist kasvu, — muidu ei olnud midagi tähtjamat tema juurest leida. Laual tema ees seisis mitu paberit, kus mitu nime all — palkamisekontrahid. Seni kui Kõrtsi-Priidu, isanda auväärt sõber, uksest sisse ja välja luusis, tähele pannes, kas ühtegi võõrast kõrva kuulmas ei oleks, seletas «isand» toas meestele ära, mis paberis seisis ja — mitte ei seisnud.

«Mina ütlen teile, paremat kaupa ei leia teie kuskilt. Mis teie veel tahate? Kodu ei saa teie mitte poolt nii palju! Kontrahi sisse kõik üles panna? Kõik teie süü, kui ma

seda ei või! Siis langeb tahtjaid nii palju minu juure kokku, et teie kohus mind kiusama hakkab; siis jääte kõigest ilma — vot tebe! Olen peale 20 aasta Venemaal elanud, tean, mis elu seal maksab. Saate kõik poole hinnaga, elu ise ei maksa peaaegu midagi. Võin teile ütelda, et puhas kadedus on, kui teid keegi kinni peab tulemast. Reisikulu maksan teile ette. Aga igaüks teist peab oma nime siia alla kirjutama. Minu pärast jätke jälle! Ega mina ei sunni. Mis mind selle peale kihutab? Eile tuli ranna poolt mulle kiri: inimesed igalt poolt tungivad kallale, kui aga tahan. Siin minu sõber kõrtsmik palus meid tema küla meeles pidada. Garašo! kõrtsiperemees, lugege seda kirja, mis teile saadetud!»

Priidu võttis Raadi Villemilt saadetud olevat kirja välja ja luges kuulajatele neidsamu kuldseid kuulutusi ette, mida eile Hannus kuulda saanud. Selle vahel seletas «isand» neile ära, mis veel pähe ei näidanud painduvat. Korraga sõitis Mäetaguse peremees läbi värava hoovi. Sedamaid tõttas Priidu õue.

«Tuled sa korra! Mina mõtlesin sind juba tulemata jäävat. «Isand» on ammugi teistega kaupa tegemas.» Sellega talutas ta, esmalt teravasti ümber vaadates, peremehe kambri «isanda» juure, kelle ees ta teda oma «paremaks sõbraks» nimetas. Selle järele võttis võõras ta siis vastu ja hüüdis, Priidu vastu silmi pilgutades:

«Pudel joodavat viina siia! Istuge maha, peremees! Teil on siis ka elu siin mail liiaks läinud? Tahate paremat põlve ka näha saada? Garašo!» Nüüd hakkas jutt-kõne käima, seletusi ja lubamisi voolas aga võõra isanda suust ning Priidu aitas kõrvalt nii tublisti, et ta unustas õue vaadata, sellepärast ka tähele ei võinud panna, kuida mitu meest õuest tuppa olid astunud, kelle ninast ära võis

tunda, kustpoolt nad tulid. Korraga läks kambri uks lahti. Läve peal seisis üks kohtusaks, paber käes ja tutsparid[1] nina all. Nagu sambad seisid jutuajajad kambris — Priidu ja võõra isanda näod olid halliks löönud. Kohtuliige astus laua ääre.

«Kus su pass?» küsis ta «isanda» käest. Teise käed värisesid paberit põuest võttes, nõnda et igaüks näha võis, kellel silmad peas.

«Vale! See ei ole sinu pass! Selle oled sa ühel öösel tee peal ühe hantvärgi-selli paunast näpanud! Sinu nimi ei ole Juhan Molnav, vaid Mihkel K a r p, *** kihelkonna ** valla endine rätsep ja nüüdne hulgus! Ühe vene opmaniga oled sa kaupa teinud, temale töötegijaid Venemaale tuua lubanud või põllurentijaid, kes siis tagantjärele teile, kahele kurjategijale, riisuda oleksid; kontraht siin ei maksa midagi, nimed ei kinnita kedagi kahju eest! Kurjategijad mõlemad! Ja — mis see siin on? Üks kiri? Nimi all? Raadi Villem?» Ta luges mõne sõna, siis hüüdis ta teise tuppa: «Kubjas, astuge siiapoole! Kas see ei ole seesama nimi, kelle kandjat täna tahtsite näinud olla?»

Mõisa kubjas Pärtel astus tuppa. «Jah, otsekohe seesama! — Mehed!» pööris ta istujate poole, kes ei teadnud, kas kõik tõsi või vale, mis nad nägid. «Võõras «isand» ja tema abiline Priidu on teid kõiki petnud! Raadi Villem ei ole mitte üht sõna kirjas kirjutanud, vaid see on mõlema ausa mehe enda töö, millega teid tahtsid lõksu püüda. Eile on Raadi Villem pool-kerjamise varal kaugelt maalt tagasi jõudnud; seda ei teadnud aga kelmid hingestki, muidu oleksid tema nime nimetamata jätnud. Kes teda

---

1 vurrud.

tahab näha, leiab teda linna eest kõrtsist, kus temaga siia sõites kokku sain. Ta nutab veriseid silmapisaraid oma rumaluse üle, mis teda kottu ära ajanud ja kaugel maal veel sadade kaupa teisi ahelais hoiab!»

Kohtusaks pööris politseiteenrite poole: «Võtke need kaks ausat meest oma keskele ja viige nad puuri, kuni kohus nende üle nuhtluse mõistnud. Teie, teised, aga võtke sest märku: iga asi ei ole kuld, mis hiilgab!» Ta pööris ümber ja läks. Nagu viheldud lapsed kadusid mehed toast ära. Kohtuteenrid võtsid süüdlased endi keskele, aga välja viies kiristas Priidu Pärtli ja Hannuse vastu hambaid: «Kui mul raha nädala aegas käes ei ole, siis vaata ette!»

Pärtel naeratas: «Olgu nõnda!», astus siis Hannuse juure ja ütles: «Ma oleksin selle häbi hea meelega sinu pealt ära põörnud, aga sa tahtsid ju vägisi! Raha pärast ärgu olgu sul muret. Niipalju leiame ikka veel minugi kasti põhjast, et sa tema küüsi ei jää. Mis sa arvad, mis teda niisugusele kurjale teole kihutas? Eile rääkis mulle opman, et Priidu eile lõuna mõisas käinud Mäetaguse talu pärast kuulatamas! Pakkunud 30 rubla renti enam ja ütelnud, et sina välja lähed! Kurjategija tuli just mõisast, kui mina teie õue ees temale vastu juhtusin; teadis enne juba ära, kui ta veel sinuga oli rääkinudki, et sa tema sõna võtad. Mina tahtsin sulle täna asja seletada, aga sa ei oodanud ju mõisa all. Noh, mis olnud, see olnud: kas unustame ära? Säh, võta mu käsi vastu ja siis tule mulle languks! Pühapäev saan ma esimest korda mõisa toatüdruku Mallega maha kuulutatud! Ma olen nii rõõmus, et ma kellegi nukrat meelt ei jõua kannatada!»

Nagu pool-uimane oli Hannus kõik see aeg seisnud, ei teades, kas ta und nägi või valvas. Niipalju oli ta aru

saanud, et Priidu nagu kass hiirega temaga oli mänginud. Pärtli sõnad aga ajasid viha asemel silmad temal niiskeks.

«Pärtel,» ütles ta ja surus teise kätt, «anna mulle andeks! Ma olen nagu päris laps sinu vastu turtsunud, aga usu mind: see kurjategija, kes praegu siit ära viidi, ei kanna ka selle poolest kerget süüd. Tema rääkis mulle alati ette, et sina... olgu peale. Aga nüüd läki koju! Ma tahaksin nii ruttu kui võimalik siit lahkuda! Mis saab Tiio ütlema, kes nii ahastas selle käigu pärast! Mul on enam kui üks süü õiendada! Ma olen paha naise- ja peremees olnud — seda ei pea edaspidi keegi ütlema!»

Ja seda ei ütelnud edaspidi ka keegi: Hannus oli eluks ajaks tuulekodade ehitamisest parandatud. Mis Tiio süda ütelnud, kui Hannus Pärtliga tema juure astus ja temale kõik ära seletas, võib igaüks isegi arvata. Pärtli pulmas oli Mäetaguse Hannus kõige rõõmsam lang, — mõne kiviga, mis tema rinna pealt langenud, oli endise elu ja vaenu hauarüngas kinni maetud.

*** valla talupoegadest ei läinud keegi välja: rent jäi sellesama jala peale. Raadi Villem aga teadis nii palju nutust ja viletsusest teinepool piiri ütelda, et igaüks mõtles:

«Oh Eestimaa! Oh Eestimaa,
Kus leiba ja vett!»

«AINUKE»

Senikaua kui Lohasaare Andres Rammi vanemad alles elasid, ei tulnud nooremehele naisevõtmine meelegi. Tema istus, või õieti ütelda, seisis hommikust õhtuni höövli ja tollipuu taga. Ja seda pidi ütlema: Lohasaare Andres oskas puusepa-tööd nagu mõni linna meister! Kui seda juba opmani emand oli ütelnud, kes ühtepuhku «küla-lööpide takistamise» üle ragas, mis «kuhugi ei kõlbavat», siis tohtisid külanikud[1] seda veel ammugi ütelda. — Poisikesepõlves juba oli Andres külaeitede vokijalgu osanud kohendada ja pütikaasi parandada ja oli mõne kopika saiaraha sellega teeninud, sest need tengad, mis taat poisile eide selja taga peosse pistnud, oh heldeke! — need ei läinud kellegi taskut kulutama. Poiss oli suuremaks sirgunud ja amet ühes. Niisuguseid veimevakku ei osanud ükski valmistada kui Lohasaare Andres ega sedavõrd võikarpisid kui tema. Jah, kui ta korra opmani emandale jalaaluse oli kinkinud, nii korrapäralise ja nägusa kollaka värviga üle vaabatud, et emand ütelnud: «Oi Andres, sina peaksid üsna sellesse ametisse heitma: sa oled ju osavam kui meister», siis ei olnud Andresel kauemini muu tööga juttu. Teise mõisa tisler pidi veel oma jao osavust juure laenama, ja Lohasaare Andres heitis oma kogukonna ning ümberkaudsete külade puusepaks.

[1] külaelanikud.

Noh, see oli amet, mis oma meest toitis, hädapärast ka naist ja peret ühes, kui temal ka mitte, nagu Andresel, kohake põllu- ja karjamaaga kõrvale ei oleks käinud. Tont teadis, mis sel Andresel meele tuli, et ta seda ise tähele ei pannud, kui ometi külaeided ja kõik tütarlapsed seda ammugi teadsid! Koht oli väike mõne suurema talukoha vastu, aga ta ei kannud võlga peal, sest Andrese isa oli alati ütelnud: «Võlad on nagu viletsus: ei hüüa tulles, aga hüüab minnes!» Tema ei läinud ennast laiemale laotama, kui inimene andis, ja poeg oli isa kännust kasvanud. Puusepa-amet tõi ka mõne hea rubla tasku; sest seal ümberkaudu on lugu nagu meiegi pool: inimesed tarvitavad hälli noorel eal ja puusärki puhkepäevil. Peale muude tarvituste aga oli kogukond ilusate piigade poolest rikkaks nimetada, mida külapoisid niisama hästi teadsid kui piigad ise, nõnda et puusepa tööd pulmakraamiks, veimekirstudeks ja — noh, lugejad teavad isegi, mida kõik — sagedasti tarvis läks. Lohasaare Andrese osavusele oli palju maad, ja nagu juba ütlesime, sellega oleks ta lahkesti enese kõrval veel noort perenaist võinud toita.

Aga siin ep see oli, kus kana takus seisis ja külanaisteneidude mõtted, endid väsitades, ühtepuhku kammitsasse jäid: Lohasaare Andres ei mõtelnud muu kui oma hööveldamise ja saagimise, kui puu- ja tisleritöö peale, nagu ei oleks kusagil maailmas ilusaid piigasid näha, ei lahkeid silmi, mis temale otsa vaatasid, ega kenasid huuli, mis tema vastu naeratasid. Hööveldas ja liimis küll nagu vaenlane veimekirstusid ja pulmalaudu, aga kosjaskäimine ja viina läkitamine näitas tal nii tahtmata töö olevat, kui lõokesel taeva all puuri sisse pugemine. Andresel oli, tõtt rääkida, veel teistpidi lõokesega suguluseseisus: mõlemad olid ühtesugu suured l a u l u m e h e d.

Laulu kõõrutas Lohasaare Andres kõigel oma tööl ja toimetusel nii vahet andmata, paremini kui oleks teda raha eest selle peale palgatud. Hommiku vara, lõuna ajal, õhtu hilja, — kõige päeva otsa ei olnud Lohasaare perekambrist muud kui laulu kuulda. Ja selle sekka saagis ja hööveldas noormees, et tuba ja õue-esine kõlasid. Ja sina kallike! mis ilusad värsid veel Andresel peas ja suus olid! Kust ta neid ometi kõik võttis ja meeles pidas? «Ma olen rõõmus laulumees» ja «Mis kuulen õues väravalt?» ja «Helisege, laulu hääled» — ja mitu muud, mida iga päev kuulda võis, kes tahtis, ja mis nii armsasti kõlasid, et vana 70-aastane pime Maret, kes all Lohasaare saunas oma viimast silmapilku ootas, ikka ütles: «Andrese laul on otsekohe nagu pühapäevane kellahelin! Ei tea, küll inglitel taevas niisugused hääled võivad olla!» Aga kui külaneitsid Lohasaarelt mööda minnes Andrest juhtusid haledalt kuulma laulvat:

«Mu mõttes on üks ainuke,
Üks ainukene kallis —»

ehk vahest:

«Kui seisan pime kesköö a'al
Ma vahil üksi kaugel maal,
Siis mõtlen: kas mu kaugel nei' [1]
Mull' truu'iks ka ja armsaks jäi?»

jah, läks see tütarlastele nii südamesse ja lõi selle nii pehmeks, et teda varsti jalapealt oleksid trööstinud, kui — ta ise aga oleks tahtnud! Ei nad tõtanud ka iial Lohasaarelt kärmemini läbi, kui toimetamine sinnapoole täna-

---

[1] neid.

vat viis: ega nemad teda ei kartnud! Neil oli puhas süda. Pakkuma ei läinud ennast sealt küla tütarlapsed kellelegi, aga mis eest nad siis pakku pidid pagema? Jumaluke! Nende pärast võis Lohasaare Andres oma nina nii kõrgele ajada kui tahes ja «ainukesest» laulda kui palju süda kutsus — mis see neile korda läks? Küllap sai näha, mis «ainukene» see siis oli, keda ta endale korra peresse sai laulma. Nemad ei kannud küll kellegi peale vaenu, aga — noh, ei päevad polnud veel õhtule veerenud!

Nõnda rääkisid külaneiud ja enam veel nende emad. Sula-tõtt ütelda: südamliku vaenu pidamiseks ei olnud ka Lohasaare Andres mitte inetu küllalt. Kehast pikk ja sirge, näost valge verega ja kaks sinist lahket silma peas: nimetagu mulle keegi seda tütarlast, kes paha meelt oleks tema vastu julgenud pidada! Aga kõige sellega ei olnud neidudele ka ilmväga imeks panna, kui nad mitte aru ei saanud, miks Andres endale «ainukest» ei läinud koju tooma? Anti temale nii ääri-veeri mööda seletust või üteldi hoopis lausa suust välja: «Andres, eks aeg ole ammu käe Lohasaarele noorikut tuua? See või teine Kadri ja Liisu sünniks sinule», siis nikutas ta õlgadega ja küsis:

«Mispeale? Mis asjast mul praegu puudus on? Seniks, kui vanemad elavad, ei tarvita ma abi. Teie Kadrid ja Liisud ei lähe minu südant liigutama, ja see on naisevõtmise juures peatarvidus. Sellega on veel ammu aega. Kui mul korra mõnda neidu nähes süda kipitama lööb, küllap siis ütlen.»

Mis jutt see nüüd pidi olema? «Süda kipitama lööb»? Kes seda enne oli kuulnud, et naisevõtmisel süda pidi kipitama? Jälle mõni linnast päritud viis! Aga see tuli kõik sest, et Lohasaare Andres ka uue «lauluseltsi» liikmeks oli heitnud, kus nüüd ühtepuhku ühte ja teist uut asja kuulu-

tati, nagu nimelt vallakooli parandamist ja uue kirjaviisi õpetamist, ja niipalju ütlesid nemad: vallakoolmeister olla kõige selle paha sünnitaja, mis sest tõusis! Eks ta olnud kõige esimene, kes sest hakanud kõnelema, et vanad viisid ja arud selle poolest puudulised olla? Puudulised? Soo! Eks nemad ka pole tänini leiba söönud ja õndsaks saanud, nagu vana rehepapp ütelnud, ja nüüd tahetakse nende puhast viisi ning jumalasõna käest ära kaotada? Eks koolmeister olla lastele hiljuti alles ütelnud: nemad pidavat jumala s õ n a ja kirjutuse v i i s i juures vahet tegema — üks olla jumala, teine inimeste tegu. Soo? Mingu metsa! Kas nemad pidada veel m õ t l e m a hakkama selle kallal? Niisuguse jutuga pöördi paljalt laste südamed vanemate käsu alt ära, nemad olid senikaua vanaviisi läbi ajanud ja said pärast ka! «I s e uurima, i s e oma pead väsitama?» No seda oli neile veel vaja! Eks olnud silmaga näha, mis niisugusest loost välja tuli? Siis tulid niisugused «südamekipitamised» ja kes teab mis veel noortele inimestele meele, nagu nüüd Lohasaare Andresel suus olid. Aga niipalju pidi tõsi olema: nende lapsed ei pidanud niisuguseid mõtteid pähe võtma, vaid sõna kuulma, kui vanemad ütlesid: «Selle ja selle sa võtad, muud midagi!» — Ja jah, see oli meie ajal kurb lugu, et vanemate viisist enam ei hoolitud, vaid lapsed, ninatargad, osavamad tahtsid olla kui isad-emad! Noh, küllap nuhtlus niisugustele ka tulemata ei jäänud, see oli veel ainukeseks kinnituseks selle kurja ja ülekäte läinud maailma peal.

Nõnda oli sagedasti külaperedes «õiglaste» ja «jumalakartlikkude» juttu kuulda. Aga imet! — meie Andres elas nuhtlust nägemata ja kõigest sellest hoolimata päevast päeva, hööveldas ja laulis üksi ja teiste seltsis, ja aastad lendasid talve ja suve vahetusel oma teed, kuni

viimati päev kätte tuli, millal Lohasaare Juhan silmad kinni vajutas ja poeg vesiseil silmil isale viimast koda pidi hööveldama. Jah, nüüd ei läinud lugu enam nii hõlpsasti edasi kui enne. Päiline pidi appi võetama, eit ei jaksanud välispidise talitusega üksi läbi saada. Aga «südame kipitamine» ei näidanud Andresel ikka veel käe olevat. Ta laulis ikka veel tuttavat laulu «ainukesest», kes tal «mõttes» olla, ja külaneiud ootasid ikka alles ilmaaegu ja eided ragasid, kui jutt-kõne selle peale langes. Andres aga teadis, mis ta tegi, sest Lohasaare eit oli käre naisterahvas, ja parem oli parem: kes teab, mis sest välja oleks tulnud, kui vana harjunud perenaise kõrvale noor harjumata noorik oleks peresse tulnud? Mingu parem veel tükiks ajaks niisamuti.

Nõnda see siis tuli, et Andres 30-aastaseks oli saanud, aga «ainukene» ikka veel võtmata jäänud. Seal pani ühekorraga Lohasaare eit ilma kaua enne põdemata kaks kätt rinna peale, jättis kurja maailma jumalaga ja kohkunud Andres leidis enda äkki ema hauamätta juures seisvat: ei nõu ega abi kusagil! Ta kandis ema ja ühtlasi selle mõtte pärast leina: kust nüüd perepidajat leida? Et selle hädaga naine pidi võetama, selle poolest oli tal aru selge: «Kuule, Andres,» oli eit veel päev enne seda ütelnud, «Andres, ära sa poissmeheks jää! Nad varastavad su silmad peast ära!» Aga keda ja kust parajat perenaist võtta? Jah, siin ep lugu takitses. Vaesel Andresel ei läinud söök ega jook sisse, kui tal need mõtted pähe tõusid. Oma külast ei usaldanud ta mitte ühele kosja minna: mõni oli liig rumal, teine ülearu heitlik, kolmandal oli kädiseja ema, neljandal mõni muu viga ja kasinust ei olnud nad keegi ülearu õppinud. Meie enda vahel ütelda: Lohasaare Andres võis vist pikas poissmehe-põlves pisut

närbeks toidu vastu läinud olla, nimelt ütelda kasinuse poolest. Külanaised teadsid ammu, kuida kadunud Lohasaare Madli oma poega sellega oli hellitanud! Iga päev puhas tuba ja toa-esine, nagu mõnedel sakstel: kes seda mujal oli näinud? Eks nemad pühkinud ka tuba, argipäeval pühkmed kuni jalgukse alla ja pühapäeval kuni õue. Nemad küürisid ka iga kuue päeva takka leemekatelt ja piimapüttisid, kas sest veel küllalt ei olnud? Nemad olid vanaks ja halliks sellega läinud, nagu enne seda eided ja eide eided. Aga muidugi! nüüd oli niisugune uus aeg, oli uus viis kätte võetud ja Lohasaare Andres oli ka kuulnud, et talupoja-tütarlapsed nõnda kui tänini enam head küllalt ei pidada olema, — kes teab, mis leemekeetmist ja majakasimist nüüd üles võeti? Nende lapsed olid Andrese jaoks ammu kasinad küllalt, aga mõned inimesed ei osata muud kui kiusu ajada. Küllap sai näha, mis mamsli «Andrese-isand» endale peresse tõi, no küllap niisugune palju talupoja tööst võis mõista! Kuule mul asja! Või «iga päev puhas tuba ja toide»? Nemad ei soovi küll kellegi ligemisele kurja, aga niisuguse üleannetu jutule oleks ometi hea tüügas ära kulunud! See olla nii tõsi kui aamen kirikus.

No aga Andresel oli kõige selle juures ometi tuline häda käe. Ta sügas kukalt ja kuklatagust, aga nõu ei tulnud kuskilt ega «ainukest» ka mitte.

«Ma kulutaksin hea meelega mõne rubla selle heaks, kes heamees mulle tubli ja kasina perenaise juhataks,» ütles ta ühel pühapäeva õhtul enne jaani, kui Pahmaru Adoga kahekesi ukselävel istusid ja piipu jõid[1], õllekannud värske õllega ees.

---

[1] suitsetasid.

Pahmaru Ado, kes sealt valla haigete saabaste arstiks õppinud, oli abielu asjus osav talitaja. Eks ta olnud ju ise omast jaost esimese naise aasta pärast mulda pannud, teisest kahe aasta takka lahutatud saanud ja nüüd oli tal kolmas käe, kellega tasahiljukesi läbi ajas: nelja kuu ajal olid paljalt kolm korda õpetaja juures käinud. Pahmaru Ado teenis hea meelega, kust sai, kopika raha ja tema käe, seda pidi ütlema, läks asi ikka toime. Andrese sõnu kuuldes pilgutas Ado silmi.

«Soo, soo! Sa võtaksid mõne rubla selle eest kulutada? Ja mis ma tahtsin ütelda, — kes maksab kulu, mis vahest teekäigust võiks tõusta? See tuleb ju ka sinu jaoks.»

«Minugi pärast! Tänisel viisil kaob mul ometi enam veel tuule kätte! Pool vara läheb hukka käes ja teine pool varastatakse kahe silma vahel ära. Aga kuule, Ado! sa tead: i g a ü k s pikajuukse-kandja ei ole mulle ka mokkamööda. Muidu oleksin ammugi tanu all olnud.»

«Mine ikka, sõge! ega sa teda enne katseks või võtta,» seletas nõumees. «Kui sa nii kaua kallal pööritad, küllap siis haljale mättale ulatad! Mees peab südame rindu võtma. Kuida siis mina pidanud tegema? Ae?»

«No kuule, Ado,» kostis noormees, «otsi mulle ikka paremat eeskuju! Kas ma nii suure hinnaga kassi hakkan hoidma? — Vaata, mul läheb naine ära, kes käsi rüpes ega jalgu kammitsas ei kanna, kes välise töö enda kaela võtab: ega mina puutöö kallalt palju liigutada ei saa. Rabe[1] ja kasin naisterahvas peab ta olema ja — mitte meie külast, kas tead, Ado, meie külast mitte! Ninast näha võib ikka sile ka olla, paigatud silmnägu ma ka ei võta.»

---

1 käbe.

«Soo, soo? Ja hea sületäie raha peab vist kaasa tooma?» küsis teine mokki muigutades.

«No miks ei? Millal puust pulmad tehakse? Oma hea kopikas kulub ikka ära.»

Ado naeris suure häälega.

«Muidugi, sina oled see vana paras! Sinule kuluks viie jalaga lammas ära! Tohho sõge! Kui sa maiuse nii kaugele ajad, siis võid sa rahuga nälga surra. Ilus, kasin, usin, rikas pealegi — sul kuluks Rootsi kuninga tütrele kosja minna! Niisugune «ainuke» oleks vahest sinu kohta paras! — Ei, vennike! Nii lopsakalt meie päevil vili ei haljenda, et kõik head kombed ja tulusad viisid selle külge oleksid heitnud, kelle kohta sinul maksaks keelt nälbata. Võta head nõu, Andres, ja tõmba kolmveerand, vähemalt pool osa numbreid maha: mis üle jääb, sealt saame arutada küllalt! Kui sul nii kerge oleks olnud sedavõrd «ainukest» leida, miks sa siis minu käest nõu otsid?»

Andres võttis ruttu sõõmu-kaks kannu põhjast — mis sel Adol just tarvis oli tema suud ja silmi näha? Ta oli — noh, mis me sest salgame? Ado oli talva otsekohe puu sisse tagunud: Andres oleks hea meelega kõige ilusamat ja kõige paremat tahtnud; aga tal oli häda nähes, et Ado teda sellepärast irvitas nagu last, kes kuud kullaks peab. Seda oli näha: Ado pidi naisterahvast tundma, et ta nii julgesti nende üle kõneles. Ei tea, kas Andresel ometi parem ei maksnud niisamuti läbi ajada? Sina kallike! Kui ta viimati mõne niisuguse tulehargi majasse saab nagu Uuetoal või Sääremäel olid — — Aga äkisti tuli talle meele, mis õnnis ema ütelnud, ja kuida täna lõuna vana pimeda Sauna-Mareti lesk õetütar leeme lauale oli toonud, kus küll prussakaid ja kärbseid hulgani sees ujus, aga — üks hernes ajas teist taga ja pool sea kintsu oli paariks väike-

seks lihanarmaks kokku sulanud. — Lohasaare Andres pani äkisti õllekannu lauale tagasi ja ütles:

«No eks sa tunne isegi, mis kasvu ja karva need patsikandjad on? Kas tead mulle mõnda nimetada?»

Ado võttis piibu suust, tõstis kannu üles ja pani suu ääre. Siis koputas ta piibu laua ääre vastu tuhast tühjaks ja ütles:

«Teaksin küll üht, aga tühi sinu tahtmist teab? Viimati ajad sa nina kärssu —»

«No eks sa nimeta ikka. Küsides ja pakkudes sünnib kaup. Kust ta siis on?»

«Teise mõisa alt. Lesk, aga tubli naine, 10-aastane poeg taga ja —»

«Hm! Noh, see läheks ehk veel korda, poisist võiks ka juba aegamööda abi hakata saama —»

«Ja — viis vähemat last veel pealegi,» lisas Ado juure.

«Urjah!» hüüdis Andres. «Tule jumaluke appi! Ei, sõber! see läheb liiale. Kuue lapse isa korraga! Kuule, Ado, kui sa mõnda teist ei tea, — selle nõu jätame parem võtmata.»

«Eks ma ütelnud? Seda ma arvasin!» ütles teine. «Sinuga ei ole kerge asi: pole sulle üks ega teine paras. Aga — pea kinni! mul tuleb üks nõu. — Jah, vaat, see oleks asi!»

«Mis siis? Räägi välja!»

Pahmaru Ado piip oli uuesti täis topitud. Ta pani tule peale, tõmbas suitsu-kaks ja sirutas jälle käe õllekannu järele välja.

«Mis nõu sul siis tuli?» küsis Andres teist korda.

Ado pühkis suu kuuekäise vastu kuivaks. «Mis nõu? Vaata — tühi teab, mis sel piibul sõgedal on, et ta ei tõmba! — Vaata, ma mõtlesin nõnda: vanal Vaariku Villemil — kas sa tunned teda, Andres?»

«Paljalt nime järele. Eks ta ela P. valla mõisakrundi peal?»

«No muidugi. — Villemil on ilus talu ja oli pool tosinat tütreid toas — tüdrukud nagu õunad puus. Viis neist on juba isa laualt läinud ja ise oma sigu söötmas — ma ütlen sulle, Andres: nagu soe nisuleib võeti nad kottu ükst-eise järele ära! Viies sai alles ülemineva kadripäeva aegu Noore talusse miniaks. Viimane, Kadri, on nüüd veel üksi kodu pesamunaks, paks ja punane nagu maasikas. Temap see on, keda ma sulle sooviks. Kas tead, Andres, Vaariku pere on usin rahvas, pole neil leivast ega leivaservest [1] puudust. Ja seista pole tüdrukud kodu ka suurt saanud, selle eest tahan ma kosta. Oskavad oma sukavarrast sõrmitseda ja kangalõime üles lüüa! Mis sa arvad?»

Mis Andres pidi arvama? Seda oli ju silmaga näha, et niisugune kaup õnneks oli nimetada. Kindel asi oli ikka sealt naist võtta, kuhu mitu juba enne raudkäpa [2] saatnud: hea õlu kiidab iseennast. Kus viis kanapojukest ema kasvatamist austanud, seal ei võinud kuues seda laitma minna. Andres arvas sedasama, ja kõike muud nimetamata: perenaist oli tal ikka tarvis.

«Kuule, Andres,» ütles Ado, «mul on muidugi homme P. mõisas talitamist: kubjas Mart, ülejäänud loom! ei maksa viimast paari saapatallutamist ära, — mis sa arvad, kui ma Vaariku talus asja teeksin ja sõna-kaks sinu poolest nimetaksin?»

«Nüüd varsti [3]? — Ei tea — ma pean teda enne ka oma silmaga näha saama?» ütles Andres.

---

[1] leivakõrvasest.

[2] isamehe.

[3] tähenduses: kohe.

«Ma ütlen sulle, sa võtad ta, usu minu sõna! Nad on tublid inimesed! Ja kui ta tõesti su meeltmööda ei peaks olema: ega sa kontrahti pole teinud? Mina ei tee enne veel vähematki kaupa.»

«Ega sa poolhullu pole?»

«Ära karda, Andres! Tead isegi: Pahmaru Ado on vana rahva laps ja mõnda tuult juba jalge all näinud; ei mina sulle põrsast kotis hakka kauplema! Kas tead, ma tulen nii kolme küla kaudu, ei küsi muud kui: mis nad arvavad, kui sa nii mööda minnes korra Vaarikule sisse astud? Oled sa teda näinud, siis võta või jäta! Oma silm on kuningas.»

«Eks ta ole — jäägu siis selle peale! Nimeta mulle ka aegsasti, mis sa kuuled, Ado.»

«Teadu pärast, kuida siis? — Küll sa näed, Andres, mis hoopis teine lugu sul naise kõrval on! Eks ole tuttav asi: üks lind ikka pesa pillab, kaks korjavad. — Aga läki minema, aeg on käe! Head ööd siis, Andres — ja mis sa hakatuses nimetasid kulu kandmisest —»

«See jääb seisma, no muidugi. Head ööd!»

Pahmaru Ado läks kodu poole ja arvas iseeneses tee peal sõrmede varal ära, palju oodatav õnnekaup teekäikusid saaks kulutama? Siin oli aus rahakopikas korjata, kui asi toime läks. Vaariku Villem oli hiljuti veel nimetanud, et ta mõne rubla peale mitte ei tahta vaadata, kui tema Kadri ka veel ausasti mehele saaks: nüüd tuli see lugu Lohasaare Andresega kätte nagu targale tõbi ja arstile haigus. Aga tema Riinule ei olnud seda tarvis nimetada: mis naised oma ninaga iga meeste asja vahele pidid tükkima. — Lohasaare Andres aga, kui ööseks asemele heitis, pani iseeneses väga imeks, et tal kosjatee jalge all oli ilma «südame kipitamata» ja et «ainuke» küll nimetatud oli, aga mitte nähtud. No ega ta esimene olnud, kes

teise, osavama asjatalitaja nõu oli võtnud. Pealegi, Noore Tõnu naine, Kadri õde, oli tubli naine, seda oli õnnis ema ka korra nimetanud, kuida talle nüüd meele tuli. See läks Vaariku talule kiituseks. Noh, küllap saan ju näha, ega nad maast-ilmast väljas polnud. — Sellega uinus Andres magama. —

Kas see tõsi peaks olema, et seal, kus kosilane kõnnib, kõik uksed ula ja väravad vallali seisavad — seda sõna ei julge meie siin pikemalt mitte arutama hakata. Niipalju aga jäi tõeks, et Pahmaru Ado teisel õhtul Lohasaarel käies Andrese vastu oli ütelnud: vanamees olla talle oma suuga nimetanud: «Miks ei! Kui ta tuleb, saame ju näha, mis soodu mees ta on. Mina omast kohast ei lükka kellelegi riivi ette.» Seda oli vana Sauna-Mareti õetütar oma kõrvaga kuulnud ja võis selle sõna eest seista niihästi Are-Toomal kui Uuetoal; ja seda oli ta ka veel kuulnud, kuida Andres kostnud: «No ega sellega nii suurt ruttu ka ei ole, paar nädalat võin ikka oodata veel, seniks saavad möldri riistad ka valmis.» — Jah, seda oli Sauna-Mall kuulnud, üsna oma kõrvaga, aga m i s asjale «riivi ette ei pidanud lükatama» ja k e d a «vanameest» Ado oli nimetanud ja «kelle peale Andres tahtis oodata»? — Jah, need olid mõistatused, mis rasked olid arutada. Võis ikka mõne noore perenaisega kokku minna, keda Lohasaarele oodata oli; aga mine võta seda Andrest kinni! Tema oli ju alati hoopis teine kui muud inimesed ja ei kostnud küsijatele muud kui: «kes ootab, see õndsaks saab!» või «kes kannatab, see kaua elab!». Et ta ka vanarahva sõna oleks võtnud, nagu see ja teine noor inimene, või silmi lahti ajanud, kui talle tüükaga tähendati, mis kõlblik ja sünnis

oli? Eks olnud toonaeile alles Uuetoa eit temale ütelnud: «Kuule, Andres, sa oled virk ja vile poiss, sinul sünniks üsna Are-Tooma Els ära võtta; sel ei ole ka mitte, nagu ütelda, käed kokku kasvanud.» Aga mis te arvate, mis ta, üleannetu loom, selle päris jumalahea peale oli vastanud, et Uuetoa eit ise oma armast ristilast ja onutütart temale, jumalakartmata inimesele, soovinud? «Ei käed ega keel» — seda oli ta ütelnud, muud midagi. Nüüd küsis kõik Uuetoa pere: kas niisugusele ei kulunud vemmalt ära? — Ja kui Are-Tooma perenaine Liisu hiljuti küsinud: «Andres, sinust saab ikka Uuetoa rahva väimees? Olete ju naabrirahvas, ja mis tõsi on: Mari on viisakas, hea laps, seda pean ise ütlema, olgu ta küll mu sugulane.» — Kui Are perenaine «pisut tähendamise viisil» nõnda oli küsinud: arvate, et ta sõge siis selget sõna oli lausunud või juttu üles võtnudki? Oota seniks! «Jah, nemad toovad meie kaevust vett — neil näitab enestel otsas olevat» — ja siis läinud ta höövlit ihuma ja vilistanud iseeneses:

«Et püssirohu kombel varsti
Mu süda ei löö põlema,
Siis ütlete mul üsna ilmsi,
Et ma ei oska armasta —»

No mis niisugusega maksis juttu teha! Kes tuhat sealt aru kinni pidi võtma? Ja endist «ainukese» laulu ei olnud ka enam poolteise nädala ajal tema juurest kuulda olnud, mis tal muidu iga päev suus oli — mis nüüd sellest jälle pidi mõteldama? Kui ta ometi korra hakatuse peale oleks teinud, ükspuhas, kus külast, et ometi näha oleks saanud, mis-aruline riistapuu see oli, mis «Lohasaare saksa» meelepärast näitas? Aga küllap seda loota oli! See sün-

dis puhtaks nende kiuste ja piinamiseks, et ta niisamuti päevast päeva elas, tuul ja päike omast käest, ning teiste inimeste südameid sõi, nagu poleks nende lapsed temale head küllalt! Ja Pahmaru vanal oli ka nagu lukk suu ees: ei lausunud musta ega valget, küsigu nemad kui palju tahes. — Jumal teab, kas niisugusest ülepea naisevõtjat sai? See suri ikka viimati poissmehe-põlve ära! Ei nemad hakanud küll kellegi haledat meelt sellepärast kulutama, kui pool maja tal lagedaks varastati, — nende enda vahel ütelda: Sauna-Mallel olid mõnekorra pigised näpud — niisugusele paras! Kes teda käskis head nõu tuule pillata. Vana poissmees! Kes teab, kes niisugusest ka midagi pidas! Oli tema esimene naise-ealine või jäi viimaseks? Sauna-Mari võis ka kes teab mis kuulnud olla: enne surid veel kolm põlve katku kätte, kui Lohasaare Andres kosja läks! — Aga mis teise rahva asi neisse puutus? Nemad ütlesid ikka: keelepeksmine on paha amet ega sünnita iial head — seda võis igaüks tähele panna.

Noh, seda pani ka igaüks tähele, kuid mitte keelepeksjad ise, liiati, kus nad seelikud seljas käisid. Aga selle korra oli Lohasaare Andresel kosjaskäimisega ometi tõsisem nõu, kui külaeided arvasid. «Ainukese» laul, niipalju oli kädistajatel õigust, «ainukese» laul oli vaiki jäänud — mispärast? Jah, seda ei teadnud Andres isegi nimetada. Sest saadik kui Pahmaru Adoga kosjajutt ära oli räägitud, sest saadik ei läinud «ainuke» enam Andrese huulte üle: ta süda lõi rahutuks sees, niipea kui seda laulu alustama läks — jäi parem üles võtmata. Seletama ei hakanud Andres seda tundmust rinnus mitte, muudkui tegi seda mööda. — Niisamuti ei tahtnud Andres otsekohe Vaarikule minna ja üle ukse tuppa komistada: «Andke

mulle oma Kadri, ma tarvitsen naist!» Uih, ega temagi eilsest saadik olnud! Polnud neil tarvis arvata, et tal kes teab kui suur häda taga oli! Naisi oli ju iga nelja tuule käest saada, kümme tükki iga sõrme peale. Aeg andis head nõu.

Aga jaanipäeva hommikul, kui P. valla mölder Hannus Särg kahe ruunaga Lohasaare ukse ees pidas ja tütre uus pulmakirst ja vokiratas vankri peale olid kantud, siis vaatas Andres veel korra ümberringi ära, kas köied pidasid ja raske kirst teise ääre peale ei võinud vajuda — ajas siis sinivillase kuue selga, tõmbas uue kaapkübara pähe, mis mineva laada aegu linnast oli ostetud, ja ütles möldri vastu:

«Nüüd oleks hea, kui me minema saaksime: mul on ka seda-teist P. mõisa pool toimetamist ja õhtu pean aegsasti jälle kodu olema, muidu jääks talu ööseks peremeheta.»

«Hobused on alles kaeru saamata,» kostis teine. «Seniks kui nad söövad ja vett saavad, läheme natuke edasi kõrtsi ja võtame pudel õlut; mina maksan. Seda olete minu Miina kena kirstu eest ära teeninud, ja pika tee vastu kulub meil ka suutäis ära. Läki peale!» Sellega astus ta mööda maanteed mõisakõrtsi poole ja Andres sammus takka järele, iseenesel mõttes, kuida ta ühest asjast pidi kõige sündsamalt juttu tegema, mis tal südame peal kipitas.

Kui mõlemad laua taga istusid, õllepudelid ees, ja seda-teist olid rääkinud, ilmast ja välisest tööst ja mis muidu ette juhtus, kõhatas Andres ja hakatas[1]:

«Mis ma tahtsin küsida: teie olete teadupärast P. vallas igal pool nagu kodu, mölder?»

---

[1] algas.

«Miks ep ole? Tunnen seal iga last ja iga laps tunneb mind. Mis teil siis küsimist oli?»

«Hm, parem kästakse ikka kahe kui ühe juttu kuulda —»

«Kas ehk kellegagi töö pärast seal kaubas olete?» küsis mölder, kui teine jälle takitses.

«Võiks küll nõnda sündida,» kostis Andres kergema südamega. «Jah, ma olen töö pärast kaupa tegemas! Kas vahest tunnete Vaariku pererahvast? Mis inimesed nad peaksid olema?»

«Küllalt tunnen. Ärgu olgu teil hirmu, nemad on jõukad rahvas; seal ei lähe teie hinda kaotama!»

«Soo, soo. Ma võin siis julgesti —»

«Muidugi. Kuid ühe poolest võtke head nõu.»

«Head nõu? Mis poolest?»

«Tehke kõik kohtu ja tunnistuse abil kirja läbi maha. Vaariku Villem on üks neist, kes iial rahul ei ole, kui nad hinnast maha ei tingi ega laida, olgu töö ka kes teab kui hea. Tema on paigal nendega jändamas, kellele ta tööd annud, ja on ka kohtutega alati käepärast. Muidu on ta kindel mees. — Aga nüüd on aeg käe, lähme peale! hobused ootavad. Tulge, puusepp!»

Soo, soo, või sellevärviline oli Vaariku Villem? Hm. — Noh, kui ta «kindel mees» oli ja muidu suuremat laiduväärt viga ei näidanud, kuida ju Pahmaru Ado ka juba ütelnud, — mis Andres muidu päris? Temal ei olnud ja muu kui tütre pärast temaga tegemist, ja kiusakamadki äiataadid üteldakse tulevase väimehe vastu okkad ikka sisse tõmbavat. Kes teadis, kas niisugune kiusleja äiataat väimehele enesele mitte koguni edaspidi kasuks ei tulnud? — Andrese meel läks õige lahkeks sedasugu mõtete all. Ta tõusis üles, pani piibu põlema

ja astus möldri kõrval jälle tuldud paarsada sammu tagasi Lohasaare poole, kus koorem ootas.

Tont teadis, kust see nüüd tuli: kas kõrtsmiku noorest õllest, või paksust suitsust ja vingust kõrtsitoas, või koguni mõlemaist kokku — Hannus ise ajas lugu küll tagajärele ikka kuuma jaanipäeva päikese süüks —, aga mis see maksab salata? toast õue astudes lõi vana Hannuse pea korraga kaunis ümber käima. Vana Lohasaare päiline Mikk, kes ukse ees hobuseid vahtis, kuulis neid suure häälega juttu ajades alt mäele tulevat. Peremees vilistas juba kaugelt suure häälega: «Oh Eestimaa, oh Eestimaa, kus leiba ja vett!» Mis niisugune ka veestleivast pidi nimetama, kellel õlut-viina ühtepuhku põigiti nina ees võis seista? Küllap sellel hea korjata, kellel kott omast käest kaelas ripub! Nemad kahekesi võisid oma hea suutäie neelanud olla, senikaua kui tema siin süda-tulipalava suise päikese käe hobuste juures higistada saanud! Eks teada ammugi, mis temasuguse vaese orja päralt jäi: sai ööd-ilma kui päeva sundida ja taga kihutada, ja juhtus korra kogemata teise hea inimese armust suutäis jumala märjakest keele üle libisema, siis sõnu veel pealegi: «lakkevasikas» ja «jälle täis» ja kes teab mis veel, mida vana pea kõik enam meeles ei jõudnud pidada, nagu nimelt eile õhtu. Aga kui nad ise õlut jõid nagu vett, siis polnud ühtigi. Jumala-ristike olgu vilja juures, see kinnitas ikka vana südant! — «Joobnud!» Tohho hullu! Nagu sellesuguse kasina palgaga veel midagi ära juua üle — —!

Mikul jäi pool mõtet pähe kinni, sest Andrest-Hannust olid hobuste juure jõudnud, ja enne kui mölder ohjad peosse tõmbas, kutsus ta sulase kõrvale ja pistis talle vaevapalgaks valge hõbetüki peosse. Miku jäi ammuli

suuga vahtima: tule jumaluke appi! kui see 25-kopikane ei olnud, siis ei tundnud tema enam raha! Seda pidi ütlema: P. valla mölder Hannus Särg oli ometi mees, kes ennast teise higist ei läinud nuumama! Poole päeva palk sellesama tühja pooletunnilise vaeva eest! Vaata hinda, ja — ju ta ikka ka õige raha oli? —

Seni kui Mikk veel hõbetükki näpu vahel veeretas ja vahtis, oli aga hobuste peremees ohjad juba enda kätte sasinud, uhtus ja laksutas piitsa, nagu oleks kahel noorel loomal tühja kirstu asemel kümnevakane jahuvoor taga. See ajas küll ruunadele aru pähe, aga enam kui heatujuline peremees tahtis: tuhatnelja lendasid äkisti ohjad tema peost välja, ise kümme sammu eemale kraavi, ja vanker hobustega edasi, ikka põrinal ja tuhinal mööda maanteed minema — mine võta veel kinni!

Suure suuga vaatas Mikk pealt, kuida ehmatanud Andres hüüdes ja appi kutsudes loomadele põigiti üle kesapõllu ette jooksis. Nooremehel välkus küll nagu nool meelest läbi: ega kahju tema peale ei läinud, kui kirst, vakad ja vokiratas ühtekokku pihuks-puruks oleksid pudenenud — töö hind oli käe ja uued riistad oleksid uuesti maksta olnud. Aga — uih! eks tal ka ristiinimese veri rinnus polnud? See oleks ju inetum kui inetu olnud, kui tema teise kahju peale oleks lootnud! Hobuste peremees oli parajalt luudkondid kuivast kraavist välja koristanud ja urises iseeneses: «Tohho sõge, mis see pidi olema?» — kui Andres all eemal maantee peal kõrvalise hobuse peast valjaidpidi kinni sasis ja vaigistades ja hüüdes tuliseid loomi seisma pani.

«Sähke, siin on teie müts,» ütles Mikk, keda hõbevalge imevirguks oli muutnud, ja siis tõttas mölder vankri järele maantee peale. Õnneks ei olnud suuremat kahju

sündinud. Paelad ja köied pidasid alles, mölder ja puusepp astusid jälle koorma kõrvale ja tee läks edasi.

Aga mehed olid ometi mõlemad kaunisjagu vaiksemaks jäänud kui esiotsalt. Hannuse uimakas pea oli korraga selgeks arstitud, ja Andrese hea tuju ka kaunis tuule kadunud. Iseäranis möldrile tuli ikka jälle uuesti meele, mis õnnetust oleks võinud sündida, kui Andres loomi aegsasti veel kinni ei oleks saanud. Taevake! Kui nad lõhkuma oleksid löönud? Kui tema Miina kirst ja muu kraam tema süü pärast risuks ja muruks oleks läinud? Kus selle häbi ots? Kõik vald oleks teda poolsurnuks irvitanud! Veel mitu aastat oleks seda lugu taga rääkida saanud! Kahekordne kulu ise veel nimetamata, mis õnnetusest oleks tõusnud. Kus ometi tema meeled-mõistused olid, et noori, tuliseid loomi, keda muidu tagasi hoida sai, veel ärritama läks? Võtku see ja teine nii varalist õllejoom — —

«Hm, hm! ma ütlen ikka, selle tulise palavaga läheb inimesel ju üsna pea nõrgaks otsas,» ütles ta suure häälega Andrese vastu. «Aga mis ma tahtsin ütelda: vaadake, puusepp! seda head, mis te mulle praegu tegite, seda ma ka nii varsti ära ei unusta, ja kui teil korra ühe või teise asja poolest kitsas kätte peaks tulema, siis teadke, kus P. valla mölder Hannus Särg elab! Pidage aga meeles! Kas kuulete?»

«Olge terve, aga mis sest suuremat lugu maksab teha? Oli ju väike asi,» kostis Andres. Aga tal oli ometi hea meel: leidus ometi veel inimesi maailmas, kes hea eest tänu oskasid anda. Andrese rõõmutuju oli sedamaid jälle käepärast.

«Aga nüüd,» ütles mölder, «nüüd unustame äparduse ära: mis see peanorutamine kauemini maksab? Kas teate, puusepp! siin tuleb parajalt ilus, haljas metsatee kätte, ja

teie laul külatänavas jäi pooleli: hakake jälle peale! Siin haljas metsas võib ilus kuulda olla, ja minul läheb süda siis ka lahedamaks sees selle ehmatuse peale.»

Andres ei oodanud pikka palumist: laulmine oli ju tema ülem rõõm ja meelelahutus! Ta hakkas peale, laulis ja laulis, ja üks viis teise järele kõlas välja, et mets vastu kostis ja linnud okste peal mõne korra kuulama jäid: mis võõras hääl see oli, mis nendega võidu ula puie-alusel laulu-õigusest osa võttis? Ruunad vankri ees ajasid kõrvad kikki ja raputasid hea meelega päid, vahete-vahel jäi mõni vile oravas okste läbi joostes vahtima, mis need imelikud inimeselapsed seal all hõiskasid, ja pani siis ruttu edasi kargama. Soe päike mängis paremal ja pahemal pool kätt rohu ja lillede peal, sinine taevas vaatas siit ja sealt nagu armas silm läbi okste. Kerge tuuleõhk, mis metslehist läbi liikus, kandis nooremehe rõõmust häält kaugele metsa. Kui ilus ja vaga oli taevataadi maailm, kui aga süda sees vaikne on ja rahuline! Lootuse ja rõõmu karva kandis iga asi, selge silmaga vaatas Andres kõige peale, mis tema ümber liikus ja lendas, ja mis niisugune vaikne, rõõmus südame seisus õieti maksis, sest ei osanud ta ometi ise selgesti aru saada. Ta ei olnud seda tänini ju veel kordagi kaotanud.

Nõnda lauldes ja hõisates sõitis Andres oma seltsimehega läbi metsa. «Hoi, hoi!» hüüdis teise metsa äärest üks puuraiuja neile vastu, tõstis teretades mütsi ja kuulas viivitades pealt, kuni koorem meestega mööda oli läinud. Andres aga ütles: «Nüüd jätame õige laulu järele, sest saab seks korraks küllalt. Nii ilus, kui metsas lindudega võidu, või kodus töö kallal, nii ilus ei ole mujal kuskil laulda! Ma ütlen teile, mölder! mu süda paisub sees nii lahkeks, kui tahaks ta üle voolata rõõmu

ja heameele pärast, kui ma laulda saan: niisugusel tunnil ei võiks ma oma tulisema kui vaenlase vastu tõrkuma hakata! Kui mina korra naisemees ja isa olen, seda ma ütlen —»

«Mis seda?» küsis Hannus naeratades.

«Siis peavad kõik minu pere ja sugukond laulma ja hõiskama nagu linnud metsas! Ema ees ja lapsed taga järele! Mis õnnistuseks laul inimesele võib olla, kuida ta mured südamest hirmutab ja nukrat meelt eemal hoiab, seda olen ma eluajal iseenesest tunda saanud, ja niisugune titake ma ometi ka enam ei ole! Oh meie endised rõõmsad lauluajad!» Ja ta kõlksutas iseeneses:

«— — — ilusamad ilmad!
Ennemuistne kaunis laulupõlv:
Millal näevad teid kõik eesti silmad?
Millal lõpeb laulutalv?»

«Kas teate, mölder, mina ei või elades aru saada, kuida meie eesti sugu, kellel vanast saadik lauluhimu nõnda luusse ja liikmesse kasvanud, seda uuemail päevil nõnda võinud unustada! Tõsi küll, selle poolest on teistest palju meie kohta patustada saanud. Meie armsa rahvalaulu, selle puhta neiu, kelle Vanemuine meile lahkudes jätnud, et ta meil kurbadel päevil «troosti annaks ja eluraskust meie lauludes kannaks —», nad olid ta maha matnud suure risti ja kivikodade alla! Ja kui nüüd ometi inimesi elab, kellele meele tulnud, et iga korra solgivesi ei ole, mis rahvas vaevalise silmaseletusega maha kallab, ja mille asemel teist segast vett puhta eest müüakse, — siis kisendamine ja kära suur: «Oh seda jumalakartmata sugu! Vaadake! need on rahva eksitajad, kes Iisraeli usust püüa-

vad ära pöörata! Meie aga, m e i e oleme need päris puhtad ja pühad.» Küll ma tean! Kui iga puud omast viljast peab tuntama, siis ei lähe mina sealt viinamarju noppima, — oleks ilmaaegne töö! Aga mis see maksab sest kõnelda? Kes maailma soojaks kütab! Akendeta kotta ei maksa kotiga valgust sisse püüda — oleks kilplaste töö! Selle poolest on meie koolmeistril ka õigus.»

Mölder Hannus vaatas suuril silmil ja pead vangutades Andrese otsa. Nooremehe silmad lõkendasid ja nägu oli punaseks löönud kõneldes. «Teist on näha,» ütles vanamees viimaks, «et uue «laulukoori» liige olete, mille üle lestakalad nüüd nii kibedasti suud kulutavad. Võib mõnest kohast teil õigus olla; aga mis minusugune niisugustest asjust oskab seletada? Kirikus räägitakse: seal olla ainus paik, kus inimesele teed taevariiki saada tähendatud; koolides jälle valmistatakse meie päevil ilmaliku tarkuse ja õpetuse teed, milleta ka enam läbi ei võida ajada, nagu seda iga päev uuesti näha, — inimese pea läheb üsna kirjuks otsas pealt nähes ja kuuldes. Mina arvan omas rumalas mõistuses: on asjal põhi all, ega ta siis ei kao; on ta põhjata, siis teie teda ka üleval ei hoia. Aga räägime sest teise korra, — need on kirjud asjad, mille pärast täna pead ei pea vaevatama, kus meil rõõmus tee jalge all seisab.»

Ja jah, teine kord tahan ma sind kuulda — nagu maavalitseja Veliks ütles. — Jah, nõnda ütlevad veel kõige kannatlikumad, teised jäägu nimetamata. Nõnda mõtles Andres, aga ei kostnud midagi. Käis tükk maad sõna lausumata möldri kõrval, kuni hapu tuju alla oli neelatud; siis ütles ta paremale poole kõrvale vaadates, kus tüdrukud ja poisid väljal tööl olid:

«Ilus heinamaa! Jah, tänavu seisab igal pool paks ja

hea hein. Need on ju Kase Kustase põllud-heinamaad? Eks ole tõsi?»

Hannus nikutas peaga. «Kuida muidu?» ütles ta. «Kena kotus [1] küll, peale 50 vakamaa põldu, heinamaad, hea tükk metsa, kõik ühes tükis ja esimese taalri maa. Need olid veel teised ajad, kus niisugust maad odava hinnaga osteti — tänavu pane kaubakontraht leivakaku kõrvale laua peale, siis ei ole sul soola tarvis osta, nii kibedaks on hinnad läinud.»

«Ohoo!» naeris Andres, «kuula, kuula! Nüüd oleks minu kord käe manitseda! Teil tuleb meele, mis suurt hinda oma põllumaade eest maksite? Eks ole tõsi?» küsis ta, kui mölder urisedes pead nikutas. «Ja jah, iga mehe king pigistab ta oma jalga! Vaadake, see on ka meie, eestlaste enda haisev haav: nagu kaarnad oleme meie, isenikud [2], kõik koos, kus üks kes teab kui suure häda pärast välja peab minema, vaadake, möldrike!»

«Tere hommikut ja jõudu tööle!»

«Teist teile!» hüüti üle aia vastu. Mölder vaatas kõrvale ja tõstis niisamuti teretades mütsi: nad olid loovõtjate juure jõudnud. Andrese «isenikkude» kõne jäi kurku kinni, ja ime! silm ei tahtnud heinamaa poolt enam tagasi pöörda! Tuhat teadis, mis ta sammusid korraga nõnda kukesammu pikkuseks lühendas!

«Kui viledad nad töö kallal on, iseäranis tüdrukud,» ütles ta. «Hm, hm,» — köha tuli peale, — «vaadake, iseäranis see sirge, musta peaga tütarlaps — kes ta küll peaks olema? — on esimene eesotsas, et reha aga välgub käe kargutades [3]! Teised peavad kõik meeled-mõistused

[1] koht.

[2] egoistid.

[3] kaarutades.

kokku võtma, et aga temale järele saavad!» Ja Andres vahtis nii üksisilmi heinamaa poole, kui ei oleks Lohasaare peremees elades kargutamist ega loovõtmist näinud ja peaks seda täna esimest korda õppima.

«Jah, mis peab tunnistama,» kostis mõlder, «minu va lellepoeg oskab oma päilisi harjutada ja temal on ikka kõige virgem töörahvas — hoiab neid aga ka sedamööda.»

«Soo, soo, või Kase Kustas on teie lellepoeg, mõlder?»

«Noh, kui ta just puhas lellepoeg ei ole, oleme ometi nii seitsme põlve takka sugulased ja sõimame üksteist sellepärast lelleks. Hea ikka, kui sugulaseseisust kinni peab, kes teab, mis tarbeks-tuluks võib olla.»

Sellega olid nad loovõtjatest mööda jõudnud, ja P. mõisa hooned hakkasid eemalt vastu paistma. Hannus tahtis mõisa kõrtsi ees kinni pidada ja suutäit-kaks võtta «südame kinnituseks» tulise palava käe; aga Andres, kellel alles «virk musta peaga loovõtja» silme ees seisis, ei kuulnudki — ta jäi korraga seisma ja kuulatas: nende taga kuuldi lauluhäält — tüdrukud olid alustanud:

«Kust ma laulu lahutasin,
Loo-viisisid loomasin,
Sõna sõnasse sõlmisin?» jne.

See, jah, see oli ju tuttav lugu «Laulu loomisest», mida ta lapsest saadik juba tundis! Ja see hääl, mis nii selgelt teistele ette laulis, et veel kaugelt temale kõrvu ulatas, see ei võinud kellegi muu kui musta peaga neiu hääl olla, selle peale oleks ta kes teab kui suurt kihla löönud! Kes ta kaunine[1] ometi võis olla? Oh seda mõldrit ka, et

[1] kaunis.

oma vooriga nii ruttu edasi jõudis! Aga Andresel tuli nõu. Ta võttis teise hobuse suu kõrvalt kinni, mölder teisest, siis laksutas vanamees piitsa, et hooned vastu kõlasid, ja Andres alustas kõõrutama, kui tüdrukud seisma jäänud:

«Nende laulumeeste lugu
Äratas mind kogemata,
Ajas seemne idanema,
Mis nii kaua põue põllus
Kaste'eta maganud.

Siis ma varmalt noka vesisin,
Laululugu alustasin,
Regevärsi veeretasin,
Künnil, äestel, loogu võttes
Oma laulu laksatelin.

Looga ühes üles kasvin,
Saime meheks me mõlemad;
Saime peiuks peenikeseks
Neiu kõrva kostemaie.»

Ja nõnda laksutades ja hõisates, lauldes ja hüüdes läks voor pulmakirstuga mõisa hoonete vahelt ja külast läbi üles veski poole. Kõik inimesed jooksid ukse ette, mitmelt poolt kuuldi teisi hääli vana tuttava loo sekka lõksutavat, lapsed hüüdsid ja vanad teretasid: seda oli näha, P. mõisa mölder oli tuttav mees oma vallas ja tema sõna võis omajagu siin maksta. — Veski ukse ees pidas voor kinni.

Veski ukse all oli kõik pere juba koos: «Miina kirstudvokid tulevad!» Suud ammuli, vahtisid teised Andrese otsa: kallike! oli sel aga häält! Toa ukse takka vaatas

üks paar ilusaid silmi voori vedajate ja voori enese peale: oli Miinake ise, kes teadupärast häbelikult kõrvale hoidis; no mis nägu sel ka oleks olnud, kui ta nagu mõni hilparuline tulijatele põigiti ette oleks jooksnud? Ega see tütarlapsele ei sündinud.

Aga kui riistad tuppa olid kantud ja Andres jumalaga jätta tahtis, et edasi minnes veel «Vaariku Villemile» sisse astuks «töö pärast kuulatama», ütles Hannus:

«No kuule nüüd! Ei ühtigi! Esmalt tulete tuppa ja sööte kõhu täis, päev seisab muidugi lõunas! Olete tee peal kõri küllalt kulutanud, ja me pole tulles kordagi südame kinnitust saanud. — Liisu ae! Katsu, et me süüa saame! Tulge, tulge! Enne lõunat ma teid minna ei lase! Ma ütlen ikka: niisugust kanget laulu ma pole tänini veel kellegi juurest kuulnud, meie va köstri hääl ei lähe ju sinnapoolegi! Kahju, et minu Miina juba mõrsja nime all on, muidu võtaksin ma teid sedamaid väimeheks.»

«Olge terve uskumast,» kostis Andres ja mõtles iseeneses: «Kirevase päralt! oleksin ma seda enne teadnud!» No aga mis sest maksis enam nimetada. — Ta sõi ja jõi siis ka ausasti, ja perenaine Liisu ja tütar Miina, kes viimati ka nähtavale tuli, sundisid ja palusid tublisti, kiitsid vahete-vahel Andrese puutööd ja sundisid siis jälle uuesti sööma, nagu ikka ausa naisterahva kohus, — ega nemad polnud nagu teisel toal, niisugused, kus ei vett ega vermet [1] saanud suhu pista, ja kust võõras tühja kõhuga laua äärest üles võis tõusta, kui ei julgenud häbemata viisil ise suhu pista, nii kaugele kui käsi ulatas. No, ja mölder Hannus? Tema mehike oleks hea meelega näinud, et

---

[1] mitte midagi.

Lohasaare Andres kirju peaga veskilt ära oleks läinud, sest P. vallas tehti head õlut. Jah, seda ta oleks tahtnud, aga ega Andres mõistmata loom olnud. Tema teadis ju, kui kaugele tema janu ulatas, ja uimase peaga ei tahtnud ta ometi Vaarikule jõuda, ei koguni! Sellepärast oli nüüd aeg käe teele minna, päev oli ka hea tüki juba lõunast möödas. Ta jättis suure tänuga veski pere jumalaga, ja kui perenaine Liisu temale nüüd ukse peal kuuet korda ütles: «No ärge nüüd ära unustage, et tuleva korra noore perenaisega meile tulete», siis naeratas Andres hea meelega: «Äh, äh! Või perenaisega? No ärge te palju kihutage! Kes teab, mis sünnib!?»

Õue-uksest välja astudes oli Andrese meel ja tuju nii pühapäevakarvaline, et viimased sõnad temal koguni meelest ei tahtnud kaduda. Pähe ei olnud tema teada õllest midagi kinni jäänud; aga möldripere lahkus ja korrapäraline elu olid nii väga tema meele järele olnud, et ta mõtles: «Miks mul enesel ka niisugune elukord käe ei või olla? Kui Vaariku Kadri vähe sile nina ja viisi poolest on, mis ma veel kauemini ootan?» Niisuguste rõõmsate mõtete varal küsis ta siis esimest külameest, kes tee peal vastu tuli, kas ta ei teada, kus Vaariku talu olla?

«Miks ep tea! Siit ma ju tulin: siitsamast üle tänava ja teinepool kesatükki üle mulgu minna, siis olete paigal. Viisin praegu koorma liiva sinna, mida küürimiseks tarvitasid: kes teab, mis külalisi seal oodatakse? — Kas teil seal talitust on?»

«Pisut ikka — olge terve juhatamast. Head päeva!» Sellega jättis Andres külamehe pead vangutama: see oli ju tänahommikune laulupuhuja! Mis see Vaarikult võis tahta? — ja sammus teed mööda edasi. «Paha tükk, kui neil mõned külalised ees peaksid olema, — noh, siis võin

ma teisegi korra tulla, saame ju näha,» mõtles Andres iseeneses, ja ei tulnud temale vaesekesele uneski meele, kuida tema «kogemata külaliskäik» Pahmaru Adost ammu enne seda Vaarikule nii natuke «sõbra poolest» ette oli kuulutada saanud, et pererahval külaline mitte nagu vesi ahju ei satuks. No aga kust Lohasaare Andres kõik «maailma kavalused» ära pidi teadma? Pealegi täna, kus hea tuju kõigele asjale punasekarvalise riide selga muutis.

Vaariku Villem seisis oma rehealuse ees, kui meie sõber tema juure astus, oma nime ära nimetas ja ütles: tema olla kuulnud, kuida Vaariku peremehel uut sugu niidulambaid olla ostetud, ja kas ei tohiks neid mitte näha saada? Tema olla ka talunik.

«Hm, hm,» kõhatas Vaariku peremees, «seda mul just küll ei ole, kes teab, kes teile ilmaaegu juttu luisanud, aga tulge ikka tuppa, võime natuke magusat juttu puhuda. Olen teie nime ennegi sõbra suust kuulnud.» Sellega juhatas peremees külalise uksest sisse ja hüüdis siis naist, keda Kadriga «märga» aidast mäele käskis saata: Lohasaare peremees olla neil.

«Sooh? Või tõesti tulnud?» kuuldi naise hääl vastu kostvat, «vaata imet!» Aga peremees pani varsti ukse vahelt kinni ja palus võõrast maha istuda seniks, kui perenaine saada tulema.

«Soo, soo, teie olete siis Lohasaare peremees teisest vallast?» küsis Vaariku Villem ja vaatas oma väikeste kavalate silmadega nii teravasti Andrese otsa nagu mõni kohtusaks, kui ta teist läbi ja läbi tahab vaadata, kas tal mõnda tunnistamata süüd südame peal ei rõhuks. «Ja teete ka puusepa-tööd? Kas sa näe! Ilus heinailm õues!»

«Ilus ilm,» kostis Andres.

«Millal kottu välja tulite?»

«Keskhommiku ajal. Ma tulin möldri tütre kirstu ja vokki saatma —»

«Ah jah, kuulsin ka sest kärast! Kes teab, kes see sest meil rääkis.»

«Soo, soo,» mõtles Andres, «see näitab teist karva mees olevat kui vana Hannus.»

«Kuida siis teie oma uue vallavalitsusega läbi ajate?» küsis peremees jälle — ja käänis sellega jutu-kõne sinna teele, kus tema rattaid oskas veeretada. Andres hakkas iseeneses naerma: tal tuli meele, mis mölder temale ütelnud.

«Pole minul õnneks veel tänini temaga tegemist olnud,» kostis ta.

«Sooh?» küsis oodatav äiataat suuril silmil, ja siis läks uks lahti ja perenaine astus tuppa, suur kann ja klaasid peos.

«Tere tulemast!» hüüdis ta, «olen teid täna juba korra näinud! Eks meie seisnud Kõrtsi-Leenu juures ukse all, kui teie Möldri-Hannusega mööda lasksite. Sina kallike, jah! on teil aga kõri! Ei meie teid enam oodanudki! Mis nüüd meie Kadri ütleb? Ei tema, pai lapsuke, enam muust taha kuulda ega näha kui teid! Mina ei lähe küll oma last ise kiitma, aga seda ma pean ütlema: tublimat tüdrukut ei leia ükski kümne versta pealt kui tema! Vaka vilja viskab ta selga, nagu midagi, ja laudas on ta esimene ees! Jah, mina teda küll kiitma ei lähe, ma olen ju tema ema, aga mis peab ütlema: paremat tüdrukut ei leia kus —»

«Pea ometi vahel suu ja vaata parem, kus Kadri on?» urises peremees sekka. «Miks ta ise juua mäele ei toonud, nagu ma ütlesin?»

«Söödab sigu laudas,» kostis perenaine.

«Seda ta võib pärast ka teha. Saada ta siia, mina ei tea, kus ta minu uue piibu pea on pannud —»

Perenaine jooksis uksest välja. Hm, seda pidi ütlema: Vaariku eidel oli suu peas, mis jahvatada oskas! See võis imeloomake olla, keda nõnda kiita sündis! — Peremees kallas õlut klaasi sisse.

«Võtke, Lohasaare peremees!»

Andres jõi — õlu oli hea ja enam tema mokkamööda kui tänini kuuldud jutt-kõne. Jumala ilmake oli soe ja temal janu käe. Ta ei oodanud sellepärast ülearu sundimist.

«Noh, kas Kadri ei tule korra?» küsis Vaariku Villem uuesti, kui eit jälle toast läbi läks.

«Läheb veel natuke kasimist ja silendamist, eks tea, kuida noored lapsukesed ikka on, ja jah — sina kallike!» kilkas eit ja kargas jälle õue — pada kuuldi üle ajavat.

Seni kui Kadrike kambris ennast kohendas ja silendas, mis hea tüki aega näitas ära võtvat, jutustas isa toas tulevasele väimehele «kohtuasjust»: kuida ta üht naabriperemeest, kes talle kämblalaiuse vao üle piiri sisse künnud, ühest kohtust teise vedanud, kuni ta, kuri inimene, hästi «nodi» pidanud maksma; kuida ta teisele, kes teda kõrtsis «kohtuläve tallajaks» sõimanud, kogukonnaülema kaela kutsunud, et mees mitu head päevapalka kaotanud; ja kuida kolmas, kelle hobune tema heinamaalt kätte saadud ja kes pealepandud raha ei tahtnud maksta, enne ei pääsenud, kui tema, Vaariku Villem, viimati ometi kuluga hoopis uue aia heinamaa rajale võinud tõmmata, — kuida üleüldse enne järele ei maksta jätta ega riidu peale hakatagi, kui õigus ja kasu kätte ei tulla. Vahete-vahel kallas peremees klaasid ikka uuesti täis, ja Andres hakkas kõige selle magusa jutu kallal aru saama, kuida nii osav, kohtutundja äiataat, kellel pealegi nii magus õlu aidas, temasugusele kohtutundmata mehele puhtaks õnneks ja kasuks pidi olema.

No viimati, kui Andres just mõtetega sinnamaale oli jõudnud, oli siis ka Kadrikene nii kaugele nina ümbert ja mujalt «kasitud ja silitud», et korda mööda tuppa võis astuda isale «uue piibu pead» näitama.

See oli nüüd Lohasaare Andrese «ainuke»! Jumal teda teadis, aga «kipitama» ei tahtnud Andrese süda teda nähes just mitte lüüa, mis ometi «naisevõtmise juures peaasi» pidi olema, ja laulmisehimu ei tükkinud ka koguni peale, — oli see «ainukese» või kange südame süü? Kes seda teadis ütelda? Niisugune titake, et «lapsukese» nime tema kohta maksis kulutada, ei olnud «ainuke» ammu enam — võis ikka oma arvata 30 sügist seljas kanda, ja ümmarduse [1] poolest oleks ka küünarpuuga pikuti ja laiuti kaunis hästi mõõta annud. Veidi õhukesed ja lühidad näitasid peaaegu valged patsid peas küll olevat; kaks kollast linti, täna nagu pühade aegu sisse punutud, käisid natuke rotisaba kombel ümber pea kokku ja näitasid iseeneses imeks panevat, et harjumata viisil täna siledal pidid seisma. «Paigatud» ei olnud Vaariku Kadri silmnägu küll mitte, see oli tõsi, vaid kaunis paks ja neljanurgeline. «Punane nagu maasikas», oli Pahmaru Ado ütelnud? Jah, tõsi küll, punane oli Kadrikene kõigest näost, aga muidu — kui suur maasika vääriline ta muidu oli, see jäägu parem nimetamata. Hallid isast päritud silmad, kui korra kõnelema hakkasid, ei näidanud muud kui seda ütlevat, et Kadrikene hea naisterahva kombel oma peaajusid iial ei läinud suuremate mõtete kallal väsitama, kui need olid: kas lõuna pea kätte tuli? või: kas sigade roog valmis? No, aga mis naisterahval siis mõtteid pähe tarvis? Eks kiriksand ütle juba altari ees: m e e s peab naise pea olema?

---

[1] jämeduse.

— Kaelarätik ja põll seisid kohedal ees, pealegi hakkas Kadrikene nüüd nii suure kolinaga toitu lauale kandma, et suure vaevaga siledaks aetud pea jälle tolmu ajas nagu rukkipõld, kui vihmahoog ja torm üle läinud: see oli kõik virga «lapsukese» usinuse tunnistuseks. No Andres sai ka aru küllalt, pealegi, et isa hea õlu takka kangutas ja eideke kõrvalt aitas seletada, ehk küll «tema oma last ise kiitma ei läinud, tema olla ju ema».

No viimaks tehti siis maha, et tuleval pühapäeval Vaariku rahvas Lohasaarele pidi tulema, talu ja hooneid-maid ära vaatama, ja et siis, kui mõtted kokku sündisid, asjad hiljemini õigeks ja kindlaks pidid aetama. Oli asi selle poolest ära räägitud, siis võttis Villem oodatava väimehe lauast õue, ja eit ajas tütre jälle talli: mis ta toas põigiti meeste silma ees pidi vahtima, kus külaline seda-teist võis tähele panna, mis viimati ehk veel laituseks tõusis? Kes teadis, mis niisugune otsis ja arvas?

Aeg läks mööda, ja hea jagu pealelõunat seisis taeva all, kui Andres viimaks minekut tegi. «Ainukese» jättis ta kaunis kärmelt õues juba jumalaga. «Lapsuke» seisis, sõnnikuhang peos, lauda ukse all, kus ta ju esimene oli — käed rippusid ees, juuksed nagu harjased püsti ja teine valge pats kollase lindiga kaebas üksi veel peas teist taga, mis lohakile kaela maha langenud. Andres ei saanud seda küll suuremat tähele panna: tema pea näitas tõesti natuke kirju otsas «suure januga» võetud heast õllest. Ta tõttas toa juures eidega ka lahkuma ja katsus siis, et koduse tee jalge alla sai, — sina kallike! vaata, kus juba päike seisis! Läki minema!

Aga kui Lohasaare Andres õues maantee peal jälle puhta jumala tuule ja päikesepaiste käes seisis, siis hakkas ometi pea otsas ümber käima tähtsa teo üle, mis

nüüd ära näitas tehtud olevat, ja silmad läksid kirjuks peas. Mis ta siis oli ütelnud ja kui kaugele kaupa teinud Vaariku rahvaga? Kas ta vahest kogemata enam oli lubanud, kui iseeneses tahtis? Andres püüdis kõik ilusti üle mõtelda ja selgeks ajada peas, aga mõtted jooksid kõik ühtekokku peas, nagu võiraasukesed külma vee sees perenaise kausis. Mis sest maksis salata: Andrese pea oli segane ja uimane otsas, ega polnud enam kellegi pühapäevalises tujus. Aga õnneks seisis ju seal maantee kõrval ilus kuusik, seal võis vilu ja varjuline olla palava päikese joonte[1] eest ära peita. Meie Andres juhtis üle kraavi sammu metsiku[2] poole, kõndis kaugemale puie alla, kus teekäijad näha ei võinud, ja istus ühe põõsastiku varju pehme sambla sisse maha.

Siin võis vahest vaiksemalt järele mõtelda. Linnud hüppasid vilistades ühest oksast teise, sitikad jooksid ja roomasid põõsastiku okstest üles ja alla, mesilased kumisesid lilleõilmetes, soe päikesepaiste kullatas kõik üle... eemalt kuuldi rähni pikalist koputamist: tak, tak, nagu seinakellal — üks ussikene roomas Andrese silma ees heinakõrrest üles puulehe otsa — oh vaeseke! millal tema sinna võis saada? Jah, oleks ta inimene olnud — mees — kes iga päev naisemees — võis olla — ja kui tal ka — «ainuke» — —

Päike paistis, linnud vilistasid ja sitikad lendasid, rähni tagumine kõlas edasi ja maokene sai õnnega puulehe kätte — põõsastiku alt aga, pehme sambla seest kuuldi pikka ja rahulist norskamist: Andres oli tasakesi ja ilma teadmata magama uinunud ja puhkas õiglase und, kui oleks ta päev läbi puid raiunud või laudu saaginud.

[1] kiirte.

[2] metsatuka.

Kui Andres laud jälle vallali päästis, seisis päike taeva serval. Kuum oli möödas. Viltu ja lahedalt langesid kiired puie vahelt otse tema silma. Eemalt kõlas veel tak! tak! tema kõrva: mis see võis olla? Ega see inimese laul ei olnud? Andres tükkis istukile, hõõrus uniseid silmi ja vaatas imestades ringi: «No kust ma siis siia metsa olen saanud? Ja kuhu mustpea-neiu oma sõstrasilmadega kadus? Kas ma paljast und nägin? Kõik see laulmine ja südame õnn, kas nad muud ei olnud kui unenägu? Kuida nad siis nii elavad ja selged minu silma ees võisid seista? Oh — oh kahju! — Jah, tõsi, ma olin ju raske peaga maha heitnud, magasin nagu määr pesas, — taevake!» Silmad kahetsust ja pea mõtteid täis, tõusis ta maast üles, puistas kõrred riiete pealt ära ja hakkas pikkamisi kuusiku seest välja suurtee peale käänama.

Mõtetes ja sõna lausumata kõndis Andres mööda teed edasi kodu poole. Linnud vilistasid õhtulaulu, rohutirtsud hüüdsid luhalt teekäija kõrvu ja külakukk tõstis teeäärse talu õuest ergutades häält, Andresel aga, seda imet! ei tulnud laulu huulte peale. Ta ei võinud muu kui praegu nähtud unenäo peale mõtelda; tütarlaps, keda uni ta silma ette moondanud, ei läinud ka ärksel enam meelest. Ikka uuesti nägi ta neiu selget silma ja naeratavat suud oma vaimusilma ees, ikka jälle helisesid viisid, mida unes oli kuulnud, tema kõrvus. Meie Andres oli ju laulik, ja kes ei teaks, et niisuguse silmad teisel viisil vaatavad kui meil, igapäevastel inimestel.

Nõnda pooles unes jõudis Andres jälle Kase Kustase heinamaa paiku. Kus hommiku alles igal pool hein maas oli seisnud, sealt vaatasid nüüd ilusad saod nii siledalt ja uhkelt üle aasa, kui tahaksid ütelda: «Nii suureks on meid ü h e n d u s teinud!»

Loovõtjad talgulised kargutasid veel nobedasti muist ülejäänud poolniisket heina, et enne päeva loodet tööd lõpetama saaksid. Naerdes ja nalja ajades kõndis nende käsi heinamaal sinna ja tänna, ühest kohast teise. Päike valas verevat paistet üle maa ja välja, taevas säras läikivas õhtupunas, pilvekujud taeva all sõudsid üksteist kinni püüdes kulla- ja punasekarvalises ehtes kõrget, tuulest juhatatud teed — — Seal taeva all, jah, seal võisid teised ilud, teised õnned õitseda kui siin all mullapinnal, kus rikkam kui rõõm ja ilusam kui õnn ikka jälle muuks ei moondunud kui — unenäoks! — Mis see oli, mis Andrese südame nõnda haledaks muutis? Mis kippus tema silma niiskeks kastma? Jah, kui ta seda ise oleks teadnud! Igatsusel on oma hääled: neid oskab osav kõrv küll kuulata, aga keel ei tea neile sagedasti parajat nime leida.

Andres oli seisma jäänud ja vaatas teivaste najale toetudes üle aia loovõtjate tööd. Jälle, nagu hommikul, oli üks usinam ja esimene reas — seesama musta peaga laps, keda ta minneski näinud. Praegu alles, päeva loodel, käis reha teisel niisama virgult üle heinakaare kui keskhommiku ajal, et hea meel oli tüdrukut pealt vaadates. Kes ta ometi võis olla? Andres vahtis ja vahtis — neiu näitas nii imetuttav tema meelest, — kus ta ometi teda enne oli näinud? Needsamad mustad juuksed, mida — tule püha ristike! appi — kas ta veel ikka und nägi? See — see — heldeke, see oli ju tema unes nähtud neiu!? Tema, tema ise! Hing rinnus kippus Andresel kinni jääma rõõmsa kohkumise ja heameele pärast. Taevane heldus! kas niisugust lugu enne oli nähtud? Lähemale ja lähemale tulid kargutajad: jah, needsamad sõstrasilmad, seesama sirge keha, valge kaelarätik ja põll — kõik üks ja

seesama, võta või jäta! Andres seisis nagu soolasammas paigal ja vahtis üksisilmi elava unenäo otsa.

«Ilus heinailm laiskust pidada!» hüüdis äkki tütarlapse hääl üle aia. Andres ärkas nagu unest üles. Mustpea-piiga silmad vaatasid nii naeru ja üleannetust täis tema otsa, kui tahaksid tema mõtteid ükshaaval põuest välja noppida. Andresel käis nagu nool rinnust läbi: süda lõi korraga kipitama!

«Laiskust pidada? Oot, oot, sina vallatu!» ja nagu oravas oli Andres üle aia ning pilkaja neitsi kõrval. Silmapilgul oli reha ühe kargutaja käest välja väänatud ja — oh sina kallike! kui usinasti meie Andres korraga töösse heitis, nii tulise kibedusega, kui oleks teda tüki peale palgatud. Naerdes ja isekeskis sosistades vaatasid loovõtjad võõra mehe peale: no nüüd oli valge väljas! Mis tuhin sellel taga oli, et ilma palumata appi tuli? Ja kuida reha tema peos ühest kaarest teise lendas, kui oleksid teisel tiivad küljes! Neil oli häda käe, et tema ja Tiio jälile jäid: mõlemad olid ju iga kaare peal esimesed eesotsas. Andres aga ei näinud ega kuulnud muud kui oma kena seltsilist, kes naljatades ja pilgates temaga kõrvu käis. Nooremehe süda sees kõneles suure häälega; sõnad tükkisid vägisi huultele, aga — võõrad silmad olid nägemas ja võõrad kõrvad kuulmas. Korraga ütles üks tütarlaste hulgast:

«Tiio, mis me siin vait seisame? Alusta kord jälle laulu!»

Andres vaatas sõstrasilmadega seltsilise otsa. — Tiio seisis silmapilguks vait, siis ta hakatas:

«Läksin loogu võttemaie,
Riismeid kokku riisumaie» —

ja tüdrukute hulk lõõritas ühest suust edasi:

«Reha kuldane käessa,
Vars vaskine järele,
Hõbedased reha pulgad,
Võrud kuldased küljessa» jne.

Nagu laulurästa hääl langes Tiio laul Andrese kõrva ja südamesse. Ta kuulatas ja kuulatas, kuida lauljate hulk heinakaare alt leitud kotkamunast laskis «põigelase»[1] sündida, kes, ise «Kalevipoja pöidla pikkune», suure tamme maha raius, millest pärast kuulust «Soome silda» valmistati; — kuida peale seda, kui kõik tamme riismed uhkemaiks asjuks ära tarvitati, viimastest ülejäänud kildudest «lauliku tuba» ehitati, kus

« — neid sõnu seadetakse,
Laululõngaks liimitakse,» —

ja kuida võõrad, kes üle «Soome silla» kogemata silmamoondamisel uhket kuningalossi nägid, vastuseks said: see uhkelt hiilgav koda ei ole muud kui lauliku vaene tuba, kus

«Kuu on uksena eessa,
Päike laela läikimaies,
Tähed toassa tantsimaies,
Vikerkaar vibuna varjuks.»

Siin, nõnda laulsid tüdrukud, siin

«Need laululugud loodi,
Sõnasõuded sünnitati,
Keele keerud korutati,»

---

[1] põialpoisi.

kellel keder küll «kehvas kambris» seisis, aga

«Takukoonal Taara tares,
Lõngalõime Looja lättel,
Teine päeva väraval,
Kolmas koidu kooli kojas.
Ilus oli võte võttijaile,
Heie kena ketrajaile,
Päike paistis põualõnga,
Eha punus punalõnga,
Taevas sinist siidisida.» —

— Tüdrukud olid vait jäänud. Tuttav ja ilus rahvalaul, mille loomuliku koore ja rikka sisu vastu harva mõni uhkes ülikonnas astuja riimitud õde jagu saab, eks ta olnud ennegi mitu ja mitu korda Andrese kõrvu helisenud? Miks ta siis enne nii sügavasse südamesse ei läinud kui täna? Ta ei olnud isegi ligi saanud laulda — suu ja silm ei annud ju sugugi Tiio poolt tagasi pöörda, kes nagu laulurästas teiste ees lõksutas. Kuida oli ta julgenud rahvalaulu langemise üle kaevata, mis siin ometi kõige ilusamas suus nii täielikult ja armsasti õitses kui harva mujal? Oh, kui ta ometi tütarlapsele oleks võinud avaldada, mis süda tal sees ütles! Aga kuidaviisi? Pea kinni! Eks tal omast kohast olnud ka hääl põues? — Ja korraga tõusis nagu kella helin Andrese suust, et kõik kuulatama jäid:

«Mul mõttes on üks ainuke,
Üks ainukene kallis.
Oh kui ma selle piiga saaks,
Ta on nii virk ja viisakas,
Nii viisakas, —
Ma elaks Eedenis.»

Kuula, kuida see kõlas, et kaugele Kase talu õue võis kuulda ja teekäijad maanteel seisatasid! Jah, nüüd oli Andres südamele paraja tunnistaja leidnud! Viis veeres viisi peale üle huulte, ja laulud, mis tänini sada korda harjunud viisil tuule olid läkitatud, kõik õpitud regevärsid, muidu lusti pärast ja kergituseks suhu võetud — neil kõigil oli korraga põhi ja tähendus all, täna sündisid nad sügavamast südamepõhjast ilmale! Vahete-vahel langesid heinaliste hääled sekka, kus viisid ja sõnad teada olid, — Tiio üksi oli äkisti hoopis vait jäänud, ei tulnud enam sõna tema suust. Pilkamine ja naer olid korraga nagu surnud, vait ja tasakesi tegi ta tööd edasi. Aga vahetevahel, kui ümber pöördes Andrese silmad neitsi silmega kokku langesid, siis läikis nii elav ja sügav paiste nende seest otsekohe nooremehe südamesse, et laulud temal suust ei lõppenud, — et ta ikka uuesti jälle hõisates kuulutas, mis südame peal kipitas, mis ta «eluaega otsinud, tänapäeni taga nõudnud» ja nüüd oli leidnud, «kogemata ja korraga».

Ja Tiio?

Kes läheb ühe naisterahva südame mõtteid seletama, pealegi kui ta sõnu hoolega suus lukus hoiab? «Vesi voolab, vesi veereb», aga tema põhja ei näe ükski.

Hämarik oli lahkunud. Sätendavad tähed tõusid juba ükshaaval kõrgel taevavõlvil hiilgama, kui töö käest lõppes. Kase talu rehealuselt tungis viiulihääl heinamaale: Pilli-Priidu seadis keeli hääle peale, mis talgulisi jalgu kutsus keerutama. «Leem on laual, läki mäele!» kuulutas karjatüdruk mäelt tulles.

Ja siis nad läksid. Üksteise järele kadusid kõik toa poole ära, kus peale päeva palavat lust ja rõõm neid ootamas olid ja kus täna palju võõrast lauljast jutustada andis. Niisugust polnud ju enne nähtudki! —

Viimased olid õueväravast sisse astunud, kui Andres tasakesi Tiio käest kinni hakkas, ta väravast mööda ja kaugele puie alla viis, kust üle aia toomingapõõsa takka ööbiku hääl pikalt ja pehmelt hüüdma tõusis. Õunapuu alla pingi peale istusid mõlemad maha, käsi käes, silm silmas. Nüüd oli ka Andres vait — mis sõnad ulatasid veel seletama, kui süda põues üle tükkis voolama nimetamata tundmusest? Eemalt tungis, nagu unustatud päevade mälestus, viiulihääl nende kõrvu; pea kohal liigutas kerge õhk ladvalehti; eemal heinamaal tõusis niiske valge udu maast üles, veeres nagu kerged mõtted inimese põues ühest paigast teise, — ja kõrges taeva all rändas lugemata tähtede hiilgav koor vaikselt oma tuhandeaastalist teed, ja neid talutas seesama käsi, kes linnukesele nende selja taga nii liigutava hääle suhu, neile enestele nii ütlemata õnne rindu oli istutanud! Kuida oli kõik nii ruttu, nii korraga tulnud? Oli see tõde, või kadus vahest kõik mõne silmapilgu pärast nagu helin tuule kätte? Tasakesi, nagu pooles unes, hakkas Andres laulma:

«Kui seisan pime kesköö a'al — »

Ja veel tasasemalt, pehmelt ja värisedes heitis Tiio hääl sekka:

«Ma vahil üksi kaugel maal, — »

Pehme viis helises nagu kandle keelilt läbi täheselge öö. Siis tõusid hääled kangemaks, kõrgemaks:

«Ta sallib mind, ta on mul hea,
Sest olen rõõmsa meelega.»

Õitselind põõsastikus oli korraga vait jäänud: kust need võõrad hääled tema vilistamise sekka kõlasid? Noore-

rahva laul aga langes jälle tasasemaks, kadus nagu õhk tuule kätte:

«Heast maga vaikse sängi sees,
Pea meeles mind und nägedes.»

Laul oli lõpetatud. Tasakesi tõmbas Tiio käe Andrese peost ära ja kuivatas niiskeid silmi.

«Kes sa siis oled? Kust sa tuled, sina kallis, imelik laps?» küsis noormees nagu unest ärgates. «Sinu hääl heliseb rindu nagu linnul põõsastikus ja tungib südame nagu taeva ilmutus —»

«Tiio! Tiio, ae!» hüüti toa poolt.

«Heldene Isa, tädi kutsub! Kuida võisin mina nii meeletu olla! Kõik olen ma ära unustanud,» — tütarlaps kargas püsti — noormees pidas käest kinni.

«Tiio — kas sa mind ka meeles pead?»

«Kus sa siis luusid? Tiio, ae!» kuuldi jälle kutsutavat.

«Head — ööd!» Käsi pigistas kätt, siis — nagu unenägu, nagu moondatus [1] oli piiga nooremehe silmist kadunud.

Jälle, nagu täna mõne tunni eest, istus Andres laiali silmil ja küsis: kas kõik rõõm ja südame õnn unenägu olnud? «See, jah, see on armastus!» ütles ta tasakesi iseeneses ja vaatas pingi pealt tükk aega veel igatsedes sinnapoole, kuhu neiu mustad juuksed silmist olid kadunud. «See on armastus! Nagu taeva lõke on ta mu südame võitnud, on elule sütitanud, mis ma iial unes näinud ja lauldes kiitnud! — Tiio! — Tiio! —»

Ta tõusis maast üles, astus nagu pooluimane Kase talu väravast mööda ja õue tänavale, kust tee jälle maantee peale välja käis. Kellegi hinna eest ei oleks ta sel silma-

[1] moondus, ilmutus.

pilgul talguliste sekka astunud: tundmus põues tahtis ta iseenesega ja ainuüksi kõnelda. Süda vaikset õnne ja rõõmu täis, sammus Andres läbi sooja öö kodu poole, ja kui ta Lohasaare talu kätte oli saanud, kui ta enne puhkama heitmist veel korra ukse alla astus ja üles tähtis taeva poole vaatas, kust tänasel õhtul nii rohket õnne ja armu temale maha oli puistatud, siis tõusid tal rõõm ja lootus südamest jälle suhu:

«Mul süda soe lööb külmal ööl,
Kui mõtlen truu'i piiga peal, — —
Tiio! Tiio!»

— Tiio ei olnud tuppa tõtates tädi käest just mitte kuldseid sõnu kuulda saanud. Kas niisugust tempu olla nähtud? Ilmvõõra inimesega, keda esimest korda nähti, puie all luusida, kas see mõni tütarlapse aru olla? Kes see võõras siis õieti olla ja kust ta pärit? Kas Tiio seda ei pidanud teadma?

«Ei meil tulnud meele üksteise nime järele pärida,» oli Tiio kostnud, ja ise nii lahke, aga imevaikne ja nagu pooles unes talguse õhtul talitanud, et tädi ütles:

«Sinust saagu täna aru kes tahes, mina mitte! Kas sa vahest kogemata ära oled vahetatud? Seda koerust, mis tüdruku pea muidu ühtepuhku täis kihiseb — täna ei saa sõna suust! Püha ristike! Kas täiearuline tüdruk nii edev võib olla ja tundmata poisi pärast nagu kurdiks ja keeletuks minna, ja mispärast? Et teisel natuke kõri kaela loodud! Mine ikka, sõge! Kas su meel ja aru peast?»

Jah, kus Tiio aru ja meel olid? Nõnda küsisid täna veel mitu suud ja keelt. Ja kui nüüd Tiio keerutajate talguliste sekka sattus ja teda vägisi taheti jalgu panna liigutama,

aga tema kõigest väest vastu pani, — siis ei olnud pilkamisel aru ega otsa! «Laulurästas» olla vist mõnda teist lindu ootamas, keda siit metsast ei leita; ja kuhu võõras laulik õieti uppunud, et temast enam vähematki märki ei nähtud? Vaene Tiio ei lausunud sõna vastu, aga rinnus tõusis tal igatsus õitsema kauge peiu järele, kes iial nõnda ei oleks võinud kõnelda, ja niipea kui talu võõrastest tühi oli, puges ta aidakambri ära, kus ase seisis, kus ta üksi oli oma südame ja mõtetega, kus teda ükski ei pilganud ega leitud õnne pärast ei küsitelnud. Siin oli tal rahu.

Ja selsamal tunnil, millal Lohasaare õues Andres oma õnne ja lootust tähtede paistel laulule kuulutas, selsamal ajal istus ka Kase talus üks tütarlaps kambrilävel ja huuled liikusid, nagu ehaõhk üle lilleõilmete käib:

«Heast maga vaikse sängi sees,
Pea meeles mind und nägedes.»

Käsipõsakil istus Tiio veel tükk aega sooja öö käes, korra mõteldes, korra nuttes, siis jälle naeratades — enne kui ukse kinni lükkas ja asemele maha heitis. Tema unenägusid sel öösel aga ei julge meie küll targale lugejale selle korra mitte seletada.

Vanasõna ütleb: «Kurat kulutab kuus paari kingi vahel ära, enne kui üks paar rahvast kokku saab.» Kas lugu tõsi või vale, selle jätame igaühe seletada, kellel naisevõtmise järg korra käes olnud; ega taha meie ka pikemini arutama hakata, kui kaugele vanasarvilise asemele külaeitede nimed oleksid sündinud üles panna — niipalju jäi tõeks, et kõige tuleva nädala otsa Lohasaare talu õueväravv suurelt puhata ei saanud. Kauaks see oli väldanud, et osava Uuetoa pereeide sinakas nina välja oli nuusinud, mis toona, jaanipäeva peale lõunat, Vaariku Villemil oli räägitud ja nõuks

võetud. No nüüd oli lugu lakas! Kas seda Are-Tooma rahva eest varjul sündis pidada? Näe nüüd, mispärast? Ei! Uuetoa eidel oli õiglane meel, kes kõik südame pealt ära ütles, olgu mõru või magus, ja tema pärast võis kuulda kes tahes, et Lohasaare Andres muud ei olnud kui päris sõge ja — noh, seda ei maksnud õige nimetadagi! Issa pojuke, püha ristike! kas see mõne täismeele-inimese temp oli? Vaariku Kadri? Niisugust läks tema otsima, tema, Lohasaare Andres ise, kellele n e n d e lapsed ikka ei pidanud kõlbama, ehk ometi Kadri vastu, ütelda, nagu tuikesed kulli kõrval olid!? Eks nemad ühtepuhku ei ütelnud: ega sellel silmi ega aru peas ei olnud! Vaariku Kadri! Vaat, see oli see paras «ainuke»! Oot, oot, see maksis talle korra kõik kuhjaga kätte, mis ta nende lapsi oli põlanud! Nagu kõik maailm ei teadnud, missugune loom Kadri oli? Kas niisugust lontr- peaaegu oleksid nemad sõna suust ütelnud! veel mujal elas, kui see oli? Eks ta ammu võinud tanu all olla, kui suur süda ja laiskus ja hooletus oleksid lubanud? Hallikoorma Juhan ja Tuigu Madis olid ka seal käinud vaatamas — katsu, kas nad teda olid võtnud? Aga paras, paras niisugusele! See oli ikka niisuguste viimane palk, kes ninad seljas käisid ja teiste, vanema rahva sõna ei võtnud! Kui ta s e l l e sai, siis tahtsid nemad korra rahuga kaks kätt rinna peale panna: siis oli veel näha, et õigus maa pealt kadunud ei olnud!

Tõsi küll, l a u s a ei läinud Andresele seda ükski nimetama, sest saadik kui ta Are-Tooma Liisule, kes korra nii ääriveeri mööda küsima hakanud, kas «ainuke» nüüd käe, suu sisse oli ütelnud: «Kelle teravale ninale ruumi ei leita, see pistku ta tasku, aga mind jätku igaüks rahule!» Oh sina püha taevake! Oli see Andres nüüd hoopis käest ära ja raisku läinud! Seda julges ta Are-Tooma Liisule ütelda,

kellel ometi kõigi teada üle valla teravam keel oli! Tühi teadis, mis nad Vaarikul temale süüa ja juua olid annud; võis mõni nõiarohi seas olnud olla, ega ta muidu nii koguni okkaliseks nende vastu võinud minna! Ja «ainukese» laul oli ju ka jälle suus — kust hauast ta selle jälle korraga välja oli toonud? No oot, oot, kui ta «ainukese» koju sai, küll siis laulud tal suust kadusid, selle eest tahtsid nemad seista! Aga Sauna-Malle käest pidi ometi pisut nõu otsima, kas tema enamaks ei teadnud jutustada? Oskas ju ka natuke võtit kaaluda ja soola puhuda, ehk küll üsna salaja ja teiste selja taga — Sauna-Mall tahtis ju ikka veel kangesti mehele minna ega arvanud oma rõugetäpilist 40-aastast nägu selle nõu kohta suuremaks vastanikuks [1].

Nõnda ei saanud siis, nagu üteldud, Lohasaare õuevärav nädalal otsal külaeitede eest rahu, kes kõik «Andrese õnne pärast» Malle jutule tulid, siiski ikka pisut viltu peremehe peale vahtisid, nagu õue-esilt Karja-Muri, kui teda tuppa ei lastud. Andres sõge aga ei hoolinud vist mitte märki, tema laulis ja hööveldas jälle ja kiusas tööd, et tolm taga, ega saanud rõõmu- ja õnnetuhinast õige enam väljagi. Ei tal tulnud kõige laialise maailma peal muud meele kui tema Tiio, kelle ta nii kogemata ja ilma otsimata tee peal eest leidnud:

«Ja kui ma teda kaugelt näen,
Tõst puna palgesse.» jne.

Et küla-eitede ja tema oma ainuke teine teist olid, ega tal seda unes meele võinud tulla! Kes pidi sest kõnelema? Tema sõge ei võtnud ju juttugi! Temal ei seisnud muud kui need õnnetunnid meeles, mis ta Kase talu heinamaal

---

[1] vastaseks.

Tiio kõrval ära elanud — kõik muu oli meelest läinud. Sulane Mikk isegi, kes ennast ometi mõnda ütles välja võivat kannatada, pani kaks kätt risti, kui ta laupäeva õhtu küsides: «Ei tea, peremees, kas hakkame esmaspäev vara heinu küüni ajama?» vastuseks sai: «K o s j a jah!» — Kosja, h e i n a d kosja! Püha Peetrus ja Paulus! Oli Lohasaare peremees nüüd üsna käest ära! Mikk tõstis tänades kaks kätt taeva poole, et tema eluaja poissmeheks jäänud: naised sõgedad rikuvad mõistlikuma kui mehe aru peast! Seda oli nende peremehest ometi silmaga näha.

Teise pühapäeva varahommiku oli Andres enne koidu tõuset juba asemelt üleval. Ta otsis paremad riided kirstust välja ja pani ennast pühapäeva-mundrisse. Siis tõi ta aidast valge pudeli, kallas ise täis ja pistis kuuetasku. Mikku kästi talu valvata, kui ta enne õhtut koju ei pidanud tulema; siis võttis Andres kübara varnast pähe ja astus välja tänavale. Meie Andres oli täna öösi valvsel pika mõtlemise peale kindla nõu võtnud: enne kirikut veel tahtis ta, viinad kaasas, Kase Kustase ette astuda, tahtis ütelda: «Nõnda ja nõnda seisavad lood minu ja Tiio vahel, nõnda ja nõnda on suurus ja seisus minu talu ja ameti poolest: võite küsida kust tahes, laitjat mul ei ole; sellepärast andke oma Tiio mulle naiseks. Tahan teda kaitseda nagu kanapoega, kurja ei pea ta minult näha saama jne.» — Seda kõike tahtis ta ütelda, ja kui tema ja Kase peremehe mõtted kokku sündisid, nagu iseenesest mõista, siis — oh kullake! seda lusti ja rõõmu, seda pidu ja põlve, mis meie Andrest siis ootas! Iga päev oli siis ju päris pühapäev, hommikust õhtuni laulupidu, kui Tiio tema perenaine oli! Oh, et aeg ometi käe ja asjad õiged oleksid!

Nende mõtete all oli Andres metsast läbi jõudnud, ja

koidupuna hakkas noore päikese eest taganema, kui Kase talu eemalt silmi paistis. Tont teadis, kust see tuli, et Andrese sammud, mida lähemale ta oodatud õnne poole jõudis, seda lühemaks läksid ja tema, nagu viimasel korral, jälle väravast mööda, mitte otsekohe sisse ei usaldanud astuda. Õunapuu alla istus ta jälle maha; siin, kus ta hilja aegu nii unustamata silmapilkusid ära elanud, tahtis ta neid meele tuletades kosjajutu vastu ennast valmistada ja jõudu korjata. Kaks-kolm tee peal nopitud maarjaheina kõrt said mokke vahel ükshaaval mõttes ära poetatud, aga Andrese mõtted läksid ikka pilvisemaks, mida selgemalt hommikupoolse taeva küljes päeva paiste tõusma hakkas. Temal näitas korraga enam kui julgus olevat, et rikka Kase Kustase tütar Tiio, kes juba usinuse ja ilu poolest iga sõrme peale kümme kosilast sai, — teda pidi võtma, oleks tüdrukul ka vaesemad isad-emad olnud, kui tal olid. Peale selle ei tunnud ta suuremalt ei peremeest ennast ega pereeite, missugu inimesed nemad olid, ja igapidi näitas parem olema Tiioga enne veel kokku saada; tema võis ehk selle ja teise asja poolest veel mõnda tulusat ja sündsat nõu anda.

Andres pidas sellepärast parajamaks mõne aja veel mööda lepikut ja õuetagust luusida: kas ehk Tiio temale kogemata nähtavale ei peaks juhtuma? Ta ei püörnud silma talu poolt ära, vaid ootas ja vahtis nagu rebane kana. Ta nägi peremeest õuest läbi rukkipõllule kõndima minevat; ta nägi sulaseid hobuseid kaevu ääres jootvat, nägi ka mitut naisterahvast üle õue aidast tuppa ja toast talli käivat ja talitavat — oma Tiiot aga ei näinud ta kuskil.

Meie Andresel hakkas aeg viimaks igavaks minema. Maantee peal kuuldi juba vankreid kägisevat ja hääli kõnelevat: kirikulised hakkasid liikuma. Kas ta pidi ootama, kuni

Kase talu *rahvas* ka teele läksid? Kas ta siis ise mees ei olnud? Kelle ees ta kartis? «Ega ta mind ära ei söö, katsume õnne,» mõtles ta iseeneses, võttis südame rindu, ja kui peremeest teisest väravast jälle koju nägi tulevat, astus ta teiselt poolt ka õue ja küsis tüdruku käest, kes kaevust pangega vett välja vinnas, kas peremehega kokku ei võiks saada.

«Miks ep või? Astuge aga tuppa,» tähendas teine. Andres jättis tüdruku järele vahtima, astus tuppa ja leidis sealt peremehe eest, kes temalt pärast tervise vastuvõtmist küsis, mis head külaline siis tuua.

«Hm! hm! Sooviksin sõna-kaks nelja silma all —»

«Nelja silma all? Tulge siis õige siiapoole» — sellega viis vana Kustas, kel paksu punase näo pealt tema 55 aastat veel näha ei olnudki, külalise toast läbi kambri ja pani ukse takka kinni.

«Ega teie mind vist ei tunne,» alustas Andres. «Olen küll korra enne, aga poisikesepõlves alles, teil käinud. Minu nimi on Andres Ramm —»

«Ah soo — Lohasaare Juhani poeg? Õige, õige,» mäletas peremees. «Teid ennast ma küll ei mäleta meil näinud olevat, võib hea tükk aega sest ära läinud olla; aga teie kadunud isa olen küll tunnud — sel ajal, kus ise alles veistega kauplesin. Oli, mis peab ütlema, tubli ja õiglane mees, oleme ikka ausasti teineteisega korda saanud. Tõsi küll, viimasel ajal oli ta kaunis halliks läinud, küür seisis ka seljas; aga aus mees, väga aus mees» — ja Kase Kustas ajas piibust paksu suitsu. — «Või teie olete siis nüüd talupidaja?»

«Küllap ta nõnda on,» Andres veeretas mütsi sõrmede vahel, «sellepärast —»

«Sellepärast? Mis teil siis on?» küsis vanamees, kui

Andresel sõnad kurku kinni jäid, — meie Andres oli ju esimest korda kosjas — mis ime, et tal pea suitses otsas? —

«Ei muud ühti, tahtsin teid aga paluda, kas — kas — ärge pange pahaks — kas —»

Peremees võttis piibu suust ja vaatas imeks pannes kogeldaja otsa, kes kuue taskus midagi otsima oli hakanud.

«Kas? Mis siis?» küsis ta.

«Kas te kogemata oma õues — minu tuikest ei näinud!» purtsatas korraga Andres suust välja ja seadis viinapudeli õnnega lauale seisma, ise tulipunane näost.

«Ohoo!» Kase Kustas pani piibu vagusi jälle suhu ja pööris pea argse kosilase poolt tagasi. «Soo, soo! Või sealtpoolt tuuled puhuvad? Kuula imet! Ja mis siis teie kadunud loomakese nimi on? Ae?»

«Küllap ikka Tiioks hüütakse —»

«Mis? Kuida? Ega te ometi m e i e Tiiost ei räägi?»

«Küllap vist,» kogeldas Andres.

«Minge metsa!» hüüdis vanamees, «ta on ju paljas laps alles, 16-aastane. Kas te teda siis tunnete?»

«Miks ep tunne? Ma pistaks ta põue armastusest!» hüüdis Andres hiilgavail silmil ja mõtles iseeneses: «16-aastane? Siis on ta usinamini sirgunud kui teised — no eks ta ole ka igal pool esimene ees!»

Vana Kustas käis senikaua ühest nurgast teise ja ümises: «Hm, hm! Imeasi! Meie Tiio! Näe sihukest teravnina, alles sõrmepikkune, ja vaata! juba kosjamõtted peas! Kuula tüdrukut! Ei mina seda tema juurest poleks otsinud! Aga nõnda on nad kõik! Ees nagu lambatalled, aga mähkmeis juba kümme kavalust kõrva taga! Hm! Oodake siin natuke, ma tahan korra tüdruku enese käest kõik kätte pärida. Muidu ei oleks mul teie enda vastu suuremat

vaidlemist, olen head teist kuulnud ja minu lang Möldri-Hannus kiitis teid mineva nädala alles minu ees, aga — oodake siin, ma tulen pea tagasi.»

Sellega jättis vanamees Andrese kambri ja hüüdis üle õueukse Tiiot emaga tuppa, kes aida juures kiriku vastu valmistasid.

No mis Andres selle vastu võis parata, et ta nii ukse lähedal istus, kust kõik kuulda võis, mis toas räägiti? Ta pidi vaikselt ära kannatama, et isa esmalt tütrele peatükikese Leeviti raamatust kätte ütles, sest et oma loaga isa selja taga võõra mehega oli sõbrustanud, — ja kuulis vanameest tüdrukule pikemalt ära korrutavat, kuida «ülekohus iial kotis ei seista». Tiio tunnistas tõeks, mida ei maksnud salata, aga siis tuli ka avalikuks, et emale asi teadmata ei olnud. Eideke arutas selgesti ette, kuida ta juba eile ja toonaeile isale kõik ära tahtnud rääkida, aga parajat aega ei leidnud, ja nüüd, kus lugu taadile kes teab kust teada saanud, nüüd lootis tema, et vanamees «lapse südant ei läinud vaevama», vaid «jah» ja «aamen» peale pani, nagu õige isa «tõsine kord ja kohus» oli.

«Aga ta on ju alles päris laps!» vaidles vanamees vastu, «kellel pea ühtepuhku koerust ja üleannetust täis: kelle perenaine temast saab?»

«Oh, mis laps!» pahandas eit. «Mina olin ka temasugune laps, kui sa mind poolvägisi kottu ära tõid, eks sa mäleta enam? Ja missugune perenaine — no ega mina lähe küll iseennast kiitma! Tiio saab tulevaks nääripäevaks 17-aastaseks, kelle titake see enam on? Ja, sina kallike! eks ma ise ole ka käepärast, kui vahest kitsikut peaks tulema? Ja paremat meest kui seda ma Tiiole ei sooviks, tema kätte võin ma rahuga oma lapse uskuda! On tal ka maad vähem kui meil, selle eest on amet tulus

ja hea kopik tal tallele pandud. Aga sina oled ikka niisugune kivisüda, kes oma naise sõnast iial ei ole hoolinud! See on nüüd neljas kosilane, ja küll sa näed, viimati saad sa niisuguse riistapuu väimeheks, keda ei sünni sülitada, — või tahad sa oma lapse nurka seenetama jätta? — Aga issa pojuke, püha ristike, kes seal kambris on?»

Andres oli kummardades — ta tahtis võtmeaugu läbi ometi ka oma Tiio nägu näha — kogemata ninaotsaga ukselingi külge puutunud: naised ajasid kõrvad kikki. Peremees naeris.

«Kes seal siis on? Tiio hea sõber tulnud omale kadunud tuikest otsima,» kostis ta heal tujul. «Jah, nüüd on heal tujul! Jah, nüüd sul silmad häbi täis! — Tulge aga tuppa, peremees!» hüüdis ta ust lahti tehes. Andres astus ette.

Aga korraga lõid naised käed kokku ja taganesid ruttu eest ära. «Heldene aeg! Ega see minu Priidu ei ole!» kilkas Tiio, «see on ju mõni hoopis võõras! Ei, taat, seda ma ei taha! Mitte sugugi!»

«Kase peremees! Jumala pärast! see ei ole ju minu Tiio!» hüüdis ka Andres nüüd hirmu täis. «Sellel on ruuged juuksed ja sinised silmad — minu Tiiol olid mustad silmad! Minu Tiio oli palju sirgem ja pikem, ei olnud ju niisugune laps enam.»

«Mis pagana juttu siin siis aetakse?» põrutas vana Kustas paha meelega, ja perenaine seisis ristis käsil nagu soolasammas kõrval ja sosistas kord-korralt: «Helde Jessuke! Oh sina helde Jessuke! Mis nüüd?»

Kõige esimene, kes aru jälle pähe sai, oli Tiio ise. Teised vahtisid veel, nagu kanad tule paistel, umbseil silmil üksteise otsa, kui tüdruk korraga ema käisest kinni hak-

kas ja kihisedes[1] ütles: «Eit, kuule, eit, see on ju mineva jaanipäeva laulik, kes meile heinavõtmisel appi tuli. Tema ise! Tema otsib vist «laulurästast» taga, kes sellekorra meil oli. Ih, ih, ih!» naeris üleannetu ja puges ema selja taha. Nüüd tulid ka teistele sõnad suhu.

«Laulurästast?» hüüdsid vanemad ühest suust.

«Laulurästast?» mõtles Andres. «Eks ma võinud ennegi arvata, et ta mõni laululind võis olla. Aga mis ma nüüd teen?»

«Jah, miks te seda enne ei nimetanud?» urises vana Kase Kustas. «Siin olete võõra ukse ees, sõber! Aga, Tiio, kes siis nüüd õieti su päris kosilane on, kelle eest mõlemad nii suure hoolega seisite, ae?»

Ema ja tütar said aru, et loodetud kasu nüüd jälle käest välja võis kippuda, sellepärast kostis eit lapse asemel kindla häälega: «Kes ta siis on? — Kes muu kui Möldri-Hannuse poeg Priidu, P. vallast.»

«Ohoo! vaata, vaata!» hüüdis vanamees, «kas tema? Noh, minugi pärast,» lisas ta heal tujul juure, «mul saab õige hea meel olema, kui vallatu tüdruk korra tubli mehe hoole alla saab. Aga — mis me siis nüüd t e i e g a teeme?» pööris ta meie Andrese poole, kes selle aja, nagu või päeva käes, kõrval oli seisnud.

«Ärge pange pahaks,» kogeldas noormees, «ma näen, et ma õige rumala tembu olen teinud, nõnda tundmata viisil tulla.»

«Sest ma ei räägi,» ütles vanamees. «Kes teab, minu naisterahva ja tütre arvates võis temp veel õige tulus olla, sest —»

«Ja jah,» lisas Tiiokene vahele, «muidu ei oleks —»

---

[1] kihistades.

«Pea ometi nokk kinni, sina teravnina!» keelis isa heal tujul ja pistis piibu uuesti põlema, mis tunnistamisetuhinal käest ära oli kustunud. «Kas teate, Lohasaare peremees: teie Tiio — meie hüüame teda «laulurästaks» tema ilusa hääle pärast —, teie Tiio on minu õetütar Koidu talust, ega jäänud kauemaks meile kui heinavõtmise aegu; nüüd on ta ammugi vanemate juures kodu! Noor lõuna on muidugi käe: nüüd jääge lõunaks meile, senikaua kirjutan ma sõna-kaks oma õemehele ja annan teile kaasa — tema mehike on alati minu nõu võtnud, teab küllalt, et mul hea jagu eluõpetust tagavaraks pandud sest saadik, kui veel lojustega kauplesin. Ja siis minge siit esmalt möldri peresse sisse; vana lang Hannus on ju teie suur kallistaja — see võtke Koidule kaasa, tema on jälle minu õemehe kälimees — näete, kuida kesk kõige ligidama suguvõsa sekka olete sattunud. Kui tema kosilaseks kutsute, küllap siis minu lootes oma õige Tiio kätte saate.»

Andrese mahavajunud lootusekaal tõusis korraga jälle kõrgele. Ta sõi ja jõi, ja Tiiokesel ühes eidega oli õnneksläinud kosjaloo üle nii hea meel, et teda juba enneaegu «languks» nimetasid ja rõõmu pärast poolsurnuks tahtsid sööta. Senikaua kui taat kambris Koidu peremehele tähti paberi peale siblis, andis Tiio Andresele möldri Priidu tarbeks nii palju tervisi ja sõnumeid kaasa, et pea teisel aurama hakkas otsas. No sai viimaks tänades õnnega teele, ja vana Kase Kustas hüüdis veel värava alt naerdes järele: «Pange aga tähele, mis «laulurästas» ütleb, kui teid enne kuuleb teises talus kosjas käinud olevat.» — Andres naeris vastu ja korraga — tõusid Vaariku rahvas talle mõtetesse, aga siis läks jumalaga jättes oma teed.

P. küla tänava all käänis Andres teiselt käelt alla:

miks ta siis just Vaariku talu lähedalt mööda pidi minema? Tahtis ju muidugi homme juba Pahmaru Ado läbi Vaarikule sõna saata, et ta edasi ja tagasi mõtelnud ja ennast ei arvata selle au väärt olevat Vaarikul väimeheks heita. Jah, homme varsti tahtis ta seda teha, aga täna oli ometi hea, et jalgtee kõrvalt ka üle heinamaa veskile viis, kus teda rõõmsasti ja lahkesti vastu võeti.

«Vaat, see on ilus, et meid ka meele tuletate,» pakkus vana Hannus teretades külalisele kätt, ja Miinakene sosistas ema kõrva: «Eit, kuule, kui nüüd Juhan ka veel täna meile tuleks, siis oleks pühapäeva õhtuks tuba laulu täis, et tükiks ajaks mäletada jääks.»

«Mul oleks natuke nelja silma all teiega kõnelda,» ütles Andres pärast teretamist peremehe vastu.

«Naised, otsige ka midagi keelekastet külalisele! Priidu, piibud siia!» käskis Hannus. «No mis teil siis on?» küsis ta, kui teised õue olid läinud.

«Jah, nõnda ja nõnda,» seletas Andres, «ja teie olete ise ütelnud: «Kui teil korra ühe või teise asja poolest kitsas kätte tuleb, siis teate, kus P. valla mölder Hannus Särg elab!» Nüüd olge nii hea ja aidake ka!» Ja siis seletas Andres möldrile kõik ära, näitas kirja kätte, aga ei nimetanud v õ õ r a s t Tiiost, kellel võõriti viisil oli kosjas käinud, mitte sõna, kuid palus aga, et mölder raudkäpa ameti oma peale võtaks ja temaga kaasa tuleks.

Seda heameelt, mis Hannusel nüüd oli! «Muidugi, muidugi!» hüüdis ta, «oodake, oodake, varsti ajan ma teise kuue selga! Sina kallis aeg! mul on tuline hea meel, et teid oma suguvõsa sekka näen heitvat! Jah, tõesti tuline hea meel! Olen teile ju ütelnud: kui mu oma tütar mitte juba Hallikoorma Juhanil — noh, nõnda on ka üks-

kõik! Nüüd aga, kas teate, nüüd lähen ma esmalt üksi Koidule — andke kiri siia, — soo, nõnda — ajan asjad õigeks, ja et teil seni siin üleval aeg igavaks ei lähe, siis saadan ma Koidu Tiio kottu siia minu Miinat vaatama. Jah, nõnda on lugu kõige parem ja selgem.»

Sellega astus vana Hannus õuest alla küla poole ja Andres vaatas südame tuksudes takka järele, — siis kutsus ta Priidu pisut kõrvale. Möldri perenaine jäi, mokad vingus, taplema: see olla ju hoopis imelik lugu, et igaühel täna salajuttu olla ajada; tema tahta ometi näha, mis sest viimati välja saada tulema. Et kõik asi õige ei olla, seda olla ju käega katsuda, aga tema mitte harjunud, et nõnda tema selja taga sosistades ja talitades midagi sünnib. Mis neil ometi pidada olema?

Senikaua ütles Andres salaja poja vastu: «Kas teate ka uudist, Priidu?»

«Mis siis?» küsis teine imeks pannes.

«Kase Tiio on oma isaga teie üle kõnelnud —»

«Pole tõsi?» küsis teine pärani silmil.

«Tõsi jah! Kõnelge teie nüüd aga oma vanamehega, mida varem, seda parem; Kasel on asjad õiged.»

Priidu ei saanud enamaks kuulda; jooksis kööki, emale ja õele «salasosistamise» sisu jutustama, ja nüüd ei olnud rõõmul aru ega otsa. Kase Tiio oli minia, keda põld enam teist tema rikast nii pea ei kannud. — Andres oli silmapilguks hoopis ära unustatud. Ta astus väravast õue, siis samm-sammult pikkamisi alla küla poole. Ja süda tuksus kangesti sees: mis said Koidu Tiio isat-emat tema kosjakäigu peale vastama? Ta süda lõi kuumaks sees, kui mõtles, et vahest vastu ei saaks võetama — eluajal, seda ta tundis südames, ei võinud tema tütarlast enam ära unustada! — Tänava-äärse lepiku vahel seisid kolm kõrgemat

kuuske, mille takka ühe talu katused paistsid. Andres astus puie alla ja vaatas maha maantee peale, kust teiselt poolt väljad, luhad ja aasad pühapäeva pärastlõuna rahus tema silma paistsid. Päike peegeldas hiilgavat palet oja-lainetes, mis teinepool teed nagu sinine lint rohelist suvi-katet ehtisid. Pisarkaste tõusis noormehe silma. «Jah, maailm on ilus ja inimesed tema peal on head,» ütles ta iseeneses, «kuhu ma ka vaatan ja kellega ma kõnelen, kõik on nad lahked ja armsad minu vastu, ja Tiio — Tiio —»

«Andres!» kostis hääl ta selja taga — nagu välk pöö-ris ta ümber: Tiio, tema Tiio mustad silmad vaatasid ta otsa — —

«Ma olen sinu peale usaldanud, ma olen oodanud ja loot-nud, — nüüd oled sa tulnud!» ütles tütarlaps viimaks, ja kastepiisad niisutasid silmalaugu. Andres aga seisis sõna lausumata ja hoidis ühtepidi neiu kätt, nagu kartes, et piiga uuesti tema käest kadunuks võiks minna; silmad peas aga kõnelesid, ja meie arvates pidi kõne selge ja tähtjas olema, sest Tiio ei pannud ju vaitolemist pahaks ega oodanud ka pikemat aruandmist.

«Kust sa siis tuled ja kus sa elad, armas «laulurästas»?» päris noormees viimaks, kui sõna jälle suhu tekkis. «Pea-aegu võiksin ma arvata, et sa murueide tütarde suguselt-sist oled, nii ootamata ja kogemata leian ma sind teist korda juba tee pealt eest.»

«Laulurästas» vangutas naeratades pead. «Murueide tütarde hulk on palju jumalikumad ja palju — õnnetumad kui mina praegu,» kostis ta punetades. «Vaat, kus meie talu sealt kuuskede takka paistab. Möldri-onu tuli Kase oma kirjaga meile, nimetas ka, kes jaanipäeva-õhtune lau-lik olla olnud — mina panin jooksma ja leidsin sinu siit. Nüüd aga, tule lähme mäele! Teised saavad ootama!»

Käsikäes astusid nad maja poole. «Aga sinu vanemad, Tiio?» küsis Andres argselt. «Mis nemad saavad ütlema?»

«Minu õnn on nende rõõm,» kostis neiu. «Millal oleksin ma saladust nende eest pidanud! Nemad teavad ammu, mis ja kes mul — meeles oli.»

Õhtupuna läikis üle maa ja metsa ja kullatas kõik ümberringi nagu elava tulega üle. Koidu talu ukse ees seisid Tiio vanemad ja mölder Hannus, nad ootasid noorerahva peale, kes käsikäes nende ette astusid. Vana Koidu peremees võttis mütsi peast maha: hallid juuksed hiilgasid nagu hõbe langeva päikese all. «Issand õnnistagu teid ja olgu teie kaitsja,» ütles ta liigutatud häälel laste käsi kokku pannes, ja eidekesel seisid silmad vett täis, kui ta kord-korralt oma armsa lapse punast, õhkuvat palet silitas. Emal seisis silma ees, kuida ta peale 26 aasta eest nõnda oma vanemate ees oli seisnud, käsikäes oma Mardiga, nooruses, lootuses ja rõõmus — nüüd olid juuksed halliks läinud peas ja tema laps läks sedasama elukoormat oma õlgadele võtma. «Jumal andku sulle jõudu ja kindlat südant rindu,» ütles ta niiskeil silmil, ja siis hüüdis Möldri-Hannus sekka:

«Soo! Nüüd, vana kälimees, nüüd, kus asjad järjel, astume tuppa tagasi ja kastame pisut keelt noorepaari auks! Ja siis tulete õhtuks kõik meile! Minu tulevane väimees Juhan tuleb õhtuks muidugi meile, teie «laulurästal» on omajagu häält, ja Andres —noh, mis, sest ei maksa rääkidagi, pruugib kurku nagu mõni köster! Kahju, et meie kiriksandat käepärast ei ole, muidu oleks kõik aegsasti lõpetada,» naeris ta ja võttis hea lonksu kannu põhjast. Koidu peremees Mart aga tähendas, sellega olla veel aega, ja Andres, kelle pehme südame tundmuse sekka vanamehe nalja-ajamine sel tunnil ei sündinud, ütles korraga:

«Kas teate ka, mölder, mis teid kodu ootab? Teie Priidul on midagi südame peal.»

«Kellel? Priidul?» ajas Hannus silmi laiali. «Va-vahest ka mõni tuikene tagavaraks? Ae? Ja jah, juba ma näen! Näe rebasesaba! Ei ma seda uskunud! Kas ta sünnib poisile, ae? Kas on jõukast talust? Ütelge ometi!»

«Ja muidugi! nii kena ja rikast ei leita palju,» kostis noor peigmees, «olgu siis —» ta pigistas Tiio kätt ja jäi vait.

«Aga kes ta siis on? Ajage ometi suu lahti!» hüüdis mölder.

«Ei tohi — küllap kuulete ise,» naeris Andres, ja Hannus tormas uksest välja ja paar tuhat sammu teed tagasi kodu poole, minnes veel hüüdis: «Ärge unustage tulla! Oh tema — salaseljatagune! Vaata poissi!» jne. —

Kui tunni aja pärast Koidu rahvas noorepaariga veskile tulid, tõusis neil õue peal juba magus sealiha ja muna hais ninasse, ja köögi tule ees seisis möldri perenaine Liisu, ise tulipunane näost, ja higi jooksis nagu vett mööda silmi maha. Seda võis igaüks pime näha: siin oodati külalisi, ja Koidu Mari, kes alati viisi ja kommet oskas kinni pidada, ütles:

«Aga, Liisu — tere õhtust! Mis sa ennast meie pärast ilmaaegu vaevad? Ega me söögi pärast pole tulnud? Kas ma aitan?»

«Tere, tere!» — ja perenaine pühkis kätt põlle küljes, «ole terve, see oli hea, et tulite! Noh, teil on ju ka kosjalood käes? Sina kallike! ei ma tule äärest tohi liigutada, muidu ajab rasv lakke, aga soovin noorerahvale õnne ja rahu-tervist, ja et ikka rõõmsasti ja priskesti võiksite elada! Jah, sina helde Jeesuke! minul on pea üsna uimane otsas — Riinu, eks sa näe, et pada üle

ajab? — Miina oli Juhanit parajalt meile läinud kutsuma, kui isa koju tuli; Priidu arutas oma lood talle ette ära, vanamees tahtis lakke karata heameele pärast — vaata, — niisugust jõukat miniat ei arvanud ma saavatki, aga no muidugi, meie Priidu on ka sile poiss, seda ütlen ma ise, ehk ma küll tema vanem olen. Riinu, anna veel võid siia! — Rakendasid hobused ette, ja siis mõlemad tuhatnelja Kasele, ajasid nagu tuli taga — ma ütlen ikka, ega nad enne ei kuule, kui mõni õnnetus lahti on. Nüüd võivad pea jälle siin olla, Kase rahvas tulevad kaasa. Teid tahtsime ka siia tuua, kui te enne poleks tulnud. Seda ma pean ütlema, ei mina täna hommiku poleks arvanud — Riinu, tõsta pada maha! —, et meil õhtuks niisugused järjed majas pidid olema. Kuule, Tiiokene, pai laps! sa võiksid mind õige natuke aidata, mul on alles soe õlu keeta ja saiad ahjust välja võtta. Tont teab, kuhu see Miina jääb! Eks ta tea, et kodu kõik käed tööd täis on? — — Oh, sina kallis aeg, kuule, juba tulevad! Riinu, kus mu puhas põll on? Taevane heldus, näe, mis nägu ma olen? Ja Miinat ei ole veel kodu? Vaata toidu järele, Riinu! Oh sina kallike!»

Kaks vankrit olid õue peale sõitnud. Kase pere astus möldri meesterahvaga tuppa, ja higisel punasel möldri perenaisel läks teretades ja õnne soovides pea veel uimasemaks kui enne. Naeratades seisid mõlemad Tiiod teineteise ees: teine ruugiskarvaline[1], alles pool-laps ja vallatu, teine vaikne ning viisakas neiu — nagu koidutõus ja keskhommik. —

Tuba oli naeru ja juttu-kõnet täis, tütarlastel oli palju isekeskis jutustada, mölder ise nagu käest ära rõõmu

[1] ruugejuukseline.

pärast rikka minia üle. Vaese perenaise pea läks ikka enam ümber käima kära ja kisa käe, ja ta tänas jumalat, kui tütar Miina Juhaniga tuppa astus ja toidu lauale aitas kanda: süües pidi ju rahu tulema. Tuli ka, ja kiideti tublisti perenaise toitu, aga kui nüüd Kase Kustas, meie Andrese hädaks, tänahommikust kosjaskäiku v õ õ r a Tiio järele jutustama hakkas, nii selgesti ja kentsakalt, siis läks kära lahti, et naerul aru ega otsa ei olnud. Koidu Tiio naeris ise kõige enam, see oli Andresele veel väikeseks kinnituseks. Kui küllalt pilgatud ja naerdud oli ja toit laualt ära koristati, ütles mölder püsti tõustes:

«Nüüd ei aita ühtigi, nüüd lähme õue kaskede alla ja Andrest-Tiiot ei pääse! Seadige kõrid häälele ja laulge, mis suhu tuleb! Sosistada võite kokku veel küllalt, kui üksi olete! Edasi, hakake peale!»

«Mu mõttes on üks ainuke,
Üks ainukene kallis, —»

alustas noorrahvas. Teised kuulatasid ja panid imeks, kuida nende hääled kokku sündisid, nagu teineteise kõrva loodud. Vanemad kuulasid pealt, lõksatasid mõne korra sekka, kastsid vahete-vahel keelt ja tuletasid meele, kuida paarikümne aasta eest lugu nendega otsekohe nõnda olnud, nagu nüüd lastel. Tähed taeva all tähendasid kesköö aega, kui Kase Kustas poolvägisi minekule ajas ja Koidu rahvas kümme korda ettevõetud jumalagajätmise lõpetama said, ja niipalju oli tõsi: sedasugu rõõmsaid kahekordseid kihlusi ei olnud ammust ajast nähtud ega olnud tükiks ajaks oodata; seda ütles Kase Kustas, kellel «omajagu elutarkust tagavaraks pandud sest saadik, kui ta veel veistega kauples».

Andres oli ööseks Koidule jäänud. Teisel hommikul andis veel palju vaielda tulevaste äiavanemate ja väimehe vahel: Andres oleks hea meelega näinud, et homme või vähemalt kolme nädala pärast juba pulmad oleksid olnud; aga vana Mart pani sõna peale: «Enne rukki-maarjapäeva ei anta teid kokku, sellega olge rahul!» Ja eit lisas vaigistades juure: «Ega Tiio ka pulma vastu nii ruttu valmistada ei saaks.» Andres võis tõotada niipalju kui tahes, et tema Tiiot oleks võtnud ja oleks ta nii vaene kui kirikurott, — mõrsja ise küsis ka tõsise näoga: kas tema kui hilpharakas Lohasaarele pidada tulema? Ei aidanud midagi, peiu pidi järele andma, ja siis tehti veel ära, et tulevase noorepaari kirstud-vakad Andres ise pidi valmistama, — no selle töö tahtis väimees siis niipea kui võimalik lõpetada, lootes, et nõnda lugu ometi pisut varem ette saaks võetama, kui täna öeldi.

Kui Andres peale lõunat viimaks koduse tee jälle jalge alla võttis, oli ta süda nii suurt rõõmu ja rahu täis, et ta iga inimese kaelast kinni oleks hakanud, kes talle tee peal vastu juhtus, ja et iseeneses arvas, et kõik pidada tema näost ära nägema, mis järjed temal käes olid. Andres kahetses kõigest väest igaühte, kes m i t t e peigmehe-põlves ei elanud ja kellel mitte, nagu temal, armukest meeles ei olnud pidada, ja missugust armukest! Teist seesugust ei leitud kõige laialise maailma peal enam! See oli just niisugune «ainuke», kuida ta ikka igatsenud ja Möldri-Hannusele toona jaanipäeval tee peal kätte seletanud. Kui nad nüüd teineteist juba kätte olid saanud, siis —

«Lohasaare peremees, ae!» hüüdis eemalt hääl üle aia. Andres vaatas pool-kohkudes kõrvale: V a a r i k u V i l l e m seisis adra taga kesapõllul, vaatas tükk aega juba

vihase näoga teekäija otsa ja astus nüüd, hobust seisma jättes, aia poole.

«Olge terve, ei mina nüüd enam seda au tarvita,» hüüdis kohkunud Andres ja tahtis edasi astuda — tont tõi selle ka just nüüd temale põigiti tee peale ette; aga Vaariku peremees hüüdis vihaga põgenejale järele:

«Ei tarvita? No muidugi! Nagu ma ei teaks, mis kära eile õhtu veskil lahti olnud? Aga oota, oota! Küll ma teile ahju kütan, et kolmel põlvel mäletada jääb! Esmalt lubate meie Kadrit võtta ja siis —»

«See on vale!» hüüdis Andres tagasi. «Millal olen ma seda ütelnud?»

«No, oot aga, oot!» kisendas vanamees ja näitas rusikat, «küll peate nägema, kes ma olen?» Ta jäi aia taha sajatama ja käratsema, — Andres kõndis oma teed, aga korraga oli tema rõõmus tuju läinud ja näitas tema meelest, kui seisaks taevas pilves ja kõuemürin oleks kaugelt kuulda. Temal ei olnud eile õhtust saadik Vaariku peret enam meelegi tulnud. Mis nüüd heaks nõuks? Naeruväärt oli küll, et Vaariku peremees teda näitas sundida tahtvat seal väimeheks saada, kuhu ta korra «kuulatamiseks» sisse läinud, ja narrijutt oli ju, et ta Kadrit lubanud võtta — see oli ju sula-vale. Aga kes teab, mis Tiio ometi võis arvata ja mõtelda, kui vihane vanamees kisa suureks ajas? Aga mis temagi selle vastu võiks parata? Mis poolest ta siis oli eksinud? «Oh, tühi kõik!» ütles ta iseeneses, «mis ta mulle siis võib teha? Pole viga!» Ta kõndis mööda teed edasi, aga — süda ei tahtnud ometi vaikseks jääda sees, sest tal tuli meele, mis Vaariku Villem viimati «kohtuskäimisest» oli seletanud, ja vanamees ei näidanud ka täna mitte sellekarvaline olevat, et ta paljast nalja oleks tahtnud ütelda.

Kodu tuli talle Sauna-Mall sõnumiga vastu, et Pahmaru Ado täna vähemasti kümme korda juba seal käinud teda otsimas. «Vaariku võõraste pärast,» ütles naisterahvas imeliku näoga ja tõmbas iseeneses mokad üles: säh, nüüd oli ju peremees leidnud, mida ta nii kaua otsis.

Andrese süda tuksus: kas Ado juba tema kosjalugu teadis? Vahest ka Vaariku pere läbi? Nii ruttu? Aga ta ei vastanud muud kui: «Mine, kutsu ta siia!»

Pahmaru Ado tuli. «Sina oled mulle paras naisevõtja!» hüüdis ta juba eemalt. «Kutsud Vaariku rahvast pühapäevaks oma talu üle vaatama ja lähed ise oma teed: kus aru peas! Eilep oli ju, kus nad sulle külaliseks pidid tulema, nad olid kõik siin —»

«Oh minu kallis aeg!» ütles Andres kohkudes. «Selle olin ma sootuks ära unustanud.»

«Seda ma võin arvata, aga kuida sa ometi nii rumal võisid olla? Arva ise, mis Vaariku Villem pidi ütlema? Ma ütlen sulle, ta kirus ja vihastas, nagu peast ära: sina olla teda petnud ja mina olla kõrvalt avitanud; meie olevat teda narrinud nagu rumalat last, ja — mina seisin nagu päris juhm tema ees ja ei leidnud, mis vastata või kuida sind vabandada? Arvasin iga silmapilk: nüüd ta rooskab mu läbi nagu kütt koera — tead isegi, mis mees ta on!»

«Mis ma nüüd teen?» küsis Andres ja otsis kukla tagant nõu.

«Muud ühti, kui palu andeks,» kostis Ado. «Mida varem, seda parem. Vaariku Villem ei aja nalja, olgu sa ka ta tulevane väimees ise.»

«Olen — olen õiguse pärast juba täna temaga kokku saanud, — aga se'ep see on: ma ei taha enam tema tütart —»

«So-o-oh! Jah, siis — siis ei maksa enam nimetadagi! Oh sina heldus! Jumal olgu siis armuline!»

Jah, jumal pidi küll Andresele armuline olema, sest inimesed seda suuremat ei olnud, kõige vähem veel sealt valla naised. Kas neil nüüd sula-õigus ei olnud, kui ütlesid, et Lohasaare Andresest 60 aastaga ka täiearulist meest ei saanud? Kelle mõistliku ehk targa meelega mehe tegu see oli esmalt ühes kohas kosimisest kõnelda, ja siis teist tee ääres nähtud tüdrukut võtma minna? Soo, nüüd oli paras paraja leidnud! Nemad tahtsid teada, mis Koidu Tiio siis õige Vaariku Kadrist parem oli? Üks peast valge, teine must, muud midagi. See kuus-seitse aastat vanaduse vahet ei maksnud nimetada, ja natukest laulu — sina kallike! Kes teab, kelle kõht sest täis sai? Niipalju oli ju selge, et Andres ise oma õnne oli ära põlanud, ja see oli temale üsna paras, sest Koidu perel ei olnud ammu seda jõudu, mis Vaarikul. Ja kui nüüd vana Villem, nagu kuuldi, veel kära pidi tõstma: siis sai Andres ometi kord näha, mis see oli, kui lootus inimesel nurja läheb. Eks ta olnud neid küllalt pahandanud ja närinud.

Kahe päeva pärast tuli Pahmaru Ado jälle Lohasaarele: «Mis ma pidin ütlema, Andres — ma oleksin ka oma vaevapalka tarvitanud, tead küll, mis käikude eest. Pool neljat[1] rubla olen ise puhast raha kulutanud ja teist niipalju palgaraha — kümme rubla kulub ikka ära.»

«Mina ei maksa kopikat,» ütles Andres paha meelega, «olen ju teise võtnud, ja haput meelt on mul veel pealegi.»

«Kuule, sõber, ära sa katsu!» ähvardas kingsepp,

---

[1] kolm ja pool.

«muidu ma annan kõik seitungite läbi maailmale teada, siis on sul suud-silmad häbi täis.»

Andres pigistas mokad kokku ja — maksis. Ta tundis, mis mehike Ado oli.

«Soo, sellega oleme valmis,» ütles vanamees ja pistis raha pungaga kuuetasku. «Ja nüüd, Andres, kuule: ma olin eile Vaarikul.»

«Mis mul sellega asja?» küsis Andres kortsus kulmul.

«No, ometi. Tahtsin asju teie vahel õiendada.»

«Kuule, Ado, kas ma sind uksest välja pean viskama? Mis sa pistad oma nina palumata viisil ukse vahele, ae?» küsis noormees vihaga.

«Ära ole sõge, Andres!» kostis Ado silma pilgutamata rahulikult vastu. «Kui sina mind lepitajaks ei taha, siis tea: Vaariku Villem on mind juba seks palganud. Kõik jäägu teie enda vahele ja tema ei taha edaspidi enam sinule tüliks tulla ega kõnelda, kuid selle paberi peale siia pead oma nime alla kirjutama, ja mina olen tunnistusmees.»

Sellega andis Ado võlakirja Andrese kätte, kuhu peale üles oli pandud, et Lohasaare peremees Andres Ramm Vaariku peremehele k a k s s a d a h õ b e r u b l a võlgu on, mis enne mardipäeva välja tuleks maksta.

«Oh tema häbemata!» hüüdis vihane Andres. «Oma lapse hea nimega ajab tema kaupa! Mitte kopikat ei maksa mina! Mina ei ole midagi kindlasti lubanud, ega osta oma selle korra kottu minemist rahaga ära, seda võid sa talle ütelda.»

«Andres, vaata ette,» ähvardas Ado, «Vaariku Villemil läheb mõni asi toime, millest teised jagu ei saa. Ta tõotab kindlasti sinu kosjaskäiku Koidu talus tühjaks teha, kui sa ei maksa.»

Andresel tõusis puna silmi ja sooned otsaees verd täis. Ta võttis paberi laua pealt, tõmbas keskelt lõhki ja viskas tükid põrandale Ado jalge ette. «See olgu teile vastuseks!» hüüdis ta nagu käest ära. «Sina ei ole karvaväärt nendest parem, muidu ei hakkaks sa niisugustes asjus vahekandjat tegema. Jumalaga!»

Pahmaru Ado läks oma teed, aga — nii kindlasti, kui Andres ka tema ees oli kõnelnud, süda sees ei olnud tal siiski ülearu rahuline. Tuleval pühapäeval tahtis ta Koidule minnes kõik Tiiole enesele ja tema vanematele ära seletada ja sellega arvas siis kõik asja selge olevat. Mis Vaariku Villem siis õieti võis teha? Kui Koidu pere asjalugu teadsid, siis ei maksnud ju teiste ninakärtsutamine mitte musta küüne all. Aga raske, väga raske oli süda Andresel ometi sees, ja Are-Toomal ja Uuetoal ja kõigil ümberkaudse naabritel oli palju naerda ja küsida. — Andrese suust ei kuulda juba jälle mitte lauluhäälekest, ehk ta küll «ainukese» pulmakirstu valmistas. Ja jah, nemad teadsid küll, kust see tuli! Eks Pahmaru Ado neile olnud ütelnud, kuida Vaariku vana hiljuti Koidul oli käinud ja kaua aega vana Mardiga kõnelnud. Seal võis leent olla segatud, mis Andresel ära süües hästi mõru võis maitseda. Nemad ei ole küll sugugi kadedad, jumal hoidku! aga seda oli Andres nende laste pärast rohkesti teeninud.

Et neil jutt seekord just tuulest ei olnud võetud, see pidi peagi avalikuks tõusma. Laupäeva õhtu, just kui Andres sae ja höövli käest ära pani ja õhtut tegi, astus Koidu talu vanem sulane Jüri tuppa, kiri peos. Andresel lõi nagu noaga rindu. Ta võttis kirja lahti ja luges:

«Teie ollete meid ja meie last petnud. Nüüd on awwalikuks tõusnud, et Teie üht teist tüttarlast enne

jubba kossinud; tüdruko issa isse on meile sedda teada annud. Meie kattuse alla ei pea Teie jalga ennam sama, se on ausa rahwa maea, kus wallewannet ei sallita.

Koido Mart Löhmus ja temma
abbikasa Marri.»

Andres pidi istuma — põlved ei kannud enam teda lugedes. Ta toetas kaks küünarnukki laua peale ja mattis silmnäo käte sisse; nõnda seisis ta mitu aega, ja valu ja viha võitlesid vastastikku südames. Kõik oleks ta enne arvanud: tema pärast oleks Villem kära võinud teha ja maailma täis valetada, — see ei oleks muud kui tusalist tuju ja paha meelt peigmehe südames tõstnud; aga et ta nende eneste usaldust läks suretama, kelle käes nooremehe au seisis, see oli tükk, mida Andres mitte ei olnud oodanud; see nuga tungis otsekohe rindu. Miks ei olnud ta varsti Koidule läinud, kui Villemi vihast ja kurjast nõust teadust sai? See lõikas temale nüüd südamesse. Ta oli arvanud, et mõrsja vanemad ja neiu ise, kui tõesti lugu kuulsid, niisama mõtlesid kui temagi, — nüüd oli lugu teisiti, ja Andres — kandis kulu! Oh Tiio, Tiio!

Sulane Jüri, kes Andrese valu nähes haledat meelt tundis, ütles viimati: «Mis sinna võib parata? Koidu Mart on muidu hea mees, kes kedagi last ei pahanda: aga see ei olnud ka õige, et teie esmalt Vaariku Villemi tütart kosite —»

«Vale! See on puhas vale!» hüüdis Andres suure häälega ja puna tõusis jälle palgeisse.

«Vale? Kuida teie ütlete?»

«Jah, vale! Mina ei ole iial Vaariku Kadrit lubanud võtta!»

«Soo, soo! See on teine asi. No kui Villem, nagu alati, siin ka tüki valet sekka luisanud — ja teie sõna ning tegu näib seda tunnistavat —, siis ei arva ma peremehe vastu suurt pattu tegevat — ta on muidu ikka hea ja õiglane minu vastu olnud —, kui selle tähe teie kätte annan, mis Tiio, hea laps, mulle kaasa andis. Tema, pai laps, nutab teie pärast veel omad silmad peast!»

«Siia, anna siia!» Andres tõmbas paberi teise peost. Tiio oli aga paar sõnakest kirjutanud, kus pisara jäljed veel peal näha olid, aga Andrese süda läks ometi kergemaks neid lugedes; paberis ei seisnud muud kui:

«Minna ussaldan ja lodan siiski sinno peale.
Tio.»

«Ma ütlen ju ikka, niisugused võivad inglid taevas olla,» ütles Andres, neiu sõnu ikka uuesti lugedes, ja Jüri nimetas: «Teil võib osast õigus olla: igapäevane tüdruk ta küll ei ole, niipalju on tõsi.»

Õnnetu peigmees tõttas käskjalale alt keelekastet mäele tooma ja ütles siis: «Seniks, kui sa südamekinnitust võtad, kirjutan ma neile kõik ära, kuida lugu olnud; siis oled nii hea, võtad kirja ligi.»

Teine vangutas pead. «Oma sõna sõtkub teise teotuse: mis teìd hoiab ise tulemast? Õiguse vastu ei saa ükski, aga nagu mina vanameest tunnen, viskab ta esimeses vihas vabanduse kõige kirjaga ilma lugemata ahju. Ajage riided selga ja tulge minuga kaasa! Minu arvates on see kõige selgem nõu.»

Andres sai aru, et nõuandjal õigus ja mees ise Koidu talus pisut tähtjas võis olla, sellepärast tegi ta seda nõu mööda. Tee peal seletas ta Jürile kõik ära, kuida lugu Vaarikul õieti olnud, ja teine kinnitas: «Võtku see ja

teine, sest tühjast loost teeb Vaariku vana nüüd nii pikka juttu ja segadust? See on ju hoopis igapäevane asi! Olge julge! niipalju kui mina jõuan, tahan teie eest kosta; ihun muidugi ennest saadik veel hammast tema peale: oli korra ilmaaegu minu peale kohtusse kaevanud.»

Pime oli õues, kui mõlemad Koidu talu kätte said. Toas kuuldi vanameest suure häälega käratsevat ja Tiio nutune hääl ja eide vaigistajad sõnad kõnelesid sekka. «Seal nad ei jutusta ka muust kui sestsamast,» ütles Jüri ja tegi ukse lahti. «Tere õhtust!»

«Kas sa kirja kätte viisid?» küsis vihane peremees vastu.

«Muidugi,» kostis sulane, «ja siin ta on ise vastust toomas.»

«Andres! Tänu jumalale!» hüüdis Tiio ukse poole tõtates.

«Vait! seisa!» põrutas isa, «ja teie — kasige oma teed! Mis te veel siit otsite? Meie oleme valmis üksteisega!»

«Mul on puhas süda, muidu ei oleks ma siin —» tahtis Andres ütelda, aga Jüri viis ta uksest tagasi, üteldes: «Oodake seal kuuskede all, ma räägin enne temaga, nõnda ei saaks teie ometi teineteisega läbi, vaid lugu läheks aga hullemaks.»

Õues, seal, kus kolm kõrget kuuske ojalainete peale maha vaatasid, istus Andres, nagu minevagi pühapäev, mätta peale ja mõtles ja ahastas: kui ruttu oli lugu korraga teiseks muutunud, kui tema oodanud ja lootnud! Pilved taeva all katsid raske, pimeda tiivaga tähevalgust kinni; tuul väänis haleda ulumisega puie oksi sinna ja tänna, ja lainete kohin kandis puhast kaebuse- ja nutulaulu ta kõrvu. Ja mis see oli, mis ta «inimese headusest» hiljuti siinsamas paigas oli nimetanud? Inimesed

on õelad, on tigedad ja salalikud! Teise rõõmu rikkuda on nende rõõm, teise silmi niisutada nende heameel! Kus sa omale iluõilmekese istutasid, seal nad kitkuvad ta välja või lämmatavad õrna taimekese ära kadeduse ja kurjuse ohakate all! Ei nad ole kõik kokku sinu pahameele ja vihkamise väärt! Kes teab, kas viimati Tiio enese meel ka veel teiseks ei muuda? ja Andrese süda lõi kuumaks sees! Nagu kivirink rõhus tema rinda, rahutu meel ei annud vagusi seista: ta tõusis üles ja kõndis maja poole tagasi. Vaidlejad hääled tungisid toast õue: palumine, vaigistamine läbisegi, siis jälle vihane taplemine, — viimaks astus sulane õue ja hüüdis teda.

«Täna ei ole vanamehega mõistlikku sõna rääkida,» ütles Jüri, «aga ärge sellepärast lootust ära heitke. Ilmaru[1] kindla meelega pole ta elades olnud; ma arvan, kui mõni muu kui meie temale paar sõna puhast maakeelt räägiks, see aitaks enam. Kas teate: kõnelge veski peremehega, see teab igale asjale nõu! Heldekene! juba hüüab jälle! Head ööd seks korraks!»

Teine tõttas tuppa. Raske sammu ja südamega pööris Andres tagasi — seal helises ülevalt toaluugi poolt tasakesi ja värisevalt tema kõrvu:

«Heast maga vaikse sängi sees,
Pea meeles mind und nägedes —»

«Tiio!» — Andres teadis, et majatüdruku ja Tiio asemed pööningul seisid. Ta ootas veel tükk aega toa taga, aga kõik jäi vait, ei tulnud enam sõna ega laulubäält maha. Andres astus pikkamisi veski poole, aga süda oli ometi vaiksemaks jäänud: ta teadis, et Tiio teda ei olnud unustanud, kui ka isa suu teda sõna keelas lausumast.

---

[1] Ülearu.

Ta tõstis silmad üles pea kohta: teisel taeva veerel olid pilverünkad lõhki lagunenud, prao vahelt vaatas kuu vaikselt ja imestades maha pimeda maailma peale, kus need imelikud inimeselapsed nutsid ja naersid, ahastasid ja rõõmustasid, ja kus ometi kesk iga päeva ajal omad pilved taeva all sõudsid ja iga öö pimeduse sekka veel oma tükk heledust ulatas. Andresel tuli nagu häbi silma iseenese üle: siin ta vihastas nagu kuningas kõige maailma peale, ja ometi, kui ta tõtt tahtis tunnistada, oli ta ise ka osast süüdlane. Kui ta oma sõna oleks pidanud ja mineva pühapäev koju jäänud, siis ei oleks vahest kõike seda mitte sündinud. Selle eest kandis ta nüüd nuhtlust, olgu ka vits ülearu raskem ja kibedam, kui eksitus suur olnud. Ja mis ta siis inimeste õeluse üle õieti nurises? Tiio ja mitu teist olid ju alles tema poolt ja möldri juurest läks ta ju ise praegu abi otsima. Aga nõndap see on alati, kui vihale ja valule rinnas suuremat voli anda kui meelele peas. Seda sündis teiseks korraks meeles pidada.

Veski pere lõid käsi kokku, kui kuulsid, mispärast Andres veel nii hilja õhtu nende juurest öömaja tuli paluma. «Sinu suust kuulen ma esimese sõna kõigest sest kärast,» ütles Hannus, «aga küll ma tean: Mart võis arvata, mis ma talle oleksin ütelnud, sellepärast ta mulle musta ega valget ei lausunud. Kes sind ka käskis suud pidada? Eks sa mulle jaanipäeval võinud ütelda, mis sa õieti Vaarikule otsid? Naisevõtmine ja «töö pärast kuulatamine» on kaks asja; oleksin sulle suu sisse ütelnud, et teda meie ümberkaudu «Tust-Kadriks» hüütakse. Paha lugu! Villemi viha peale ma sülitan, aga Mart! Ise muidu hea mees, aga mis teine kavalam talle ette valetab, seda ta usub nagu jumala sõna! Kas tead: homme vara sõi-

dad sa Priiduga Kasele — kas tõrgud ka vastu, Priidu? — Kasele jah; sealt toote vana langu siia; siis läheme kaks vanameest Koidule ja ajame lood jälle õige järje peale! Soo. Nõnda on kõige parem.»

Nõnda sündis siis. Öösi ei saanud küll Andres palju und silma, pea oli tal mõtteid täis, nagu suvine tuba kärbseid; aga süda oli ometi hea jao vaiksemaks jäänud sees. Teisel hommikul — Priidu, imet! ei tõrkunud koguni selle tülina vastu — toodi siis vana Kustas veskile, ja kui hea südamekinnitus enne ära oli võetud, sammusid mõlemad langud üles Koidu talu poole.

Vana Mart istus uksealusel pingi peal, suitsetas piipu ja mõtles veel isalikus meelepahanduses maailma kurjuse üle järele: kas tema seda oleks arvanud, et seesama vaga näoga mees nii salalik ja petis pidi olema? Vahetevahel torkis ka teiste vabandamine ja Tiio nutuhääl vanakesel meelest läbi ning Andrese sõnad tulid meele: «Mul on puhas süda —», aga tühi jutt! Tema oli ju isa, kui laps naisterahva nõtruses õiguse eest ei osanud kosta. — Seal astusid Hannust-Kustast õueväravast sisse, teretasid, ja näod olid nii tõsised peas, et vanamehel süda juba eestotsa natuke pakitsema lõi. Kõik kolm ei näinud, kuida toa akna takka seina kõrvalt kaks teravat tütarlapse kõrva nagu hiired kuulatasid. Kase Kustas algas ka varsti:

«Nüüd on lugu lahti! Ütle ometi, Mart, kui tihti ma sind veel sopast välja pean upitama, enne kui mehe aru pähe saad? Tule jumaluke appi! mis rokka sa nüüd jälle sisse oled seganud? - Ma ütlen ikka: ära sa ometi omast peast toimetama hakka, ilma mind küsimata, kellel omajagu elutarkust tallele pandud sest saadik, kus veel elajatega kauplesin, — sealt ei tule ometi elades head välja!

Lohasaare Andrese, kelle sarnast sa oma lapsele teist elades ei leia, saadad sa nagu koolipoisi koju — ja mispärast? Kurjade keelte pärast! See oli nüüd veel su viimane tegu! Toho hullu!»

Koidu peremees kuulis kohmetanud kombel pealt, kuida lell teda üsna suu sisse teo pärast haugutas, mis õige mõistlikult tema arvates pidi õiendatud olema. Tahtis ennast vabandama hakata, aga teised ei annud aega.

«Ära sa arva, et me s i n u pärast tuleme,» lisas mölder ruttu sekka. «Arva ise viie sõrme peal ära, et meile Tiio meheleminemisest ju puhast kahju tuleb. Kui ta tüdrukupõlve jääb, või enda surnuks nutab, või koguni nõdrast peast mõne tembu ära teeb — ja tema-tüdrukuga ei ole palju naljatada —, tead isegi, et teie vara siis pärast teid meie pärida jääb, ja kas meie oma lastele ka kopikat ei pea soovima? See on õige vanema kohus. Aga nõndap see on: hea süda puistab kõik mõistlikud mõtted metsa. Olen korra niisuguse hella südamega mees, kes ülekohut ei salli, ja Kustas niisamuti: eks ta olnud ju ikka meie suguseltsi külge loodud viga, aga sina oled lapsest saadik niisugune raudpea olnud, kes alati oma punni ajab. No olgu muidu hea küll, mees peab majas valitsema; aga seekord, vaata, on teine lugu: ei sa pea ka valet uskuma ja ilmsüüta südame eest peab mees seisma, olgu ka oma inimese vastu. Õigus vaatab kuningagi silma, see peab tõsi olema.»

Vana Mart ajas ikka paksemat suitsu piibust välja: kui neil viimati õigus ja tema tõesti mälupea oli olnud? Eks eile Jüri ja naised sedasama ütelnud? Et ta kui mees majas pidi valitsema, kõdistas seda enam südant, mida selgemini ta seda teist teadis, mida siin ei sündinud nimetada. —

Tiio pani seina taga varitsedes kaks kätt risti ja õhkas südame põhjast taeva poole. Mida? Seda ei kuulnud keegi.

«Aga ta on ometi juba viinad ära viinud —» urises vanamees vastu.

«No muidugi,» naeris Kase Kustas, «kes seda salgab? Aga — »

«No jah! Nüüd ütled isegi — »

«Oota ometi, sõge! Aga kellelegi muile kui teile pole ta neid viinud. Vaarikul käis ta aga kuulatamas, ja kas tead, Mart! sa peaksid ka mees olema ja isegi teadma, misuke loom Vaariku Villem on. Uih! ise hall pea otsas, ja raksaline nagu kadakaoks! Mine soo peale! Ja kuule! kui see vale ka tõesti tõsi oleks olnud: ütle ometi, mis sina kahe-kolmekümne aasta eest tegid ja jätsid, ae? Ja jah, ära vaata ühti teisele poole! Eks olnud oma aegu ka poisse, kes hoopis teisiti hullasid, ja tagajärele ometi auväärt peredesse koduväiks heitsid, ae?»

Mehed hakkasid suure häälega naerma ja Mart pidi vägisi kaasa naerma. «Ja nüüd võta müts pähe, lähme veskile,» ütles Kustas. «Seal lepite kahekesi ära, sina ja Andres, kas kuuled! Selle peale, kuida sa ta eile siit tagasi saatsid, ei sündinud kellelgi karjapoisil enam teile tulla. Pärast tuleme kõik siia teile tagasi ja räägime ka naistega. Hm, jah!»

Vanamees pilgutas naerdes toa poole silmi — Tiio nägu, kust rõõmupuna juba pisarajälgi kuivatama hakkas, oli ruudu takka nähtavale tulnud. Kui neiu onu naermist nägi, pühkis ta nagu tuul akna takka minema ja teisest uksest välja, pigistas räästaalusel seistes silmapilguks kaks kätt rinde ette ja tõmbas sügavasti hinge — — siis jooksis ta ema juure aita, kuuldud lugu kõik ära jutustama. Eit kuulas pärani suuga pealt.

«Jah, nõnda ta on! Kui teine-kolmas ütleb, siis ta teeb, aga kas ta minu sõna kuuleb. Oh, mõtteke! — Ole sina rõõmus, nüüd on kõik asi hea, seda ma tean nii tõesti kui ilma õues. Aga, Tiio, laps! mis me nüüd teeme, kui nad kõik siia tulevad? Mis ma neile ette annan? Kase onu on magusa toiduga harjunud! Jookse, vaata, kas saad mõne kanapoja kinni! Ma lähen mäele. Pärast võime veel juttu ajada küllalt. Ole usin!»

Kas Tiio usin oli? Tal olid nagu tiivad küljes: kõige paremini oleks ta sedamaid linnukestega pilvedeni lennanud ja seal oma rõõmu üle maailma välja hõisanud. Aga et see, paraku! korda ei läinud, siis võttis ta, kui eit teda toas enam ei tarvitanud, püti sülle, istus läve ette maha ja puhastas lõunaks kartohvleid, ja pääsukesed räästa all panid väga imeks, et nende Tiiol korraga jälle hääl suus oli:

«Mu mõttes on üks ainuke,
Üks ainukene kallis!»

Andrese kokkusaamise veskil oma endise pahase äiataadiga jätame pikemalt arutamata. Mõlemail olid esmalt südamed tuksunud ja keeled ei tahtnud käia, kuni möldri ja Kase Kustase abiga viimaks jutu peale said ja pärast lepitus sündis.

Kui peremees Mart lõunaks võõrastega koju tagasi jõudis, oli ta jälle Andresega hea sõber: vanamees oli omale kõik hakatusest otsani ära lasknud korrutada ja mitme köhatamise peale arvanud, et «suits jälle suurem olnud kui tuli» ja et see temale «oma lapse pärast väga meelepärast olla» ja sellepärast «olgu kõik unustuse pähe jätta, kui Andres arvata». Teadupärast arvas Andres seda kõigest südamest, ja kui nüüd isa Tiio järele küsis,

kes teiste tulles varsti eest ära oli põgenenud, palus Andres teda ise seda lubada toimetada, jättis teised tuppa lõunalauda, ja läks õue kuuskede alla, kus neiu, värisevad käed süles, jõe peale maha vaatas, mille lained päeva käes hiilgasid. Andres istus tema kõrvale maha ja võttis tütarlapse käe oma peosse. Mis nad seal kõnelesid, seda ei kuulnud keegi, aga kui nad peale eide kümne korra kutsumist viimaks tuppa tagasi tulid, hiilgas Andrese nägu rõõmu ja Tiio nägu puna pärast, ja Hannusel oli päev otsa mõlemaid pilgata, et toa seinad vastu kõlasid.

Ühte kasu oli Vaariku Villemi kadeduse temp ometi Andresele toonud, mille peale ta eestotsa ei julgenud lootagi: äiataadil ja eidel ei olnud midagi enam vastu vaielda, kui Andres niipea kui võimalik pulmad ära tahtis pidada. Kes teab, mis jälle vahele võiks tulla, sest Vaariku Villem ei olnud oma kiusamisega veel otsas, vaid nagu sõgedaks läinud viha pärast, et lootus talle nurja läinud. Tema jooksis nagu meeletu ühest kohtust teise, et kõik küla ja ümberkaudne rahvas asja rääkisid ja naersid, ja kui midagi ei avitanud, käis ta õpetaja juures nõudmas, et Andrese-Tiio kuulutus tagasi pidi võetama. Aga ka seegi oli talle kahjuks, sest kiriksand pidas talle manitsusejutluse, et poolest jaost küllalt sai, ja kaunis norgus ninal kõndis vanamees pärast koju — sest saadik jättis ta Andrese rahule.

Kolme nädala pärast aga oli kirik puupüsti inimesi täis: kolme sugulase pere lapsed said laulatatud ja pool küla oli pulma palutud. Õpetaja rääkis mõistu ja väga tähtsalt «kullast, mis seitsmest tulest läbi käib ja seda puhtamaks saab». Nõnda olla ka kindla armastuse lugu jne. Raske oli seletada, kes kaunim välja näitas, kas mõlemad Tiiod või möldri Miina; iga peigmees ja iga ema

pidasid teadupärast oma kõige ilusamaks. Koidult sõideti veskile ja veskilt Kasele ning pereeitedel olid kõik käed tööd-talitust täis ja pead aurasid otsas. Aga niisuguseid pulmi ei olnud ka viiekümnel aastal olnud; seda teadsid need kõige selgemini seletada, kes tänini kõige enam selja taga olid laimanud. Et Andrese-Tiio pulmil laulust puudust ei tulnud, seda usub vist igaüks lugeja ilma sundimata, ja et mölder Hannus kõige rõõmsam lang oli kolmekordsel pulmapeol, seda ütles ta ise nii sagedasti, et ükski vastu ei läinud vaidlema. Vaariku Villemit ega Pahmaru Adot ei näinud ükski seal pulmas ega küsinud ka taga.

Kes tänapäevil Lohasaare õuest mööda läheb, see võib õunapuu-aias või toas üht selgesilmalist, viisakat naisterahvast näha, kellel kaks last põlle küljes ripuvad ja kolmas teise käe peal istub: Tiio on õnnelik abikaasa ja ema, ja külaeided, keda ta lahke, vihapidamata meel kas ära võitnud või ometi suud sundinud pidama, tulevad hea meelega «laulurästast» vaatama, kellel keel veel ammugi naisepõlves vait pole jäänud, ega nii pea näita jäävat.

«Alalist laulupidu» ei ole küll ka Andrest-Tiiot mitte pidamas; kus oleks siin mullapinnal puhast, rikkumata õnne leida? Aga Andres ei ole tänini mitte silmapilku kahetsenud, et ta omale «ainukese» laulu abiga tee äärest võtnud. Möldri ja Kase rahvaga on sugulusesidemed vastastikku vaderil käimise läbi veel kindlamaks sõlmitud. Kuulukse koguni nüüd juba siin ja seal juttu liikuvat, kui tahaks vald tuleva korra Lohasaare Andrest vallavanemaks nimetada, ja siis on loota, et mõni uus, hea asi kergemalt aset ja ruumi seal leiab. Aga see nõu hingab alles tuleviku põues.

Kui mõlemad Tiiod vahel üksi kokku juhtuvad ja endisi aegu meele tuletavad, siis annab veel sagedasti naerda «vööriti» kosjaskäigu üle. Lohasaare toalt aga kuulukse mõnekorra õhtu videvikul kahe häälega ja armsasti helisevat:

«Mu mõttes on üks ainuke,»

või:

«Kui seisan pime kesköö a'al» —

— siis on Andrest-Tiiot üksi omakeskel ja mäletavad seda aega, kus need laulud neid õnnes ja valus olid näinud. —

TAMMISTE KÜLA «VESKITONDID»

«Eidekene, hellakene!
Armastus kui arga lindu
Oma leitud oksadele,
Vaba metsa varjudele
Silma sala seletusel
Õnne häälel hüüdemaie,
Puhkepaika pidamaie.
Ei tema tunne teise tungi,
Targa keele keelamisi,
Osava hääle hõikamist.»

Küünlakuu õhtupime hingas õues. Tuulehoog vilistas ja kiunus korstnast läbi, pühkis läbi metsa ja üle nõmme, et puud nutsid käes ja oksad nagu raske vaeva all ohkasid; lõi vastu Tammiste veski väikest akent, et ruudud lõgisesid ja väsinud, lahja küünlaotsake ahjurinna äärel vahetevahel, nagu unistaja laps, tukkudes pead tuuleõhu käes kõigutas, mis paberitüki läbi aeg-ajalt tuppa tungis, mille eide osav käsi lõhkise alumise ruudu ette oli liiminud. Kui vanarahva sõna tõsi oli, et: kui küünlapäeva aegu härg räästa alt juua sai, siis maarjapäeva aegu kukk nokka kasta ei pidanud saama, — siis võis Tammiste veski kollasekaelaline kukk maarjapäeva tulekut rahuga oodata: õues oli maa kivikõvaks külmetanud, ehk küll lumi siit ja sealt musta maad juba hangede alt välja oli päästnud.

Nagu valge lõng näitas jalgtee veskist edasi maantee peale, sealt paremat kätt Nudjaste kõrtsi, pahemat kätt

läbi paksu metsa ja lagunud varemetest mööda linna poole. Aga tee seisis täna veel tühi kui muidu ja igav tuulevuhin puistas tuisku ja mineva-aastasi närtsinud lehti kraaviäärtele üles. Kes täiearuline inimene oleks ka niisuguse ilmaga kardetavat teed koledast metsast läbi ja hirmsaist veskivaremetest mööda läinud käima? Varemetest, kus täna vististi Kiviveski tondid kõige parajamalt mässamas võisid olla?! Niisugune julgus oleks ka kõige parem ise oma surma otsimine olnud! Ei, Saardaru külast ei olnud keegi nii kergemeelne ega meeletu, ei Saardarust ega Uuekülast ega mujalt ümberkaudselt.

Tammiste veski toas vurasid vokirattad tuuleveskiga võidu: talvekedrus tahtis lõpetada; oli tänavu muidugi kauemale ulatanud, kui õigus oli, sest küünlapäev oli juba möödas. Selle eest olid ketrajate suud soiku jäänud, mis voki ees haruldaseks looks kiidetakse. Aga mis ime? Kes ketrajate otsa vaatas, see arvas vist: «Kuuekümne-aastase eide ja kaheksateistkümne-aastase tütre mõtted ei käi tihti ühte teed» — ja see oleks sula-tõsi olnud.

Sõstrasilmilise neiu mõtted libisesid mitme versta kaugusele kihelkonna kiriku ukse ette, kus mäe kaldal kaasiku ääres kõrge toomingas oksi vana pingi üle välja laotas, nagu õnnistegija kuju kirikus altari üle käsi haigete peale nähti laotavat.

Võis vaga piigake olla, mõtleb vahest hea südamega lugeja. On omast kohast terve tõsi; sest Tammiste M i i n a sarnalist oli aga üksainus veel Saardaru külas, ja see oli sest saadik, kui vallavanema M a r i *** valda mehele saanud, Miina täditütar ja parem sõber A n n. Selle korra aga, meil on küll kahju tunnistades! ei viibinud Miina mõtted ei õnnistegija kuju ega orelilaulu ega ka õpetaja jutluse juures, vaid tuletasid kümnet ja kümnet korda jälle

meele, mis ometi nii ammust ajast sündinud lugu oli, et õiguse pärast ammugi oleks võinud meelest ununud olla.

Aga mine võta kinni! Miina arvas salaja, et vanal Pahja Maretil, Saardaru küla kuulsal kaalunaisel [1], õigus võis olla, kui ta ikka ütles: «Oled sa ära tehtud, siis tulevad sul mõtted toobiga ja lähvad lusikaga; oled sa õige, siis tulevad lusikaga ja lähvad toobiga.» Miina pidi hoopis tõesti «ära tehtud» olema, päris põhjani ära tehtud, sest tema mõtted olid peale poole aasta juba nii sassis ja segamini, et korraleajamiseks enam lootust ei võinud olla.

Jah, pool aastat oli nüüd möödas, pool aastat ja arvata kaks kuud, kui Miina korra eidega teise kihelkonna kirikus oli käinud, kus just uus õpetaja esimest korda jutlust tegi ja lauarahvast võttis. Väike jumalakojake oli puupüsti rahvast täis, mahtus vaevalt kõik sisse. Seda tegi noor kiriksand — muidu oli selle ajaga jumalakoda ikka poolelt tühi, sest õues oli tuline lõikusekuu päike kuumamas ja ilusam kui tööilm hüüdmas.

Kes teab, kust see tuli, aga kui kiriksand parajalt kantsli pealt hüüdis: «Jumal on siit maailmast ära kutsunud: Arusaare Tooma ja Malle poja Jaani, 3 ½ aastat vana —» siis lõi Miina süda nõrgaks sees, sinised ja kollased värvid tõusid silma ette hüppama, ja enne, kui pool «issameiet» ära oli loetud, vajusid ta silmad peas kinni — nõrkes kiriku pingi najal ära ja oleks maha langenud, kui kaks tugevat kätt teda äkisti takka kaenlast ei oleks kinni pidanud ja toetanud.

«Tule jumal appi! Miina, mis viga sul on?» küsis ema hirmuga; ei saanud aga lähemale: seisis tükk maad tütrest eemal sõsaranaisega koos, ja rahvast seisis vahel.

---

[1] külatark, nõid.

Aga kui Miina palged valgeks ja silmad kinni lõid, olid needsamad käed, mis teda kinni hoidnud, tütarlapse ka üles tõstnud, kaenlasse võtnud ja ukse poole ära kannud. Rahvas tõukas ja andis ruumi. Eideke püüdis järele pugeda, aga ruum oli jälle kinni vajunud; vanakese nõder jõud ei ulatanud läbi tungima.

Kui Miina laheda tuule käe silmad jälle lahti lõi, ulatasid nemad otsekohe kahte teise silma vaatama, mis tema ees ühes valges jumedas näos läikisid; aga pea kõige näo ja silmadega oli ühe võõra noore meesterahva päralt, kes tütarlast toominga all kirikukaasiku varjus pingi peal toetas ja hoidis.

Tulipuna tõusis neiu silmi. Ta püüdis üles tõusta.

«Olge terve! Ma võin nüüd jälle üksi kõndida —» kogeldas ta.

«Võite? Tänu jumalale! Mul oli õige hirm —» ütles võõras südame põhjast. Aga suurt ruttu ei näidanud tal ometi just mitte taga olevat Miinat «üksi» lasta «kõndida», vaid silmad vaatasid ruttu ümberringi, ja kui kedagi ei leidnud varitsevat, hakkasid käed veel kindlamalt kena neitsi kaelast kinni, surusid teda kõigest südamest kaenlas vastu rinda ja — nagu õhk hingasid võõra mõlemad huuled tütarlapse suu peal.

Nagu välk oli nüüd Miina jalul. Palged lõkendasid piigal peas:

«Mis aru teil on? Uih! häbenege niisuguse ülekohtuse teo üle!»

«Ära pahanda, hea laps,» palus võõras, «ma ei või isegi selle eest parata; tuli üsna kogemata!»

Aga Miina seisis nagu elav tuli toominga tüü najal ja haljas puu ähvardas neiu palgeist leeke tõusta. Soo! «tema tohtis veel ennast vabandada?»

«Anna andeks! Ma olen sind ju haigest peast rahva seast välja kannud: mõtle, et see mu kandmise palk olnud! Sind ma ju ometi elades ära ei unusta,» palus jälle teine.

Õige südame põhjast oli Miina võõra mehe peale pahane, kes seda «palgaks» julges nimetada, jah! õige sügavast südame põhjast vihane. Ja nüüd ta tegi veel niisuguse alandliku, pehme hääle tagajärele? Niisuke üleannetu! Aga niipalju oli temal õigus: ta oli Miinat haigest peast avitanud — vaadata võis ometi, mis nägu ta siis õieti oli? Ega ta teda ära ka võinud süüa ja kirik seisis ju kümme sammu eemal rahvast täis!

«Kuhu ema siis jäi?» küsis neiu, nägu jälle pingi poole pöördes, ja — nüüd ta nägi, et pikk, sirge noormees tema ees seisis, viisaka ja lahke kombega, siit kihelkonna riides; ilusa näoga pealegi ja silmad vaatasid ühtepuhku tütarlapse otsa.

Tüdruk punetas teist korda maasikakarvaliseks ära ja — oh seda õnne! Sealt tuli parajalt eit ukse peale, kes viimaks ometi rahva seast läbi saanud tungida. Miina hüüdis ruttu: «Jumalaga! olge terve avitamast!», jooksis siis eidele vastu ja hakkas murelikule emakesele suure tuhinaga ära seletama, kuida süda tal ära nõrkenud ja et nüüd kõik jälle läinud olla. Kui vana Riinu avitajat taga küsis ja toominga alla otsima tuli, oli noormees ammu paigalt läinud, ega nähtud teda ka pärast kirikut enam kirikuliste hulgas, olgu küll, et Miina silmad veel minnes rahva sekka ja tagasi toominga alla kõrvale veerisid — puhta paha meele pärast üleannetu liigjulguse üle! Niisugust riistapuud! Ta ei tahtnud ütelda, mis asja väärt võõras oleks olnud!

Ime teadis aga, kust see tuli, et Miina sest saadik võõra silmi milgi viisil silma eest ära ei saanud kaotada, tehku ta ka mis tahes! Temal oli ometi suuremat kui õigust teise

üle pahane olla, tuletas ka vahete-vahel meele, et ta seda õiguse pärast ju oli, aga — aga — oh kui hea see ometi oli, et seda pahandust mitte kõigi teravate silmade ees tarvis ei olnud kaalu peale panna! Ja kui hiljemini Miina kirikuteelt ja kirikupingilt otsides silmi rahva seast läbi läkitas ja nemad ikka jälle leidmata ja leinates tagasi pöörsid lauluraamatu peale, mille ees vaga piigakene istus — võib olla, et see ka pahandusest tuli, kui siis salaja kahetsuse hääled rinnus laulma hakkasid — mis meie teame? Südamel rinnus on sügavam kuristik kui kaljukaldal õues vee veerel. Niipalju jäi tõeks, et veel täna, peale poole aasta pärast, võõra kuju veel nii selgelt Miina silma ees seisis kui tuttaval pühapäeva hommikul. Peksis ta õues küna ääres pesu, siis seisis teise kuju küna kõrval. Istus ta toas voki ees, siis kuulis ta rattavurina läbi võõra häält: «Anna andeks! sind ma ju elades ära ei unusta!» Kitkus ta rohtu väljal, siis nägi ta teise sirget kuju toominga varjust välja astuvat, ja käis ta allikalt vett toomas, siis vaatasid lainetest «kaks selget silma» temale otsekohe «kui taeva tähed südame». — Viimaks laskis siis Miina kiusakaid mõtteid minna, kuhu tahtsid: nõiduse vastu ei avitanud, Pahja Mareti sõna järele, ometi kellegi võitlemine! Mis see siis muud oli kui nõidus, kus mõistus peas teist ja süda põues ometi teist rada käis? Miina ohkas salaja, aga — ime asi! eide vastu, kes ju Pahja Mareti parem sõber oli, kes kõigele külarahvale häda vastu rohtu teadis, kes roosi parandas ja kurja silma terveks tegi, — eide vastu ei lausunud Miinakene oma vea pärast siiski mitte poolt sõnakest.

Nõnda sai ka täna õhtu jälle kirikuesine juhtumine vuraja vokiratta linaheide sisse kedratud ja sala ohkamine Miina rinnust pani loole tipu taha.

«Ei tema tunne teise tungi,
Targa keele keelamisi,
Osava hääle hõikamist —»

Tammiste Riinu kuuekümne-aastased mõtted aga ei olnud mitte kirikus ega kiriku ees pingi peal, vaid hoopis kodu siinsamas veskis; ei ka tundmata nooremehe juures, kelle üksisilmi oma ilusa lapse otsa vahtimist ta kirikus selle korra tähele ei pannudki, vaid veskisulase Karusta Hinnu juures, keda ta omale hea meelega väimeheks oleks võtnud, kui — Miina oleks tahtnud. Jah, aga! —

Tammiste lagunud tuuleveski peremees Juhan hingas aastat 15 juba sügavas, kirikuaia mullaaluses sängis. Neljakümneviie-aastane lesk perenaine oli sel ajal väikese veskiga ühes veel jalul küllalt, et mõni poissmees kahe käega Tammistesse peremeheks oleks heitnud. Aga Tammiste Riinu oli mõistlik naisterahvas. Ei ta tahtnud oma ainsale lapsele võõrasisa võtta: oli ju ise omal ajal võõraslaps olnud ja teadis laulusalmikesi sest põlvest laulda, mis pika nutuhääle peale nooti olid seatud. Sina jumaluke! Pärandus oli Miinagi kohta muidugi lühike küllalt, mis sest veel teistele pidi ulatama? Väike tuuleveski ei olnud nüüd 15 aastas ka just nooremaks mitte läinud. Katus venis tahapoole, nagu veskieit ise ettepoole, ja Riinu nimetas tihti: see tulevat sest, et neil mõlemil igatsus mulla poole käia, aga Riinul 6 jalga sügavamale kui hoonel. Jah, veski niihästi kui elutoakene ja köögikambrikene nõudsid ammust ajast kohendajat ja perenaine ise tugevat meesterahva tuge päriseks majasse, — mitte endale, vaid Miinale, kui Liiva-Hannus teda, eite, ära tuleks koristama, ja kauaks seda enam võis väldata?

Selle ajani oli Riinu sulastega veskitööd toimetanud;

aga paraku! küllap need parajad asjamehed olid! Üks neist joodik, teine pikasõrmemees, kolmandal veri sarve all: kõiges 15 aastas pärast Juhani surma olid kaks ainust nendest töö väärt olnud: esimene, kes teise valla mõisaveskile väimeheks oli läinud, kui Miina alles laps oli; ja teine oli Karusta Hinn, kes nüüd juba kolmat aastat Tammiste veskil elas.

Mispärast Hinn väikesel, lagunud Tammiste veskil, mis nii teest eemal metsas seisis, jäädavat aset võttis, kui ta ometi oma osavusega igal suuremal paigal kohta oleks leidnud: seda ei teadnud keegi ja panid mitu imeks. Mis muud kui Miina pärast, mõtlesid ühed ja olid enese meelest selle aruga õige targad; aga teised kõngutasid pead: eks olnud neile teada, et Altveski rikas Mari ju Hinnu kahe käega oleks võtnud, — kellel ometi teist vara oli kui Miina peotäieke —, kui poiss oleks läinud? Veskil ise ei mõteldud selle üle pikemalt järele. Nii usin, virk ja hoolas kui Hinn ei olnud kaua keegi veskipoiss olnud, seda nägi Riinu küll, ja et Hinn hea meelega veskile väimeheks oleks tulnud, noh, seda oli ju silmaga näha. Eks ta olnud alati nagu sula-mesi eide vastu ja Miina eest oleks ta nüüd õieti tulest ja veest läbi läinud. Titt ta küll enam ei olnud: oma 30 aastat ja mõni küünlapäev veel pealekauba olid tal rohkesti üle pea purjetanud. Aga mis sest oli? «Armastus ei päri aastaid taga» ja Riinu kadunud kallil oli ka 12 aastat enam kui temal endal olnud: eks nad siiski otsekui pääsukesed teineteisega ei elanud? Peale selle oli Hinn veel osav puusepp, kes veskit ise võis ilma ehitaja palkamata jälle järjele seadida. Kust Riinu selle kalli ajaga töötegijat pidi võtma? Ja poiss oli pealegi nii hea olnud perenaisele abi andma, kui — — jäägu nimetamata! Et ta ajuti nii imelikult kulmu alt välja teise otsa luuris ja

korra sekka tuline lõke tal silmist lõi: see võis jumalast loodud olla, mis tema selle ette võis parata? Süüd ei läinud ju keegi Hinnu peale tõstma, ja see oleks ometi nii ilus olnud, kui temast ja Miinast paar rahvast oleks saanud!

Parajalt niikaugele oli Riinu mõtetega jõudnud, kui äkisti emal ja tütrel mõlemil lõng pooli peal katkes. Kas mõtted kokku olid juhtunud? Võis olla küll. — Kui perenaise heie jälle paigal seisis, pööris vanake näo tütre poole:

«Kas tead ka uudist, Miina?»

«Mis siis, eit? Ei tea.»

«Hinn tahab ära minna — rääkis täna minuga.»

«Kesse? Hinn? — Head teed! Las ta joosta peale!»

Eide kulm lõi kortsu.

«Sinul hea ütelda! Viska aga roojane vesi enne välja, siis otsi, kust paremat saad! Lähed sina veskiga õigeks saama, või lähen mina? Mis me teeme siis?»

Miina naeratas.

«Mis muud, kui palkame teise.»

«Ja jah, palkame teise?! Ole sina seda tuld näinud, mis mina selles 15 aastas ära kannatanud, küll sa laulad siis teist laulu! Üks tuleb, teine läheb, et ukselävel puhkamist ei saa, ja uus ikka kõlvatum kui vana. Mis sul siis õieti tema vastu vaielda on?»

«Minul? Aga, eit! mina ei vaidle ju sugugi tema vastu. Ma ei või teda küll suuremalt sallida, aga kui sa temaga rahul oled: minu pärast jäägu ta viimsepäevani praegusesse paika sulaseks.»

«Sulaseks? — Sina ei salli teda suuremalt? Uih, laps! häbene ka! Sind leiab korra veel taevataadi nuhtlusevits niisuguse põlgamise eest! Mis ta, hea inimene, sulle on

teinud? Kas ta ei silita su sammud ära, ütle ise? Mineva pühapäev alles tõi ta sulle põlletäie riiet kirikupoest kaasa! Eks sa mäleta enam, ae?»

«Oleks ka võinud — toomata jätta —»

Eide nina lõi punaseks peas.

«Soo? Või toomata jätta? Kuula üleannetut! Arvad sa, et meie päevil kosilased puis kasvavad ja peigmehed põõsas vahivad? Oota aga seni! Ja minu heameele järele ei küsi sa märkigi. Eks sa ole peakoolis kuulnud, mis õpetaja ütles: «Lapsed, kuulge oma vanemate sõna!» Kes teab, mis sinul peas on, arvad vist, et mõni saks või mõisnik sind tooma tuleb! Tule jumaluke appi! mina ja veski, meie laguneme iga päevaga enam liiva poole: või jumal mindki ilmasambaks siia jätab? Mis siis sinust saab? Kes ehitab sulle siis veski üles? Üks lind pillab, kaks ikka korjavad, ja Hinnul on oma hea rahakopikas, seda võin m i n a sulle ütelda. Ja kas ta pole osav, usin, hoidlik poiss ja pikk, sirge pealegi? Mis sa muud tahad? Mõtle, mis raha ma oleks veski kohendamiste eest pidanud ära pillama, kui Hinn veskit poleks osanud siit ja sealt kohendada! Selle eest on nüüd su pärandus võlgadeta. Aga kauaks ta enam võib pidada? Hinnu abiga üksi on sul lootust oma juure jääda. Mis süüd ajad sa tema peale? Kõiges kihelkonnas ei leia sa hoidlikumat, hoolakamat meest! Millal joob ta ja kirub päeve kaupa kõrtsides, nagu teised veskipoisid? Iga pühapäev palvemajas ja neli-viis korda aastas jumalaarmul. Ja mis kena punasekaanelise lauluraamatu ta mulle viimati linnast ligi tõi ja sinule siidirätiku! Vaata, laps! suuremat rõõmu ma omale ei tea, kui sind veel enne minu surma nii viisaka, jõudsa mehega paaris näha! Ja kui sõrmeotsas ta sind peab! Rääkis mulle ka juba niiääriveeri mööda omast nõust — mina tahtsin ammust ajast

sinuga sõna-kaks kõnelda, aga ei olnud aega. Nüüd oleme parajalt nii ilusasti omakeskel koos: Hinn on juba puhkama läinud, nüüd ütle, mis sa arvad sest asjast?»

Miina oli ema rääkida lasknud ja silmad seina poole pöörnud, et ta nägu ei nähtud. Nüüd pidas ta voki kinni ja pööris pea eide poole tagasi.

«Saada mind vette hüppama, ema! Käsi mind veskiratta vahele joosta — seda tahan ma enne teha, kui selle inimese naiseks heita!»

Ta lükkas voki eest ära ja mattis põlle kahe käega silme ette.

Eideke jäi korraga kohkuma.

«Oh sina jumalakartmata tüdruk! Kas sa tead ka, mis sa suust välja ajad? Kihutas ta meeletu mulle üsna värina üle ihu oma mõistmata sõnadega! Kui mul nüüd roos tõuseb? No noh! küllap minu silmad näevad veel, et sa niisugust ka ei saa! Oota veel aastat kaks-kolm, siis oled sa vanatüdruk: tee siis pulmi puust ja otsi au aiateibast! Siis ei siruta keegi sõrme enam sinu järele välja!»

Miina tõmbas põlle näo eest tagasi, tõusis üles ja seadis voki nurka seisma.

Siis ütles ta vagusa häälega, aga tõesti:

«Eit! seda lootust jäta jälle! Sellele tigedale, salalikule inimesele minna: seda mu süda ei kanna eluajal, parem jäägu ma eluks ajaks vanatüdrukuks! Kullast puur on linnul niisama hirmus näha kui puust puur, hirmsam veel, sest tema varred on kangemad. Parem tahan ma vaesuses üksi elada kui külluses niisugusega koos, keda mu süda ei jõua austada ega armastada. Võib olla, et tema sest õnnetuks ei jääks, mina aga jääksin sest õnnetuks elu otsani. Mis sul sest oleks, ema! kui mind uue katuse alt halja mätta alla saadetakse? Ära pahanda! ma

räägin tõtt! Vaata ometi ta silmi, eit! Kes nii salalikult luurides, nii vargsel viisil teise inimese otsa vahib nagu kanavaras: kas sel õige ja puhas südametunnistus on? Jah, puhas vist nagu ahjurind! Ta on hoidlik, usin, viisakas, osav — ütled sina? Ma ütlen, eit: tema viisaka kombe eest ei anna ma mitte poolt punast kopikat! Meie ees on ta päris lambatall ja seestpidi kiskja hunt. Olen teda korra näinud, kuida teise küla Sepa Jaagule kirvega hullust peast kaela oleks pannud, kui mina vahele ei oleks tulnud: mees oli julgenud ütelda, et Hinn ülearu matti võtnud. Veel väriseb mu süda sees selle peale mõteldes. Sa kiidad teda viisakaks, korrapäraliseks inimeseks, ema? Minu kõrvad on ergud: ma kuulen tihti öösiti ülevalt pööninguust kiiksuvat — kus ta käib öösiti, kui teised magavad? Mine siit otsekohe ta sängi ääre, ema: kui ta kodu on, siis olgu kõik vale, mis ma praegu ütlen! Ei, eit! selle inimese naiseks ei jõuaks ma elades heita, nüüd ega pärast! Enne tulgu, mis tuleb!»

Õues ulus tuul ja ajas aknaruudud lõgisema ja koer kuuri all haukus ja kiunus. Riinu ei kostnud musta ega valget tütre kõne peale, aga külm käis üle keha — tõstis voki kõrvale ja puistas linaluud põlle pealt maha.

«Lähme magama!» käskis ta ja Miina kuulis sõna. Enne riidest lahtivõtmist aga võttis Riinu veel küünlaotsa ahjurinna pealt ja puges üles pööningule, kus sulase ase seisis.

Jah — ase oli tühi.

Ta läks ise läbi tuisu üle õue veskipõrandale vaatama ja hüüdma: Hinnu ei olnud kuskil.

Sügavates mõtetes pööris eideke tuppa tagasi ja heitis sõnalausumata tütre kõrvale puhkama.

Aga — und ei tulnud Riinu silmi. Tütre sõna seest-

pidisest «kiskjast hundist» ei tahtnud meelest kaduda. Tema oli isegi enne mitu korda sulast öösi kuulnud tulevat ja minevat, aga ennast ikka sellega vaigistanud, et Hinn toa ja veski vahet kõndinud. Mõne korra küll — jah, mõne korra olid eidel teised mõtted tulnud poisi hulkumise üle, aga mis ta sest Miinale pidi seletama hakkama? Ta ei tahtnud iseenese ees tunnistada, et ta siin ja seal korra silmi pisut tahtnud kinni pidada, sest et kasu selle juures tütre poolt nii suur näitas. Nüüd oli Miina kindel vastus viimast lootusekibet eide rinnust kaotamas ja asjal oli pealegi põhi all, seda oli ta praegu näinud.

Nõnda mõteldes ja uuritsedes tuli eidele õige vastumeelne imelik lugu meele. Seda oli pool aastat aega, kui korra perenaine äkisti üles pööningu alla Hinnu oli kutsuma läinud, keda all veskis hädasti tarvis läks. Hinnu ei olnud aga üleval näha, vaid poisi kirstu kaas, muidu mitme keeru taha kinni lukutatud, seisis esimest korda kahe aasta järele pärani lahti. Naisterahvas üteldakse kõik Eeva tütred olevat, olgu nad ka kõige paremad. Riinu astus tasakesi kasti ette. Püha ristike! Oli seal igasugu riideid sees: muist kalevist, muist villasest, muist jämedast riidest, nagu ta Hinnu seljas veel tänini tähele polnud pannud. Ta tõstis seestpidise laeka kaane üles: punased ja rohelised paberrahad paistsid talle vastu. Paremalt poolt kasti põhjast paistis riiete vahelt üks valge takune kaelkott välja; Riinu katsus järele: näitas pooleni vaskraha täis olevat. Hea meelega oleks perenaine veel kaugemale vaadanud, aga hing rinnus tuksus nagu vasar. — Kui Hinn tuli ja teda siin nägi? Eks ta võinud kes teab mis tema luusimisest arvata? Riinu vajutas seestpidise laeka kaane jälle kinni ja läks taha korstna varju pesu vaatama, mis nööril kuivamas oli. Vaevalt oli ta eest ära, kui Hinn tre-

pist üles tormas, kasti lukku pani ja alla tagasi lõikas. Õnneks ei olnud ta perenaist näinud, kes pesu varjus müüri taga seisis. — Aga Riinu pesu ei olnud elades nii kohmetanud kombel ja ülekaela kokku panna saanud kui sel päeval. Tule Jeesuke appi! kust kõik see rikkus Hinnule oli tulnud? Oli ta mõni rikkamat sugu laps? Aga miks ta siis sulase tööd tegi? Ja miks ta neid riideid mitte ühte korda selga ei pannud, mis tal kirstus paigal seisid, vaid ööd-ilma kui päeva sinises kamsolis ja vanas kasukanarus käis? Kas kõik see varandus juba kaasa oli toodud, või alles Uuekülas korjatud? Aga ei, need olid muist ka juba kantud riided olnud. Ja ometi oli Hinnu kirst nii imekerge olnud, kui ta Tammiste veskile oli tulnud. Viimati oli Karusta Hinnuga lugu nagu ennemuiste Kiviveski möldriga, kellest rahvas ikka nii palju veel kõneles: tal oli ka tulihänd varakorjajaks —? Miks ei rääkinud muidu Hinn iial oma suguvõsast ja omastest, ega annud pikemat teadust, kus ta veskitööd välja õppinud, või kus enne töös seisnud? M u h u m a a l t tahtis ta pärit olla? Nagu Riinu ei teadnud: Muhumaal räägiti hoopis teist keelemurret kui neil; seda oli ta oma õndsa mehe venna suust korra kuulnud, kui ta alles elas: see oli tükk aega Muhumaal töös olnud ja seda keelt korra Riinu ees kõnelnud.

Eideke ei tahtnud asjale järje peale saada. Ühekorra õhtulauas oli ta tahtnud ka nii kolme küla kaudu kuulatama hakata — mine püüa sina rebast kinni! Ta ei saanud ega saanud mehe käest õiget aru kätte ja viimaks ütles Hinn: «Perenaine, ma olen puruks väsinud: head ööd!» ja pühkis redelit mööda üles. Seal oli ta siis niisama tark olnud pärast kui enne, ja asi jäi niisamuti.

Täna nüüd tuli eidel kõik seesama lugu uuesti jälle meele . . .

Äkisti lõi nagu noaga Riinu peast läbi — värin jooksis üle keha maha kuni jalatallani. Kõigest väest tõrjus ta sõgedat mõtet peast tagasi, mis teda külmetama pani, tõmbas riide üle pea ja pigistas silmad kõvasti kinni...

Natuke aega enne kuke laulu ronis inimese jalg redelist üles ja keegi heitis varsti pärast seda üleval asemele maha. Kus sulane selle aja olnud? Tondid teadsid!

Miina oli käimisest üles ärganud ja kuulatas. Aga ta sai aru, et eit sängis ka valvas, ja ei lausunud midagi. Aegamööda vajusid mõlemate silmad jälle unevaiba alla kinni.

«Voolas vesi ringi ajab
Veski rattaid vuhinal,
Laiu laudu valmis lõikab
Saeleht seal sahinal!»
(«Lääne lauliku laulud.»)

Tammiste tuuleveskist tükk maad mööda viis tänav paksust metsast läbi alla Saardaru külasse. Arvata versta poolteist, just veski ja küla vahekohas, heitis mets pahemat kätt maanteest tagasi ja lõi kaunis suure ringi peal kõrvale. Siin tõusis maa natuke kõrgemale üles ja ojalainetele, mille kohisemist teekäija kõige aja eemalt oli kuulda võinud, anti mahti lähemale tulla ja otse tee vahelt sillakese alt läbi teisele poole metsa tõtata. Oli kaunis, kena kohake, see endine Mäeotsa talukoht, kus rõõmust ja rahulikku rahvast oli elanud, enne kui Kaarna Peep paiga oli omale ostnud ja veski siia asutanud, sinnasamasse pahemal pool silda lagedale kõrge

koha peale, kust nüüd mustad, suitsenud varemed endisest uhkusest ja rikkast põlvest veel kurba juttu võisid ajada igaühele, kes nende kõnet tahtis tähele panna. Aastat neli-viis olid ahervarte küljes raputanud ja närinud, aga nad seisid ikka alles, ehk küll viimasel ajal veel koledam oli nende ligidale minna kui enne. Rikkust pidi seal maa all veski ligidal kes teab kui palju varjul magama, aga keegi ei olnud veel julgenud rahaauku tõelikult välja otsida. Kiviveski tondid ei teinud nalja, seda teadis igaüks, kes korra nende kätte oli sattunud.

Käis teekäija suure lõuna all maantee pealt küla poole ja nägi, kuida verst maad teinepool silda uus saeveski palju vähema ruumi ja vee-jõuga tööd tegi, siis küsis ta küll külameest, miks vana veski üles ehitamata jäänud? Alusmüür, ahervarred, seinakivid seisid jaolt alles tugevad ja paik oli sündsam kui mõni muu. Külamees aga, kui sealt inimene oli, sülitas vist ruttu välja, kostis siis, üle õla vaadates, salaja:

«Kiviveskil käivad kodukäijad.»

Juhtus nüüd võõras nii uskmata olema, sellesuguse tõsise jutu juures naeratama, no siis oli jutul-kõnel sedamaid sõlm peal: mis niisuguse irvitajaga maksis tõeasjust kõnelda? Küllap oleks teist nägu näidanud, kui südaöö ajal seda teed oleks sõitnud. Eks vahest kõik Saardaru vald, jah, veel Uuekülas ja Raduveres pealegi, iga laps teadnud, et kadunud Kaarna Peep siin oma endiste hoonete ja rahaaukude peal kodukäijat tegi? See oli nii tõsi kui päike taevas, rääkigu õpetaja, koolmeister ja vallavanem mis tahes! Saardaru rahvas lugesid «issameie», kui versta maa peale Kiviveski ligidale said, ja peale päeva loodet poleks neid kellegi kroonu käsk seda teed enam ajanud! Kus oli ülemineva sügise paks lihunikusell jää-

nud, kes nii hooplik[1] olnud oma mõõga peale ja keskõõ ajal tontide kiuste rahaga läbi metsa sõitnud? Kadunud oli ta, kadunud nagu tina tuhka! Ojalained vahest üksi teadsid noortele leppadele sest kõnet kuulutada, aga lepad ja lilled pidasid oma ţeada, ehk vahest ei tunnud ükski nende keelt? Nõnda ei leidnud siis ka kohus mitte märki, olgu ta kõik varemete nurgad ja korkad põhjast põhjani läbi luusinud. Eks Saardaru rahvas seda ei teadnud: tondid olid oma kiusamise kätte tasunud! Vallavanem küll kinnitas, nagu päris kõverpea[2]: see olla niisama hästi inimeste tigedus võinud olla — no jah! seda oli ta ka jälle kihelkonna-koolimajast toonud, kus väärusk ikka suuremaks öeldi minevat ja mida aegsasti enne tarvis läks «hingusele panna», kui kõik viimane vanemate usk lastest välja oli aetud! Inimeste tigedus? Hullu jutt! Kust vaikses Saardarus või sealtkaudu vallas inimesed pidid tulema, kes niisuguse kurja teo peale väljas oleks olnud? Juba Saardaru kõige vanem hing, külakarjase võõrasema, terava keelega Kadaka Kai polnud enam elu aegu üht riisujat või mõnda sedavõrd riistapuud oma silmaga näha saanud, aga kodukäijaid küllalt ja küllalt. Oli Saardarus või mujal liig julgeid, kes vaimusid ei kartnud, siis olgu nad rahul, kui oma üleannetult jumalakiusamiselt tervete liikmetega veel tagasi said, sest eks seda ikka polnud näha olnud: kui niisugused öömässajad palja hinge veel Kiviveskilt päästsid — riidehilbud ja rahakopikas jäid ilma armuta sinna. Mõnekorra leiti siis teisel päeval tükk riiet hoopis teisest küla otsast kätte, mõnekorra kadus kõik nagu vette ära. Ikka olid suured

---

[1] hoopleja.

[2] põikpea.

kogud nägemata viisil inimese takkapidi kätest-jalust lõksu heitnud ja ta mõnele kraavikaldale ära vedanud. Sealt ta hommiku leiti. Nüüd küsis ometi kõik Saardaru ja Uueküla: oli see tontide töö või ei? Ja jah, Kiviveskilised ei teinud nalja! Paras niisugustele hooplejatele!

Aga paraku jumal! see oli nüüd nõnda meieaegse rahva ninatark viis, et vanemate ja esivanemate ausad kombed maha jäeti, et enam nõidusevägе ega tontisid ei usutud ja vaimusid enne rahule ei jäetud, kui õnnetus kaelas oli! Seda siis tagajärele mindud otsima! Küllap said ikka veel tontide kiusamise eest katkud ja kes teab mis haigused kaela!

Kui meieaegsed rahvas nii ülekaela ja hooletud ei oleks olnud, siis oleksid ometi vanast Kaarna Peebust võinud õpetust võtta, va kadunud kurjategijast — anna sina jumaluke sõna suust andeks! See oli oma naisega ka, Mäeotsa talusse tulles, tondijuttusid naernud ja irvitanud, kuni ühel hommikul võlad ja vaesus igast lagunud hoonenurgast sisse vahtinud. Sedasi olla siis vanamees aru saanud, et ilma tulehännata enam läbi ei olnud saada, ja kolme-nelja päevaga seisnud loom Raduvere ja Uuemõisa küla ristteel, Saardarust tulla, valmis. Karja-Jütsi ema oli teda ise näinud, kuida ta korstnast sisse koju lennanud, ja Kadaka Kaiel olid ometi teravad silmad. Mis nüüd enam vaja? Tuhat ja nelja! neid rahapütte, mis sest saadik Peebule majasse lennanud! Väeti hurtsiku asemele sai suur hoone, alla ojakaldale ehitati veski üles, mitme rattaga, ja sest saadik käis «sah!» ja «sah!» igaühe kõrvu, kes maanteed mööda üle silla käis. Kivimölder läks rikkaks meheks, aga ühtlasi sai endisest pillajast ihnus raasukesejaotaja, kes omast suurest põllust mitte kivi teisele pea peksmiseks ei raatsinud anda. Ja kui kahe

aasta pärast kuri oma palga järele tulnud, mis teadupärast nimeta sõrme verega temale pidi kinnitatud olema, siis tõusnud Kiviveskil ühel ööl arutu kära ja kiskumine. Peale keskööd aga ajas tuleleek taeva poole ja kui hommikut vastu tuli kõik majad-hooned ära olid söönud, ei leitud peremehest märkigi! Mitu ütlesid tulise kogu temaga läbi korstna läinud olevat, ja Kadaka Kai seletas neid inimeseluid, mis pärast tuha alt leiti, silmamoondamiseks järele jäetud olevat, mis seitsme korra orjavitsa suitsetamise ja kolme korra «issameie» lugemise all nagu tina tuhka pidid kaduma — aga küllap õpetaja seda sai lubama? Luud maeti surnuaeda maha, Kiviveski möldri naine suri varsti pärast ka ära, põllud-maad said võõraste kätte, kes ülemalpool jõge uue veski ehitasid, mis poole väiksem ja näotum oli kui endine. Kivimölder aga käis sest saadik vanades suitsenud ja põlenud varemetes kodukäijaks, ja nii ilusat materjali, kui ahervartest muidu oleks saanud, ümberkaudselt ei pistnud mitte üks talu sõrme sinna külge: ta oleks muidu ihu ja hingega tontide küüsis olnud. Vana Mäeotsa Peep oskas ninatarku nuhelda ja Kadaka Kaie võõraspoeg oli teda alles hiljuti veel ise näinud: suured tulised silmad peas ja valged surnulinad tolgutanud ümber pika keha — mis hirmus vaadata!

Kas Tammiste Riinu Kiviveski tonte niisama tõesti uskus kui Kadaka Kaie ja kõige Saardaru ja Uueküla pered, ja kas ta s e l l e pärast küünlakuu öösi palaka hirmuga üle pea tõmbas? Mine võta kinni! Niisama vähe oleks selgesti üles võtta, kas iga tuline sõna Miina suust Hinnu üle ja kohta nimetatud õhtul just kõige kõvemast südamest usu välja voolas? Olgu poiss küll neiul vastumeelt olnud — paksemat värvimusta tõi suu siiski süga-

vamalt: see oli kirikuukse ees toomingapuu-aluse pingi peal segatud. Seda küll eideke ei teadnud, aga sest ka hoolimata püüdis ta rumalaist mõtetest, mis vanainimese muidugi vaevalist öörahu püüdsid rikkuda, niipea kui võimalik lahti saada.

Aga kahtlane mõte on nagu sala tuluke mätta all: sööb eemale ja eemale, ilma kellegi nägemata närib ta ikka kaugemale, kuni kõik alt õõnes on ja püstiseisev mättahunnik korraga ülevalt kokku langeb.

Paar pühapäeva pärast seda ütles veskieit tütre vastu:

«Miina, pane Hinnu jagu lõunatoitu ahjuauku sooja, täna jääme tädi juure lõunaks! Mul läheb natuke vallavanema Liisaga tema kangakoe pärast kõnelda, seni võid sa Annega juttu ajada. Ja — kuule, ae! mine too aidast vähemast kotist üks kümme naela valgemaid jahu mäele! Ole usin!»

Miina oli juba läinud. Selle korra oli ema käsk palju rutemini täidetud kui muidu: seda juhtus harvasti ja õnnekorraks, kui nii ilus pühapäeva pärastlõuna oodata oli kui täna. Tammiste eit ei annud tütrele tööga palju aega külas käia, ja Miinal oli ometi ammu nõu käe täditütre Annega kokku saada, kes temale vahest mõnda kinnitusesõna võis ütelda: Ann oli ju ka mõisas korratüdrukuks olnud, kus need tarkused ometi alati käepärast olid. Ja Miina süda oli täna ja eile raskem olnud kui kaua aja peale — imelikud unenäod vaevasid noort südant ja luupaine käis sagedamalt peale kui muidu.

Pühapäevaehtes astusid ema ja tütar kiriku poole. Õues oli kalendri kiuste, kus paks lumesadu ähvardades sees seisis — ilus taline ilm. Külm oli pisut järele annud, päike puistas, lahkesti paistes, tuhat hiilgavat sädet üle valge surnulina, mille all loodus, uut ülestõusmisepüha

oodates, rahulikku talveund magas. Lumi rubises käies jalge all, ja ka vana veskieide närtsinud, kolkunud palged said külmast ilmast punase värviga üle maalitud. Aga selle karva allgi lõid nad pisut valgeks, kui vanakese silm mööda minnes Kiviveski varemete peale lõi — jälle käis värin üle Riinu ihu: viimati oli asjal siiski põhja all? Eideke tõttas suurema kiirusega eemale, et tütar, kelle mõtted hoopis teisel pool olnud, imeks pannes nagu unest ärgates naeratades küsis:

«Eit, kas sa mind üsna taha tahad jätta?»

Saardaru tädil oli hea meel tüki aja pärast veskirahvast neil nähes. Pärast kirikut võeti tädi juures lõunat ja peale lõunat istusid Anne-Miinat kambri ahju kõrvale sängi jalutsile maha ja neil oli palju teineteisega sosistada. Miina oli nii kaua mõnda rasket mõtet omateada pidanud hoidma, et nüüd seda põhjatumalt kõik välja tuli, ja Ann kuulis nagu hingeõnnistust.

«Ma lähen raasukeseks ajaks Toomaru Liisut vaatama,» ütles Miina ema õe vastu, «ega ma kauaks küll ei jää! Oota mind siin, Miina!»

Sellega astus vanake nii ruttu, kui 60-aastased jalad lubasid, teisele poole küla otsa. Ta süda kipitas sees: ta tahtis ometi kuulda, mis teised Hinnust rääkisid, ja vallavanema majas oli ju kõik teada, mis külas tehti ja räägiti. Vallavanema Liisu oli veski Riinuga koos kahes peres vaderiks seisnud ja noorest põlvest saadik olid naisterahvas juba teineteisega tuttavad. Vallavanema rahvas ei olnud mitte sugugi uhkemaks läinud sest saadik, kui Toomaru pere valla-ametisse sai, ja see lugu austas neid kõige valla ees.

Veskieit võeti hea meelega vastu. Liisu tegi sooja õlut ja seni kui peremees kambris pärast lõunat puhkas, istu-

sid perenaised eestoas ahju suu ees sooja kaste juures ja ajasid magusat juttu.

«No, kas teil viinad juba joodud on?» küsis Liisu poole häälega. «Sa nimetasid ju, et teie Miina ja teie Hinn paari pidid saama, aga tõtt ütelda —»

«Eks ta olnud!» lisas Riinu õhates vahele. «Aga tüdruk on ju nagu sõge: ei taha ega taha kogunisti Hinnule minna.»

Toomaru perenaine nikutas peaga.

«Eks ma ütle ikka: Miinal on paremad silmad kui sinul, ehk sa küll inimeseiga vanem oled. Ma ütlen sulle, Riinu! oleksime meie kahekesi üksi maailmas, nagu Aadamat-Eevat ennemuiste: mina teie Hinnu ometi meheks ei võtaks!»

«Issa pojuke! Aga ütle ometi jumala pärast, Liisu! mis tal siis viga on? Sina — jah, sina võisid oma Marile rikka pärisperemehe võtta; aga mis kosilase peale minu Miina kehvake peab varitsema? Mehed on tänavu haruldane vili ja tubli mölder ka oma hinna väärt.»

«Olgu küll, Riinu, olgu küll: niisugust kui Hinn saab Miina ka veel iga päev. Mis rutt sul siis nii taga on temaga? Kas ta juba hallitama läheb, ae? Ise õitseb nagu maasikas murul.»

Riinu naeratas.

«Eks ta nüüd ole küll — jumala ristike lapse juures! Aga vaata: ilu ei panda patta ega kaunist katlasse. Tead sa: Hinnul on kopikaid kirstus, ja sa ütled ju isegi, et sa iial nii häid jahu ega tangu pole saanud kui sest saadik, kus Hinn meil on — Ah, tõsi küll! ma tõin sulle ka natuke meelehead, mõni nael püülijahu: võta heaks!»

Vanemaist võetud ausal viisil sõitles Liisu tükk aega teisega, et ennast ilmaaegu olla kulutanud, viis siis jahud kambri ja võttis tagasi tulles jutuheide sealt üles, kus

pooleli oli jäänud. Ta kõngutas pead selle üle, mis Riinu lõpetuses oli nimetanud.

«Ise asi on hea jahvatamine ja ise asi meheleminemine. Tahes või tahtmata: mul käib iga kord külm vesi üle ihu, kui teda silmaga näen. Tema silmad vahivad nagu rebasel, kui kanavargilt tuleb. Kui sest hea väimees saab, siis õpetan ma eluaeg hunte karjas käima. — Eks sa pole kuulnud, mis mineva nädala jälle Raduveres sündinud? Magasiniait lõhutud ära ja vallalaegas viidud välja — toonaeile leitud metsast üles, aga tühi ja kaas pealt ära. See on nüüd teiseks korraks aasta aegas — viimati, tead küll, oli ju Uuekülas seesama järg käe.»

Riinul lõi nagu noaga rinnust läbi.

«Ega sa ometi usu, et viimati meie Hinn —»

«Mis mina tean? Küllap mina inimese läbi näen? Minu peremehe kätte tuli eile kreisikohtust kange käsk Kadaka Jütsi ja lahtilastud soldati Juhani peale vahtida, ja — nende kahega istub ju teie Hinn ühtepuhku ninapidi koos. Paari päeva eest on nad kahekesi riidu läinud, teie Hinn ja Kadaka Jüts, ja Hinn hakanud teise kõri kägistama. Seal kisendanud Jüts: «Kas sa minuga nagu lihunikuga tahad teha? Ära sa kisu mu lõugu lahti, muidu — —» Hinn lasknud ruttu lahti ja läinud vaguraks nagu lambatall. Kõrtsimamma on mulle seda ise jutustanud, aga ära sa teistele räägi: ta teinud ennast magama, sest Hinn jooksnud varsti kambriukse peale vaatama, kas keegi neid ei kuulnud? ja naisterahvas olnud ainuüksi kodu ja tunnistust ei kuskil. Vaata, Riinu, nõnda on lood. Vaata parem aegsasti ette! Kes teab, mis meie silmad veel näha saavad!?»

Riinu juuksed tikkusid püsti peas. Ta oli tükk aega vait ja ohkas siis: tuli meele, et tal ju Hinnule veel 100 rubla

maksta oli ja et Hinn selle peale suurustas. Eit oli loot-nud, et Hinn, kui väimees oli, rahast enam juttu ei teinud — nüüd langes see koorem nagu rink ta südame peale. Ta oli ju ise veel Miinale ütelnud, et veskikese peale võlga ei olevat.

«Oh sina heldene aeg!» ohkas ta. «Karusta Hinn on ometi vagasem kui mees. Käib iga pühapäev palvemajas ja neli korda aastas —»

Liisu naeris suure häälega.

«Mine metsa! Palvemajas? Need on need vanaparajad! Ära pane pahaks, Liisu! ma ei mõtle sind, see on muidugi teada; aga küllap see esimene kord on, et palvemaja ja vaga nägu peaheritsat[1] varjanud! Ma tean, sa ei pea meie peret suuremaks vagaks, sest et meie enam, kui õigeks arvame, kirikus ja lugemisel ei käi; aga usu mind, vader! kel kümme kavalust kõrva taga, need panevad kõigepealt vaga näo silma ette.»

Vallavanem ise tuli tuppa. Jutt-kõne pööris mujale poole: peremehe ees ei tahtnud Riinu asjast suuremat tuhinat teha, ega Liisu oma mehele tunnistada, et ta Hinnu ja kahe teise mehe üle vaderile enam oli teada annud, kui tarkus ja mehe keeld lubasid. Riinu tegi pea minekut. Ta oli õiguse pärast Liisuga Hinnu kirstuloo pärast tahtnud kõnelda; aga nüüd tuli talle hirm peale: kui viimati tema sõna peale kohus veskile tuli, mis siis? See oleks veski nime kõige maailma suhu ja hammaste vahele visanud — parem oli ta veel vait.

Eideke palus vallavanema-rahvast ometi mööda minnes ka korra Tammiste veskile sisse tulla, kui ennast liig uhkeks ei arvaks: sooja siirupiõlut temal küll pakkuda ei olevat; aga mis üks vaene lesk nüüd anda võiks —

---

[1] peakelm.

mineva-aastast mesilinnuvara olla ka veel aidakapist leida ja mis seda-teist muidu veskikoht kasvatada. Raske südamega pööris siis Riinu tädi juure tagasi Miinat ära kutsuma — päike tuletas videviku lähedat meele ja tükk maad oli käia.

Miina oli täna esimest korda täditütrele Annele oma toonasest juhtumisest kiriku all kõnelnud, pealegi nii põhjani kõnelnud, et Ann küll aru sai, kui palju kell hüüdis. Mis ta pidi nõuks andma ja kust aru võtma? Oli küll ka ütelnud, kuida see vist mitte hea ei saada olema, et Miina ilmvõõrast meest nõnda kaua meeles pidada: mis lootust ja lõpetust niisugusel asjal võida olla? Näha ta teda ometi vist elades ei saanud: kes teab, mitmekümne versta taga teine elas, kes ta õieti oli ja kas tal ammugi oma kallike käes ei olnud? Miinat ei tahtnud ta elades ära unustada? Oh heldeke! Kus ta siis nüüd poole aasta pärast oli, kui sõna tõsi pidi olema? Usu sina meeste sõna, küllap siis õndsaks saad! Ühest kõrvast sisse, teisest välja, see oli niisuguse jutu juure parem vastus, ja poiss oleks taguda pealegi tahtnud oma häbemata teo peale!

Tagajärele aga oli Annel ise ometi noomimisest kahju, sest Miina silmad seisid vees ja kaks suurt pisarat veerisid mööda palet maha, kui ema tuppa kuuldi tulevat. Ta pühkis ruttu silmad kuivaks. Tüdrukud ei saanud ka kauemaks teineteise juure jääda, eit ajas kodu poole. Aga emal ja tütrel olid südamed kummalgi minnes veel raskemad kui tulles: sügavas põues kipitasid mõlemil kahtluseohakad.

«Päikseterad puistvad kulda
Üle unest ärgand maa;
Lilled muruema mulda
Ehitavad õitega;
Taevas hiilgab sinikattes —
Kust see on kõik? Ütelge!
Kuningas on jälle tulnud!
Õitsev kuning kevade!»

Mitu nädalat olid pärast ülemal jutustatud külaskäiku aja rüppe veerenud. Mets oli noori helerohelisi lehenuppe ajamas, jõevesi kohises noores priiuses, pilved ruttasid selge sinise taeva all nagu luiged üle hiilgava, õnnistatud maailma. Päevapaiste ja lõolauluga oli kevade läbi maailma lennanud, oli talve ränga valitsuse lõpetanud ja laulu ja lootust, õnne ja hõiskamist täis käsil välja puistanud üle maailma ja inimeste südameisse.

Tammiste veskil olid minevatalvised linad kujutud, uhutud, ja kapsataimed istutatud. Selle töö lõpetus oli lihavõttepühad vastu võtnud, mis tänavu aasta ilusama ja haljama ilma olid kaasa toonud kui mitme aasta pärast. Oues oli nii soe ilm, et lehe ja rohu kasvamist silmaga näha võis, ja päike tõttas viimast veepiiska, mis talv teedeleväljadele jätnud, niipea kui võimalik ära kuivatama.

Jah, õues! Seestpidi näitas lugu Tammistel teisiti, vähemalt vana Riinuga. Selle rinnus matsid paksud lumehanged rõõmu ja rahu kinni ja hirmu-ahastust mässasid vaese eidekese põues, nagu kesk parema talve aegadel.

Hinn oli aeg-ajalt oma kosjajutuga ikka selgemalt ja kindlamalt välja hakanud tulema. Poisi pea, mis siiamaale kaunis norgus ja maas oli seisnud, hakkas püsti ja kuklasse tõusma: ta teadis, mispärast, ja — paraku! Riinu ise teadis ka, aga ei võinud parata.

Üks aga ei teadnud esiotsa mitte, ja see üks oli Miina ise. Tema ei saanud esmalt sugugi aru, mis emal oli, et ta poisi vastuhaugutamist ja suurt suud nii vaikselt kannatas, mis muidu ometi koguni Riinu viis ei olnud. Ta küsis vahel sekka küll ka eide käest, kas ta Hinnu veel ikka alles tasaseks ja heaks pidada, ja hakkas suure häälega naerma ja naljatama, kui Hinn ta enda vastu «paariminemisest» nimetas, ja mida pahasemaks Hinnu meel niisuguse «tüdruku edevuse» üle läks, seda enam Miina naeris. Aga tõelikult ja käreda sõnaga poissi koju saata, seda ta ka ei julgenud, sest ema manitses ühtepuhku nii tähtsalt: parem lahke olla ja inimestega heaga läbi ajada, sest et tütarlapse nimi peagi rahva keele vahel mustaks olla määritud, — et Miina isegi aru sai, kuida raske mure eite Hinnuga nõnda käskis ümber käia, nagu ta käis. Ja kui neiu meele tuletas, kuida minevasel aastal ometi kõik kroonu- ja muud maksud maksetud, poisile palk tasutud ja ise elatud oli, ja rahateenistus ometi kahele surra liig ja kolmele elada vähe olnud, siis oli tal asja aru kaunisti käes, ka hoopis ilma ema ütlemata.

Teise lihavõttepüha soe päike hingas noore orase peal ja haljastas vana veskikese ja majad-hooned nagu kullaga üle, et nad õige nagu ise hea hulk noorem noore kevade käe välja näitasid. Õues kapsaaias istus vana Riinu kraavi ääres kivi peal ja soojendas oma vanu kortsunud käsi sooja päeva paistel. Ümbertringi tõusis, nagu ohvrisuits, lõokeste lõõritamine üles sinaja taeva sisse.

Hinn astus uksest õue. Ta nägi perenaist kraavi kaldal istuvat ja astus tema poole. Ta kitkus siit oksakese ja lükkas sealt kivi jalaga kõrvale, jäi viimaks kivi lähedale seisma ja köhatas — Riinu süda lõi raskeks. Ta teadis, mis nüüd tuli. Hinnu kulm seisis kortsus.

«Mis ma pidin ütlema, perenaine» — ja Hinn kiskus ühe ilmsüüta kanarbikupõõsa kõige juurtega maast välja — «minu teada on nüüd nii mitu nädalat küünlakuust saadik mööda läinud, kus viimase mõistliku sõna selle üle — teate küll! vahetasime, et enam ei maksa lugedagi; aga mina ei tea ikka veel, kuida lugu meie vahel seisab, ei musta ega valget. Teie ei räägi ammugi enam esimesi sõnu, mille järele «lugu küll mitte võimata» ei pidanud olema; suu seisab teil hoopis lukus, ja Miina vaatab teie otsa, nagu varblased põllul hernehirmutise otsa — ei tea, kas nutta või naerda? Kui te ei taha, siis ütelge välja, makske mul raha kätte ja mina lähen hommepäev oma teed. Kelle pilgata ma nii kaua õieti olen?»

Riinu vaatas maha ja luges kapsataimi peenra peal. Siis ütles ta:

«Aegamööda asjad käivad. Eluaegse kauba kallal on enam ettevaatamist tarvis kui jahu jahvatades. Mis rutt sul siis nii taga on? Kes kannatab, see kaua elab.»

«Ah soo? Kas ma veel kannatada küllalt pole saanud? Kauaks ma veel tema järele pean vahtima?» hüüdis teine. «Eks mul ammu aeg käe ei ole oma põrandale jalgu kanda? Kui ta mind ei võta: mulle ükspuhas! Tagakiriku veski on müüa, selle ma ostan siis ära ja oleme teineteisest lahti. Raha aga maksate mulle viimase tengani kätte, ostes läheb mul omal kõike tarvis. Naist leian ma veel mujalt igalt poolt ja teie võtke siis sulast, kust tahate!»

«No noh,» vaigistas eit, «mis sa siis varsti mürad? Eks sa anna ka aega? Miina on alles väga noor: kust niisugune tanu all peab välja pidama?»

Hinn viskas pea kuklasse.

«Noor? Uih! Piimahambad on tal ammugi suust ära!

Pole ta kaheksateistkümne aastaga enam mähkmeis: titekingad võivad jalgadele ammu kitsaks läinud olla! Ütelge parem välja: teie mõlemad ei taha mind!»

Eidel hakkas hari nüüd ka punaseks lööma.

«Ei taha? Miks me sind ei peaks tahtma? Olgu siis sellepärast, et sa öösiti, kui meid arvad magavat, kottu ära hulkumas käid —»

Riinu pidas kinni — suureline Hinn oli korraga näost valgeks löönud nagu lubjasein.

«Ka — Kas mina?»

Ta pidi kraavikaldale maha istuma, jalad olid nõrgastanud all.

«Sina jah! Kes siis?»

Hinn püüdis jälle kindlat nägu teha. Ta viskas pea selga.

«Kes seda ütleb?»

«Sa kuuled ju: mina ütlen.» Perenaine oli Hinnu ehmatamist väga hästi tähele pannud ja korjas sealt omale julgust.

«Vale! Puhas vale!» karjus Hinn.

Riinu vaatas teravasti poisi otsa.

«Kas sa mäletad veel, Hinn — see oli mineva küünlapäeva aegu, selsamal öösel, millal Raduvere magasiniait —»

«Pagana lugu! Kas mina mõni varas ja aidalõhkuja olen?!» kisendas Hinn, näost tulipunane ja harjased püsti peas. Aga Riinu nägi küll, kuida silmist tal viha takka veel teine tundmus välja vahtis — hirm.

«Seda oled sa i s e ütelnud, mitte mina,» kostis perenaine. «Millal ma sind aidalõhkujaks nimetasin? Mina ei tahtnud muud ütelda, kui et ma sel öösel sind esimest korda tühjast sängist otsima läksin ja sest saadik veel sagedasti öösi kottu ära leidsin. Et niisugused öösised

hulkumised, olgu nad mis asja peale tahes, ja pealegi sinu sõprus kahe mehega, keda keegi suureks asjameheks ei pea; ma ütlen: et niisugune asi sind Miina meelest ülearu armsaks ei tee, seda võid sa viie sõrme peal ära arvata. Olen teda sundinud küllalt, aga ta ei taha.»

«Minu pärast!» urises Hinn hammaste vahelt. Kõik kõuepilved seisid mehe otsaees koos. «Mulle kõik üks! Andke mu raha siia! Ma lähen minu pärast praegu!»

«Jalapealt ma teda sulle mitte välja ei või maksta,» ütles eit, «aga ma tahan vaadata, et sa niipea kui sünnis oma kätte saad. Mõni päev aga jääb sul ikka veel kannatada, kauemini ma sind siis kinni ka ei pea.»

Hinn ei annud vastust. Pea punane otsas, nagu vihasel kukel, läks ta veskile tagasi ja jättis eide kivi peale aeda istuma, murelikuma veel kui enne. Kust pidi ta Hinnu 100 hõberubla võtma, nüüd, kus raha igal pool nagu silma pihus hoiti? Kas ta ei olnud kõik kohad ära käinud, eile veel, viimast korda ka Toomarul, aga sealgi ilma asjata: vallavanemal oli ise jüripäevaks viimane kohamaks mõisa viia ja otsis mujalt nõu, — kevadine kehvus kurnas igaühte. Õel ei olnud enesel kaugemale kui pihust suhu ja kus võõraste käest raha laenu peale loota oli, seal oli Riinu ka juba kuulatamas käinud, aga ikka ilmaaegu. Nüüd ei jäänud muud nõu, kui Miinale ka ära seletada, kuida lugu seisis: et kosjalugu nüüd nurjas oli, seda sai ju silmaga näha. Et Hinnuga kõik asi õige ei olnud, selle peale oleks Riinu nüüd vandunud, ja oma last ühele ülekohtusele inimesele ajaliku kasu eest ära kaubelda, seks oli Tammiste eit liig õiglane ema. Jah, aga Hinnu raha! Jumal taevas! kust ta selle pidi võtma?

Lõunalauas ei läinud eidel mitte einet suhu — ta poetas pihuga oma leivatüki kanadele ära ja leemelusika viis aga

silmakirjaks korda kaks suhu. Teisel pool laua otsas istus Hinn kortsus kulmul ja karuse näoga ja neelas vihaga toidusuutäisi alla. Miina üksi sõi vaikselt oma jao ära ja küsis siis lauast üles tõustes:

«Hinn, kas jääd pärastlõunaks koju? Ma läheks natuke külasse.»

«Miks ep jää.»

Ta pööris piigale selja ja läks õueaeda käima.

«Mis tal on täna?» küsis Miina takka järele vaadates.

«Mis tal siis on? Eks tal ole süda täis — sinu pärast.»

Eit koristas toidunõud laualt kokku ja mõtles iseeneses, kuida kõige paremini Miinaga Hinnu võla pärast juttu alata, kui uks lahti läks ja tädi Saardarust külaliseks tuli. Õed jäid tuppa juttu ajama; Miina puhastas nõud ära ja läks siis üles pööningule, kus ahjukorstna taga nurgas tütarlapse veimekast pööninguluugi lähedal seisis. Eide suus veeretatud jutt jäi pooleli, ja Miina külaskäik niisama, sest tädi jäi pärastlõunaks neile ja Anne oodati järele tulevat.

Aga — Miina pidi hoopis teisiti asjaloo kätte saama ja enne veel, kui ta ise või eit toas arvanud.

Veimekirstu ees istuda, vaadata, seadida, õiendada ja selle juures mõtetes seda või teist nägu meele tuletada, kelle auks kõik see väikesest saadik korjatud varandus korra välja saaks jaotatud — sest: tütar põlve kõrgus, vakk vaksa kõrgus — ei tea, kas meid mõni piiga valelikuks peaks hüüdma, kui seda tööd külaneiu armsamaks ajaviiteks nimetame? Ärgu hüüdku meid keegi väljalobisejaks: meie ei nimeta ju nime ega räägi siin muust kui Tammiste Miinast, kes teise lihavõttepüha pärastlõunat pidas. Nõnda kirstu ees istudes tulid tütarlapsele jälle endised mõtted ja seda-teist veel meele, mis eile kirikust

tulles täditütar Ann temale oli jutustanud. Ann oli vallavanema tütrega, kes teises kihelkonnas mehel oli, enne pühi kokku saanud ja Mari oli jutu vahel imeks pannes küsinud: kust veski Miina siis Turuvere Taavetit, nende kihelkonna rauasepa poega, tundma saanud? Poiss olla pärast viimase soojatõve väljapõdemist enne pühi esimest korda jälle tema Kaarli juures käinud ja suure hoolega Tammiste Miina järele kuulatanud, — kas Ann ei pidada teadma, mis see tähendada?

Jah, nõnda oli Ann Miinale asja jälle kätte jutustanud ja Miina palged tõusid iseeneses kuumama, kui selle peale mõtles, kes kuulataja võinud olla? Haige oli kuulataja enne seda olnud: haiguseasemelt praegu tõusnud? Oh, Miinal sai nüüd mõni asi selgeks, mis tal teades ja teadmata selle ajani südant oli valutama ajanud! Ja nüüd? Mis ja kuida seisis lugu nüüd? Süda tuksus piigal nagu vasar rinnus selle mõtte kallal. Mis peale tahtis ta õigusega loota? Mis peale usaldada? Tal ei olnud muud kui see üks sõna: «Sind ma ometi elades ära ei unusta —» paljas sõna ja — kui palju päevi ja nädalaid olid aja rüppe vajunud sest silmapilgust saadik, kus need sõnad tema kõrvu olid helisenud!? Mis oli kõik võinud sündida sest tunnist saadik! Kas ta päris laps ei olnud oma salaja lootusega südames, päris laps, kes omale pilbastest uhke koja üles ehitab, mille üks jalatõukamine laiali pillutab? Ja, kas Turuvere Taavet siis «tema» oli?

Ja siiski! siiski! lootus rinnus on nagu vaigistaja ingel meile kätkis juba teejuhiks läbi pimeda maailma kõrbe kaasa antud: ta ei jäta meid ka kõrgemal kui mäeharjal mitte maha ja tema hele küünlakene leiab pimedamas orus veel ikka võimalikku teerada.

Käsipõsakil katuseluugi ääres istudes vaatas Miina kau-

gele üle põldude ja metsa õue. Läbi luugiaugu paistis sinine taevas sisse, niinepuu lehvitajad oksad ulatasid alt õuest kuni üles katuseni. Pühapäeva pärastlõuna rahu hingas hiilgava kevadise maailma peal, kuid haljendava orase kaldalt tõusis väsimata lõokese hääl kiituselauludega ikka, ikka jälle üles taeva poole. Neiu mõtted olid kaugel kottu ära: tasane pisar hiilgas sõstrakarva silmis. —

Korraga kuuldi alt õuest, otsekohe akna alt, hääle vilistamist. Miina kohkus üles. Ta vaatas tasakesi luugi pao vahelt maha: õues puu kõrval seisis Kadaka Jüts, Hinnu sõber.

Hinn astus parajalt veskist välja. «Siin!» hüüdis ta lähemale tulles.

Jüts vaatas ümberringi, siis küsis poole häälega:

«Kas oleme isekeskis?»

«Miks ep ole? Vanamooril on külaline toas ja tüdruk külasse läinud.»

«Kas sa tuled täna varemetesse?»

«Mis seal siis on?»

«Loodame head saaki!»

Hinn tõmbas kulmu kortsu ja mõtles pisut järele.

«Noh, mis sa uurid?» küsis teine.

«Ei, mina ei tule! Olgu peale!»

Ta pööris kõrvale ja sülitas. Suuril silmil vaatas Jüts tema otsa.

«Mis pagan sul siis täna on? Oled sa korraga jäneseks läinud või hakkad kasu põlgama?»

«Jäta mind rahule!» pahandas Hinn. «Pane tähele, nad hakkavad haisu ninasse võtma! Vanamoor tähendas juba sõna-kaks täna — Miina lööb ka tagasi!»

«Ah, ah! sealt ep su karune tuju tuleb? Seda ma usun!

— Olen ka juba haisu sest ninasse saanud. Aga — mis vanamoor sulle siis ütles?»

«Mis ta siis ütles? Suu sisse midagi, aga põõsa takka võisin ise välja tuua.»

«Hm, see oleks paha tükk — Kes teab ka, mis sina oma karuse tujuga vahest oled kuulnud? Tead sa, täna sõidab aga rasvane lind siit läbi: teise kihelkonna Raduvere valla noor rauasepp Taavet. Isa saadab poja täis rahapungaga linna rauda ostma. Kas teda nii nülgimata metsast läbi peame lubama? Poiss on hobusega üksi.»

«Kust sa siis seda nii julgesti tead?» küsis Hinn kahtlaselt.

«Eks mu omad kõrvad kuulnud, kui eile Raduvere mõisa sepikojas sees käisin, et täna vastu õhtut teele peab minema? Homme on linnapoed jälle lahti ja ülehomseks on uut rauda sepikojas tarvis. Täna pimeda aegu peab ta metsast läbi sõitma.»

«Soo — —. Ei, ajage isekeskis toime! Mina jään koju».

«Kas sa näe? Kuula, kuula! Või sina jääd koju? Ma ütlen sulle, Hinn, sina ei jää mitte koju, sina tuled kaasa, või muidu — ma ütlen sulle: hoia ennast! Meist kahest ei saa küllalt: kes teab, mis ette võib juhtuda! Ja pealegi, vennike! kas sa tead ka, mispärast Miina sind ei võta? Kuule, ma ütlen sulle: kui Turuvere Taavet täna õhtu õnnega metsast läbi saab, siis on homme siin Tammiste veskil kihlused, aga sina ei ole mitte peiuke! Kas mõistad nüüd? Ma olen oma kõrvaga kuulnud, kuida suure hirmuga järele kuulatati, kas asi vahest kogemata hiljaks polnud veninud poisi haiguse pärast, kes palavikus muud nime suust ei olevat saanud kui ühtepuhku «Miina» ja «Miina»! Nüüd olla sepataati ja eite teada saanud, kes see Miina olnud. Kas sa arvad, et nad

oma ainsa poja tahtmise täitmata jätavad? Ei usu! Nüüd sa tead, miks Miina nii karune sinu vastu on! Tema, lahke tuikene, tunneb ammu teist peiukest! Kes enam sinust hoolib? Pühi aga suu puhtaks! Ah, ah, ah! kas sa nüüd veel koju jääd, ae?»

Hinn seisis põlevail silmil teise ees.

«Ei jää! Millal lähete?»

«Enne päevaloodet ootame sind ahervartesse. Mina lähen Soldati-Juhaniga kiriku takka ümber ja heidame kahekesi teinepool silda tammikusse. Sina mine varemete varju varitsema, kust tee selgesti näha on. Küll ma vilistan, kui ta tuleb. Teisi ei ole tarvis kinni pidada, temal valge hobune ja kõrge raudvanker — kaugelt tunda. Eks ta ole tähtvalge öö ja luuakse juba noort kuud. Riided paneme sulle kivide vahele valmis. Kõik küla on täna kõrtsis ja põllud-maad rahvast tühjad, meid ei näe ükski. Tule sa aga õigel ajal, kas kuuled? Enne päevaloodet! Tuleta meele, et sina'p see olid, kes lihunikule kõigepealt — olgu peale! Head tööd seniks!»

Kadaka Jüts pööris ümber ja läks metsa poole tagasi. Nägu valge nagu lubjatükk, hambad ristis suus, seisis Hinn veel tükk aega niinepuu ääres, läks siis trepist üles veskile ja kolistas seal, et läbi luugi toa juure kuulda oli. Kui ta veskilt tagasi tuli, viskas ta ukse taga kinni, et kõik veskikoda põrises, läks sõnalausumata õuest välja ja kadus väljal metsa poole ära.

Miina istus pööningul luugi ääres, pooluimane ja tuim hirmu, ehmatuse ja jälestuse pärast! Igavene jumal taevas! kas kõrvad temal tõesti alles peas seisid? Oli kõik tõsi olnud või paljas kõrvapettus? Maanteeriisuja, varas ja röövel, aidalõhkuja ja — vahest m õ r t s u k a s oli see mees, kes nende leiba sõi ja — nagu pang külma vett käis

üle Miina ihu — kellele eit teda koguni naiseks oli tahtnud panna!

Miina silmad vaatasid õue — seal sinas veel taevas, laulsid linnud ja soe kevadine õhk kõigutas orast põllul; ja eemalt teretas noore leheiluga ehitud mets haljendades silma, mets, kus täna, täna veel uus kuritegu kätte pidi võetama — —

Miina kargas maast üles. Teda tahtsid nad riisuda, teda! Kolm kurjategijat ühe inimese vastu, ja kui ta neile vastu hakkas — armuline jumal! mis võis siis sündida? Lihunikust olid nad rääkinud? Miina värises nagu haavaleht. Kui tema nende küüsi sattus ja niisama — —

Abi oli vaja, kärmet abi, enne kui kuri nõu käsile võeti.

Aga kust?

Külast? Saardaru seisis teinepool metsa, Uueküla ja kirikumõis teinepool mõisa ja sinna oleks niisama metsast läbi pidanud minema, ja metsas varitsesid kurjategijad. Nad arvasid Miinat külas olevat: mis ta kottu tulles vastu õhtut nüüd veel Saardarusse otsis? Nad oleks sedamaid asjaloo jäljele saanud, ja siis —? Miina värises: naisterahva nõtrus pani vere soontes tarretama.

All ei olnud muud kui ema ja tädi: mis nemad, kolm naisterahvast, kellest kaks veel vanadusest väetid ja jõuetud, kolme tugeva mehe vastu võisid parata?

Aga — poole versta peal seisis taga metsatuka ääres metsavaht Priidu maja! Oli küll vana poissmees ja elas pealegi poolpimeda tädiga üksi, aga oli ometi mees, ja kui ta kuulda sai, kes Kiviveski tondid alles olid, küllap siis ka jõleda hirmu maha jättis ja vähemalt nõu ja abi aitas leida.

Miina tõttas pööningult alla. Eidele, kes tädiga leeaugu ees istudes magusat juttu ajas, ütles ta, et õue

kõndima tahta minna, ja keelis ennast taga otsimast. Siis tõttas ta nii ruttu, kui jõud kandis, metsavahi hoone poole.

Vana Truuta istus ukselävel ja kudus sukavarrast, kui Miina, ise poolhingetu, sinna jõudis ja peremeest taga päris. Ehmatades kuulis neiu, et peremees peale tunni aja eest mõisa läinud.

Mis nüüd? Sõnalausumata seisis Miina vana Truuta ees, kes tüdruku kahvatanud palgeist ja suurest rutust sugugi aru ei saanud ja hea meelega ajaviiteks teda oma juures kinni oleks pidanud. Miina ei tahtnud ega saanud eide kärme keele lobisemise ja küsimise peale musta ega valget kosta, vaid jättis jalapealt jälle jumalaga ja metsavahi tädi jäi tagajärele vahtides pead kõngutama: ime teadis, mis sellel täna korraga nii peas kipitas, et ka sugugi aega ei annud?

Miina ruttas kodu poole tagasi. Mis ta jumala pärast nüüd pidi tegema? Kui ometi täditütar Ann seal oleks olnud, kahe nõu oleks ometi enam avitanud kui ühel! Aga tädile ja emale ei maksnud sõna lausuda: oleksid küll kisa tõstnud ja maad-ilma kokku ahastanud, aga abi ei olnud nende juurest mitte märki loota. Talu ei seisnud siinpool metsa kuskil, ei talu ega peret. Miina üksi pidi abi leidma, Miina üksi! Aga kust? kust? Vaene tüdruk vaevas pead ja värises, värises selle pärast, kes täna veel röövlite kätte sattus, kui ta nõu ei leidnud, ja see üks oli — tema!

Tuleleege lendas üle neiu näo: ta mattis kaks kätt silme ette. Ja õues hakkas päike juba veerema. «Pimeda aegu,» oli Kadaka Jüts ütelnud. Tütarlapse süda tuksus nagu vasar rinnus.

Korraga lõi nagu välk Miina meelest läbi.

«Jumal taevas! kust mulle seda meele ei tulnud: Nudjaste kõrts!»

Jah, aga Nudjaste kõrts seisis viis versta teinepool veskit: millal ta veel sinna sai? Inimesi, jah, neid leiti seal igal ajal; aga kes teda silmapilk kuulas ja uskus? Kes tuli Kiviveskile tema sõna peale õhtu ajal kurjategijaid varitsema? Kiviveskile, kus kodukäijad ümber luusisid? Ja kui tõesti mõni tuli, kes enne pimedat veel paigale jõudis? Viis versta jala sinna, niisama palju, ei, enamgi tagasi — ja õhtu oli kätte jõudmas.

Aga Miinal ei jäänud siiski muud nõu.

Ta heitis jälle jooksu. Nii ruttu, kui hing sees lubas, tõttas ta mööda jalgteed suure maantee poole, mis ühelt poolt Saardaru, teiselt Nudjaste kõrtsi poole viis. Kui ta suure tee peale välja sai, langes päike viltu läbi puie latvade: õhtu oli varsti käe ja veel oli Miinal kolm versta käia, enne kui kõrtsi kätte sai.

Miina pani käed risti ja tõmbas hinge: kui taevas ise temale appi ei tulnud, mis avitas siis kõik tema vaev? Siis pani ta jälle jooksma.

Juba oli ta peaaegu noorest lepikust läbi, mis mõlemal pool maanteed pool versta maad Tammiste veski ja kõrtsi vahet pidas, kui kaugelt rattapõrin tüdruku kõrvu lõi. Silmapilk jäi ta seisma ja pidas hinge kinni — jah, tõesti! vurin tuli lähemale; hobune hirnus — tänu jumalale! sealt tuli inimesi!

Lepiku otsalt pööris vanker parajalt puie vahele, kui Miina okste varjust välja sai. Neiu silmad lõid nüüd korraga läikima.

«Toomaru peremees!»

Vallavanem pidas hobuse kinni. Suuril silmil vaatas ta piiga otsa, kes tee ääres seistes lõõtsutas ja hinge taga ajas,

riided lohakil kaelas, jalad poolest säärest saadik soppa täis.

«Tule sina helde jumal appi — Tammiste Miina! Püha ristike! mis sina nii suure tuhinaga maanteel otsid ja mis nägu sa oled?»

«Vallavanem, teid on jumal mulle siia vastu läkitanud!» pillas Miina suust välja. «Kui teie ruttu appi ei tule, siis langeb ta mõrtsukate vahele!»

«Tema? Kes tema?»

«Tema! Taavet! Kes muu!» Ja nüüd, kus ta jälle natuke hinge rindu sai, jutustas ta lennates kõik vallavanemale ära, mis ta oli kuulnud ja teinud, ja ajas teda taga abiga kiire olema.

Aga seda ei olnud Toomaru peremehe kohta tarviski. Varsti pööris ta hobuse pea ümber ja tuhatnelja tagasi.

«Kas ma ei ütelnud? Ruttu, Miina! Tiku vankri otsa!» vihastas ta selle vahes. «Vaat säh! nüüd on tondilori käe! Oh teie viimased põõsatagused! Metsast meie ilma nägemata läbi ei saa, muudkui peame Nudjastele tagasi ja sealt ümber metsatuka ja uuesti saeveskist mööda teisele poole varemete ette tõttama, et teda enne kätte saame, kui nende silma langeb! Nad löövad «t a» minupärast ennemini maha, kui et teda nülgimata küüsist lahti lasevad, ja Taavet on alles hiljuti voodist tõusnud; kes teab, mis tuhin teda ennast ka just teele kihutab, pooltervelt? Nagu ta teist ei võinud saata? Küllap tema vist kolme mehega õigeks saab? No noh, ära värise, Miina, «t e m a» ei pea mitte nende lõksu langema! Äh, äh, äh! Kust sa siis teda tunned, ae? Kahju, et ma selja taga su nägu ei näe! Nüüd ma tean, miks Taavet meie Mari juures nii hoolega teist kõnelnud! Kui aga enne sinna saame! Teie Hinn ja Soldati-Juhan ja Kadaka Jüts! No jah, ikka olen

ma mõtelnud, et need kõige selle kurja peremehed on, mis ühevahest saadik siin liikumas on, ehk ma küll kõige hoolega aru kätte ei saanud! Nad on kavalad kurjategijad! Luusi või valva: üks ei anna teist ära! Valega oskavad ümber käia nagu sula-võiga! Ja jah, Tammistel oli neil kõige parem pelgupaik! See oli nii kõrvaline kauge koht, seal ei läinud neid ükski hirmutama. Ja vallalaegaste lõhkujad on nad ka, selle peale tahan ma kihla lüüa! On nad kelmid ühekorra lõksu langenud! Ülemkohus valvas neid ammugi: Juhanil oli hiljuti linnas rohkesti paberraha käes nähtud. Aga kust sa kuuekordseid võrukaelu kätte said? Nagu angerjad oma keelega! Ja kui veel lihuniku surm nende — taevataadike! kuida teie selle inimesega ühe laua ääres võisite süüa, Miina!? Säh, seal on Nudjaste kõrts käe! Oota siin õues, Miina! Ma kutsun kaks-kolm meest omale appi!»

Kõrtsituba oli teisel pühal teadupärast inimesi täis. Neli mõistlikumat meest istusid muist oma, muist vallavanema vankri peale ja kõigil oli süda täis: nende seas ei olnud mitte ühte, kes — sel või teisel viisil — kurjategijate küünte vahel ei oleks olnud. Niisuguseid oli küll täna Nudjastel teisi veel küllalt, aga kes ebausku laste ja rumalate üdist välja kisub? Päid vangutades vaatasid teised ukse pealt sõitjate järele: olid need üsna käest ära, et vastu ööd Kiviveskile varitsema läksid? Oli, mis oli, aga kes tonte võis uskuda? Kadaka Kai, kes tonte eluaja kõige enam tundis ja täna ka Nudjastel keelekastet võtmas olnud, värises ja vabises tadolikuuri [1] all: nüüd tuli ju õnnetus üle kõige Saardaru küla! Vargad ja mõrtsukad? Oh sina kallike! millal neid Kiviveskil oleks

---

[1] kõrtsirehala, kõrtsitall.

sallitud? Tondid oleks neid puruks peksnud, kui seal aset oleks võtnud. Mõned inimesed ei väsinud ometi enne ära, kui luud-liikmed lõhutud olid, nagu ütelda praegu Üleoja Enn, kes korra Kiviveski all juba kodukäijaist kägistada saanud, et, poolalasti ja silmad siniseid muhke täis, veel sooja hinge nende käest päästis, ja nüüd — oli kõige hullem olnud neid kiusama minema! Oh, mis Kaie silmad veel näha said! Ja vana kuivetanud Kadakas jooksis toast õue ja õuest tuppa nagu kana munahädas — mis nüüd, oh sina kallis aeg! mis nüüd sündis?

Senikaua ajasid mehed tuhatnelja ümber metsa ääre ja üle nõmme edasi uuele saeveskile. Sealt viis risttee paari versta peale kirikust mööda suure maantee peale jälle välja. Risttee kohast oli veel kaks versta või mõni kukesamm enam maad silla juure, kus kodukäijad veskivaremeid vahtisid.

Õues oli pime kätte jõudnud. Taevast piiskas kerget niisket udu maha, nagu kurbi mõtteid inimese südamesse. Aga kõrge laotus üleval seisis tähti täis ja noort kuud hakati looma: see ei lubanud pimedust pilkaseks minna.

Saeveskilt oli vallavanem veel ühe poisi kaasa võtnud. Viis meest ja ise kuuendaks, sõitis ta Miinaga kuni viimase verstaposti kohta enne Kiviveski varemeid. Tüdruk ei tahtnud kuidagiviisi uuele veskile jääda, sundigu teised niipalju kui tahes: tema surra muidu hirmu ja ahastuse kätte ära. Viimaks andis vallavanem järele.

«Aga pea sa suud ja hoia eest ära! See on meeste asi, kuhu sekka naiste nina ei sünni. Ja nüüd siit saadik pidage kõik suud lukus! Meil ei ole siit ammu enam pooltki versta maad silla juure. Tunnistage igaühte, kes jala või hobusega mööda juhtub minema! Hobustele tõm-

make kaelkotid pähe, et nad ei hirnu, ja pange need puie varju seisma! Aga ärge te okstega kahisege! Kes kurjategijaid võib uskuda? Viimaks luusib mõni neist kuni siia meie kohta mööda teed üles. Kui rauasepp veel möödas ei ole, siis tuleb ta vist varsti.»

Miina värises. «Kas ta siis juba möödas võib — — ?»

«Vait, laps! Eks sa tea, et sa suud pead? Miks ta ei või olla? Kas meie teda oleme vahtinud? Usinasti, mehed!» käskis vallavanem.

Vastupanemata täitsid mehed käsku. Parajalt, kui sellega lõpetasid, kuuldi eemalt selja takka vankrimürinat. Vallavanem astus põõsa takka välja.

«Valge hobune — Taavet on,» sosistas Üleoja Enn tema kõrvu. Teine nikutas pead ja astus maantee peale vankri ette.

«Kes sa oled? Kas Raduvere valla Turuvere rauasepa poeg Taavet?»

Võõras pidas hobuse kinni ja vaatas tähevalgel kindlasti küsija silmi. Miina süda tuksus nagu vasar põues: jah, see oli nägu, mida ta enne juba oli näinud — toomingapuu all, kui kirikuorel eemalt hüüdis ja hiilgav päike taevalt paistis! Nüüd ei sätendanud muud kui tähed taevas ja pime oli õues, aga — t e m a oli, tema ise! Miina oleks teda südaööl tuhandete hulgast välja lugenud!

«Oi, oi,» vastas noormees küsijale, «kes t e i e siis olete ja mis te minust tahate? Muidugi olen ma Turuvere Taavet, ja — kui ma seda ei oleks, siis ei oleks teil sellega ka suuremat asja. Nõõ! Edasi!»

«Soo! Siis on hea! Mehed, siia!» käskis vallavanem põõsa poole ja hoidis hobuse suust kinni. Viis meest astusid puie alt välja. Aga nüüd ajas noormees kulmu kortsu.

«Ohoo! See on nalja peale liig! Mis te minust tahate? Kuida julgete rahulist teekäijat keset maantee peal kinni pidada? Veski varemed seisavad ju kaugemal, kui tondilori tõsi on, mis mulle mõisakõrtsis räägiti! Kasige eest, muidu ma annan pihta!»

Vallavanem naeris.

«Pea, pea, pojuke! Kui ma su tahtmist täidaksin, küllap siis varsti aru sul käe oleks, mis «tondilori tähendab»!» Ja nüüd seletasid mehed imekspanijale teekäijale ära, mis teda ees ootas ja mis neid siia tema ette oli kihutanud.

Noormees oli ometi pisut ära kohkunud, kui kuulis, kuida lugu seisis. Aga süda tuli pea rindu tagasi. Ta ütles viimaks:

«Kas teate: laske, ma sõidan vagusi ja pikkamisi edasi, teie tulge jala sõnalausumata tasakesi järele. Ma tahan kohe siit juba suure häälega laulma hakata, et teate, kus ma olen, ja kurjategijad mind kuulevad ja et nad teie tulekust aru ei saa. Enne aga andke mulle tugev vemmal siia, et neile vastu võin hakata, kui mõni mu peale kargab. Soo. Nüüd lähme peale!»

Poiss pani hobuse jälle käima. Suure häälega lauldes läks ta hobusega mööda maanteed edasi, puie varjus kraavikaldal lippasid teised järele, kõige viimaseks Miina väriseva südame ja lumivalge näoga. Seal ta läks oma õnnetuse sisse, t e m a, kelle pärast piiga siia oli tulnud ja kellele ta ometi veel silma ette ei olnud julgenud astuda! Ja sealt tuli sild juba kätte, kus mets tee äärest teinepool kraavi tagasi heitis. Eemalt paistsid suitsenud müürid kõigile silma.

Metsa servale jäid teised puie varju seisma. Ümberringi näitas kõik vait ja rahul olevat. Ei tea, kas tondid

täna ülepea liikumas olid, vahest pidasid ka teist lihavõttepüha? Noormees sõitis vagusi silla poole ja laulis, nagu ei teaks ta maast ega ilmast.

«Kes seal lennul lustiteeda,
Sala suisa sammudella
Kivi kaudu kõndimaie,
Lepikussa luusimaie,
Mööda metsi, mägesida
Rõõmu rada rändamaie?
Peiu noori, poisikene,
Sala sõna sobitaja,
Hella õnne ilmutaja,
Kõrge kannuste kandaja:
Seep see lennul lustiteeda,
Kivi kaudu — —»

«Lase mu hobune lahti!» hüüdis poiss äkisti laulu vahele.

Valge rätik ümber keha, süsimust nägu peas, seisis keset tee peal suur pikk kogu, hoidis hobuse suust kinni ja nüüd ta vilistas —

Oksad kohasid: kaks teist tonti astusid puie varjust välja ja kargasid üle kraavi oma vaimulikule vennale appi.

«Oot, oot! Ma tahan teile kodukäijatele näidata!» kisendas Taavet, — pani esimesele nuiaga pähe, et ausal vaimul veri peast välja purtsas ja ta nagu puutomp ilma sõna lausumata maha langes, — sel silmapilgul aga olid ka kaks teist tema kallal ja ta sai matsu pähe, et pea põrus otsas ja tema ise silmili tee peale kukkus: meelmärkamine olid korraga peast kadunud.

Hele karjatamine kõlas kraavi poolt: «Igavene issand! nad on ta surnuks löönud!»

Tondid, kes poissi riisuma hakanud, kargasid üles. Aga nüüd kahises ja kohises ka igalt poolt okste takka: ümbertringi jooksid mehed vaimudele vastu, nende kannul Miina.

Võitlemine ja kisa kõlas läbi praegu alles vaikse metsa kaugele ära. Aga neid ei olnud enam kui kaks kuue vastu — kolmas hingas Taaveti kõrval maanteel maas. Paari minutiga olid neil käed selja peale seotud, valged rätikud ümbert maha kistud: n e i l vaimudel oli liha ja luud küljes! Kui nad ilusasti teineteise kõrvuli maas rohu peal olid ja musta tahmast nägu tunnistama hakati, jah, siis tõusis avalikuks, mis teised ennegi teadsid, et ausatel kodukäijatel öösise vaimuameti kõrval veel teine igapäevane nimi oli: Soldati-Juhan ja Kadaka Jüts. Kolmas verine vaim, keda nooremehe tüügas lõiganud, oli Karusta Hinn.

«Oot, oot! Ma tahan teile teeriisujatele kodukäimist õpetada!» kisendas tulivihane vallavanem; ja Üleoja Enn, kes Kadaka Jütsi käsivarsi mässis, kiskus köit nii tugevasti kinni, et teisel luieni mõjus: «Kas mäletad veel, kuida sa viimati siinsamal paigal minu suud-silmi mässisid, ae? Märka nüüd, mis magu see on! Teie, hundisugu!»

Verise Hinnu lähedal kükitas Miina maas ja pidas Taaveti pead süles. Nagu hirv oli ta, kõigest muust hoolimata, poisile appi jooksnud, kui teine maha langes. Taaveti silmad olid kinni, ei ta liigutanud kätt ega jalga. Suur muhk pea kohal, kuhu teise vaimu hoop langenud, lõi ruttu suureks paistetama.

Kui mehed sõimajaist vaimudest jagu olid saanud, seadis Toomaru vanamees paar meest neid vahtima ja tuli

värisevale tütarlapsele appi. Mõlemaid uimaseid maas nähes vangutas ta pead.

«Viime ta jõekaldale, seal võib tema pead külma veega kasta! Hakake kinni, mehed!» käskis vallavanem. «Siin kolmas tont ka tarvis ligi võtta — niisuke kuri loom! Kes teab, kes selle kärvamist kahetseks? Poiss on temale pähe annud, et ta eluks ajaks meeles võib pidada. Vaata, kuida veri nagu allikast välja tilgub! Soo, nüüd pange maha! Vett siia! Kastke tondilinikud jõkke ja pange haavade peale pähe! Soo, soo —, nõnda! Miina, ae, mis sa niitsud? Ega ta sest ei sure! Kui ta poolsõge ometi kangem oleks olnud! Aga kes teine ka varsti peale haigust niisugust asja näha saab? Jää siia tema juure, Miina, mina vaatan Hinnu! Enne läheb see ussihammas auku, ehk kurjategijast küll suurt nutta ei jää. Tea, kust tuhat poisil seda jõudu tulnud teda nõnda matsutada? Too veel vett, Enn! Pea paistetab üles nagu pakk. Mis me temaga siin lausa taeva all teeme? Kauaks lugu nõnda väl-tab? Parem, meie tõstame mõlemad vankri peale ja viime Tammistele — kas tead, Miina, teie veski on siit kõige lähem koht. Sina, Enn, mine nendega kaasa, võib olla, et võrukael tee peal ometi märku pähe saab! Valva teda nagu rikkust! Meie kostame kohtus tema eest! Niisugune tont maksab oma head hinda! Üks mees sõidab täna veel kihelkonnatohtri juure ja palub teda Tammistele! Taave-tist loodan ma, et enne veel silmad lahti — näita siia, Miina! Kas sa näe — juba hakkab liigutama!»

Oli see Miina palavaist pisaraist või oli külmast oja-veest: Taavet oli silmad lahti löönud. Segaselt vaatasid nad tütarlapse ja vanamehe otsa, kes mõlemad tema pea kohal kummardasid — siis vajutas ta laud jälle kinni.

«Kasta veel lina märjaks, Miina, ole usin!» käskis vallavanem. «Soo, Taavet, soo! Seisa aga vagusi, poeg! Valutab väga, ae? Seda ma usun, oli sind hästi pauguta-nud! Aga nüüd on nad kõik paelus, kõik! Kannata aga välja, me viime sind Tammiste veskile, see on siin kaunis lähedal, sinna sa võid jääda, kuni — mis sul viga? Kas sa ei taha, ae?»

«Küll — küll tahan,» pillas noormees suust välja ja pigistas jälle silmad kinni — pea oli nii uimane! Tammistele? Ja — kas see mitte T a m m i s t e Miina ei olnud, keda ta praegu poolunes näinud, keda vanamees nimetanud? Õues oli nii pime, silmad olid nii segased ja pea — jah! valutas väga!

Veerand tunni pärast läksid, kummalgi vankril haige peal, Enn oma, Miina Toomaru peremehe hobusega Tammiste poole. Teinepool silda aga pööris vallavanem oma avitajate ja kahe teise tondi seltsis mõisa peale. Siit viidi kurjategijad varsti peale seda vahi all edasi linna kohtu alla, kus nende kinnipüüdmine rae peal tööd ja toimetamist sünnitas — nüüd olid ammugi oodatud kohtulised käes!

«Ligi on, ligi nähikse,
Ligi parem peiukene.
Kangem meesi kuulsast külast,
Parem poissi, perepoega.»
(«Kalevip.» I jagu 4. lugu.)

Haavatute voor seisatas veski ukse ees. Latrituli käes, astus Tammiste Riinu õue — üle ukse nähti tema selja taga Saardaru tädi paksu nägu ukse peal paistvat.

«Miina, sina üleannetu laps! kus sa selle ajaga veel ümber jooksed? Eks sa tea, et Kiviveski — Issa pojuke! kes seal —?»

Surmani ehmatanud Tammiste eit oleks latri käest maha pillutanud, sest nüüd astus Üleoja Enn tema juure ja seletas temale ära, mis järjed käes olid ja keda nad «tädile» majasse tõid. Riinul oli eestotsa pea nagu uimane otsas, meeled-mõtted nagu takus! Kallis taevataadike! Nüüd oli käes, mis ta salaja ikka oli kartnud! Nüüd tulid kohtud nende kaela, nüüd kutsuti neid viimati veel rae ette, neid, Tammiste peret, kelle jalg elu ajal üle kohtuläve polnud astunud! Oh jumal teadis, mis nüüd viimati veel nendega tehti! See oli kõik Hinnu tegu, kelle eest tema ikka oli seisnud ja kostnud, ja nüüd — seda aidalõhkujat ja kurjategijat pidi tema, Riinu, veel oma katuse alla võtma? Mitte koguni! Riinu sai jälle joone peale, kui see mõte peas kihama hakkas. Kes teab, mis kuri loom neile veel võis teha? Ja kaugelt ümber, nagu laps hanekarja eest, kõbis Riinu natukese-haavalt teiste sundimisel vankrile lähemale, kuni haigete ees seisis ja kinniseotud pead tema silmi ulatasid. Sina helde jumal, jah! Küll olid näod lubivalged tule käe ja silmad kinni nagu surnutel! Riinu süda lõi korraga haledaks sees. Kauaks see oli, et seesama Hinn teda oli söönud ja närinud, ja nüüd — jah, nõnda makseti igaühele maa peal kätte! Kus ta, poolsurnud inimene, nõnda lausa taeva alla külma kätte võis jääda? Kas Riinul vahest südame asemel kivi rinnus oli? Eks nad võinud teda üles vana aseme peale pööningule kanda, sest — värin käis eide ihu üle — kauaks ta siiski sinna võis jääda? Jah, sina heldene, armas aeg! Kes seda nüüd jälle ette oleks ära ütelnud, mis täna õhtu pidi tulema? Olid need inimesed

nüüd üsna käest ära! Ja kes see teine võõras siis oli? Taavet? Mis Taavet? Riinu tundis neid mitu. Kahvatanud valge nägu peas, muidu sirge poiss küllalt — oh sa vaene mees! Mõrtsukate alla langenud, otsekohe nagu Samaaria mees piiblis, kellest õpetaja viimati nii kenasti — aga ei! Riinu ei tahtnud ka preester ega leevit olla, ei sugugi! Vaata, kui hea see nüüd oli, et neil kuuri all see teine voodi veel tühi seisis, sinna võis teda asetada. Jah, aga mis siis pärast? Mis tuli siis? Sina kallis taevataat!

Seni kui eideke niisuguste mõtete ja kartuste all kotid voodi ajas ja Enn tädi abiga Hinnu pööningule asemele viis, niisutas Miina toas Taaveti pead külma veega, ja meie ei lähe mitte seletama, miskarvalised need mõtted olid, mis talituse kallal neiu südant liigutasid. Poiss laskis sõnalausumata kõik, mis taheti, endaga teha ja toimetada, vahel aga vaatas silmi lahti ajades piiga otsa: kas ikka selge tõsi oli või paljas haiguse jampsimine, mis t e d a Taaveti silma ette moondas? Väsinud laud langesid tagajärele ikka jälle kinni, ja see oli Miina meelest kõige parem — tema ei osanud punetamata ometi nende tunnistamist välja kannatada.

Üleval pööningul tegi Enn raskesti haavatud Hinnu kallal tööd. Pea oli paistetanud nagu pakk, ei ta saanud meelt pähe ega sõna suust. Kui alt aega sai, käis Riinu küll ka vahete-vahel teda üleval vaatamas, aga ei usaldanud ligemale tulla — oli küll selili maas asemel ja ajas aeg-ajalt oiates röha rinnust, nagu poolsurnud; aga kes teda, kurja inimest, võis usaldada? Vahest pani ometi kogemata selja taga matsu pähe? —

Õhtu hilja, kukk laulis juba keskööd, jõudis kihelkonnatohter veski peale. Ta ronis astmeid mööda pööningule,

kus Enn Hinnu kõrvalt ei olnud liigutanud, vaid sõnalausumata piipu suitsetades haiget vahtis. Tohter vaatas ja katsus, küsis ja käskis; siis vangutas ta pead ja tegi väga tõsise näo.

«Siia ei või ta mitte jääda! Homme päeval, enne veel kui palavik jõudu võtab, peab ta linna hospidali viidama! Siin kõrvalisel paigal ei jõua teda kellegi arst, veel vähem kihelkonnatohter, tarvilikkusid rohtusid mööda arstida. Küll ma hoolt kannan, et mõisast teda edasi viiakse!»

Siis andis ta veel mitu käsku ja küsis teise haige järele, kes veskil üteldud olevat. Riinu, kes hoolega ukse pool kõrval oli seisnud, palus tohtrihärrat alla.

Halli peaga härra kiitis kõik heaks, mis Taaveti kohta oli sündinud, manitses aga välja kannatada. Taavet olla tema endine haige, kes hiljuti alles tema käte alt lahti saanud — sellepärast olla jõud raasuke nõder olnud, muidu ei oleks lugu nõndagi raske olnud. Härra naeratas ja kinnitas poisile, kelle silmad jälle lahti läksid: «Enne, kui naise võtad, on haav ammugi paranenud; võta aga rohtu vagusi vastu ja jää paariks päevaks asemele maha.»

Sellega läks kihelkonnatohter oma teed.

Halli peaga vanahärra oli tark mees, aga kõiki asju ei teadnud ta siiski ega pannud tähele, muidu oleks ta näinud, kuida tema kõnet kuuldes Taaveti silmad ahju poole pöörsid, kuida Miina palged seda tähele pannes punaseks ja valgeks ja jälle punaseks muutusid — küllap vanahärra palju tütarlast tähele pani, kes ahjunurgas suure hoolega sukavarrast veeretas. Niisama vähe sai vana Riinu õiget märku pähe — kust sõrmeotsast tema seda mõtet pähe pidi imema, et tütre pulmad nii lähedal ukse ees tahtsid olla? Pealegi — Turuvere Taavet oli nii rikaste

vanemate poeg, et Riinul sedasugu mõtet eemaltki meele ei tulnud.

Ööse läks veskirahval valvselt mööda. Üleoja Enn oli Tammistele jäänud, Saardaru tädi niisamuti. Kui noor koit hommikupoolset taevaserva palistama hakkas, kuuldi rattavurinat veski poole tulevat.

«Taaveti isat-emat —» ütles tädi Leenu, kui vanker veskiõues kinni pidas.

Miina puges teisest uksest õue, vana Riinu aga pühkis ruttu silmad põllega üle ja astus toa ette tulijatele vastu. Sina armuline aeg! Niisuguse tuhina ja kahina all, kus pea otsas enam kohe ei tahtnud seista, võta, inimene, veel võõraid vastu! Ei tea, mis nõu taevataadil õieti tema, Riinu vaesega, olevat, et nii palju tüli korraga temale kaela puistas? Kust ta selle kehva ajaga pidi võtma, mis nelle ette panna? Ega niisugused rikkad rahvas igapäevase toiduga rahul ei saanud olema. Aga vait! sealt nad tulid juba toa poole.

Silmad vesised, astus ema pärast teretamist poja aseme ääre. Taaveti kinnimässitud pea pani tagasisuletud pisaraid uuesti kõigest väest liikuma.

«Mu poeg, mu vaene poeg!» nuttis Turuvere tädi, et tõsise näoga peremees teda sõitles: «Sõge, mis sa uludt? Eks sa näe, et tal silmad alles lahti peas?» Aga isal enesel — oli see nüüd köögi suitsust, kus vana Riinu keetma ja küpsetama hakkas, või rutulisest sõidust —, isal enesel lõid silmad ka niiskeks. Taavet üksi näitas kõige rahulikum kõigist kolmest olevat ja kiitis oma tervist üksi veskipere suure hoole ja mure läbi õhtust saadik palju paremaks läinud olevat. Nõrk oli ta veel, aga ime oli näha, kuida hea naisterahva kiitus suud temal siiski liikuma pani, et Tammiste Miina, kes hiljemini ka tuppa

julgenud tulla, uuesti välja pühkis — ema ja poeg vaatasid üksteise otsa ja eit nikutas pead. Taaveti silmad hiilgasid: see oli palju mõnusam kui kõik arstirohud ühtekokku.

«Riinu,» ütles köögis tädi Leenu jumalaga jättes perenaisele, «Riinu, räägi mulle ka, kus Turuvere rahvas siit sõidavad — pane aga tähele, neil on pudel taskus.»

«Ega sa peast nõrk pole?» küsis eit suuril silmil, «ta on ju ise selili maas? Ega nad teda mõne päeva eest ära või viia?»

«Tuhat neid teab? Teise veski Mari on ka juba peakooli minemas — räägitakse seda-teist — aga jää jumalaga! Ma pean koju ruttama! Jumal teab, mis Ann teeb, et ta eile ei tulnud! Homme saan vahest sind jälle näha.»

Leenu-tädi läks ja jättis Riinu mõtetesse ja kahtlasel meelel järele. Soo, sooh! või niisugused järjed olid Turuvere rahval käes? Sellepärast oli täna hommiku õue astudes kirju kukk enne laulmist temale vastu kõristanud — see tähendas ju selgesti, et enne õhtut kosilased majast läbi pidid minema. Riinu ohkas. Jah, jumal teab, millal ja kust t e m a Miinale seda õnne ühekorra tuli! Vaese rahva laps ikka kõrvale — — Tule jumal appi, vaht ajas tulde! Ta kutsus Miina kööki, rääkis neiule salaja ära, mis tädi ütelnud, jättis lapse paja juure seisma ja läks ise tuppa juttu ajama: vahest sai kõne all pisut ümber aia natuke märku, kuhupoole kaal vedas. Või saeveski Mari? Hm!

Miina tänas oma jumalat, et eit teda lahti laskis ja suits ja tuli lõket tema palgeil selgesti emale näha ei annud. Mis see oli, mis Turuvere eit toas oli küsinud? Kas Miinal ka juba mõni teada pidi olema, kes teda vahest eide kaenlast kaugele võiks kanda? Ega nii sirge piiga

teistel enam teadmata saada olema? Tema tunda ühte, kes Taavetil juba enam kui pool aastat meeles seista ja kellest poiss hiljuti mahajäetud tõvevoodil ühtepuhku kõnelnud, pidada siitpoolt tütarlaps olema: kas Miina ei teada, kus ta elada? Vaene Miina, kelle palgeil puna valget ja valge puna taga kihutas, oleks hea meelega hiireauku pugenud, kui sinna oleks mahtunud. Ja nüüd, kui õnneks eest ära kööki sai putkama, ema jutt veel pealegi! Ja mis Taaveti silmad veel olid kõnelnud?* Kus tal selle raske hoobi järele seda läiget veel silmis oli? Miina seisis paja taga ja mõtles, südame kange tuksumine oli tal enesel kuulda, ja alles kui leem pajas tõusma hakkas, tuli Miinal meele, mispärast teda tule ääre oli pandud. Aga — mõtted olid nii kiusakad ja — kes teab, mis teised toas praegu tegid?

Seni oli vana Riinu haige Taaveti aseme kõrvale astunud, kus haige vanemad koos istusid. Nad olid kõik kolmekesi vait jäänud, kui vanake tuppa tuli, ja Turuvere eit ütles nüüd ja lükkas pingi lähemale:

«Istuge ometi ka raasuke meie juure maha, veski-perenaine! Mis te alati seal tallitate ja uhute? Ega meie täitmatad pole ja eks tükk leiba-vett ole ka jumala and.»

«Ega te suurt asja kehvast paigast muidugi ei leia,» vastas Riinu ja istus maha — Turuvere rahvas olid lahked inimesed, seda pidi üteldama. Kui sepa-perenaine küllalt jälle Miina vahvust ja südamikku[1] meelt oli kiitnud, kelle abiga hullajad kurjategijad kinni oli saadud, küsis ta viimaks tasakesi: «Ei tea — mis ma oleks küsinud — kas tal kosilasi ka peaks palju juba käinud olema?»

Riinu seadis oma põlle kohe, mis pisut ees lohakile oli läinud.

---

[1] julge, vahva.

«Eks neid nüüd ole ikka olnud ka — aga mis mina teda võin sundida? Ta ei taha neid koguni vastu võtta.»

«Sooh? Ei tea, mispärast? Kas tal omal peaks teine —?»

Riinu nägu lõi tõsiseks.

«Mis? Kuida? Kas sepa-pererahvas usuvad, et ma oma last nõnda olen kasvatanud, et ta minu selja taga saladust hakkab pidama? Kui mina ka teda kiitma ei hakka, sest et tema ema olen, ometi on ta korda mööda kasvatatud ja teie ei peaks mitte — tema on alles noor —»

«Tasa, tasa! Pidage ometi kinni, armas perenaine,» keelis sepp, ja Taavet ütles voodist: «Armas perenaine, ega ema ju s e d a ei arvanud —»

«Ärge pange minu sõnu pahaks, perenaine! Minu süda ei mõtelnud muud kui seda, et — kui teie Miina mõnda teist peaks tahtma, et siis — et —»

«Ema!» hüüdis poeg asemelt.

«Mis muud, kui T a a v e t s o o v i b t e i e M i i n a t n a i s e k s!» puistas korraga vana sepp kõne sekka suust välja.

Äkisti oli kõik toas vait nagu kirikus, et kärbse sirinat aknaruudu küljes kuulda võis. Tammiste Riinu meeledmõtted ei saanud paigastki — oli ta vahest vääriti kuulnud?

«Mi-mis see oli, mis te ütlesite?»

«Kulla ema, ütle nüüd, mis ma palusin!» manitses haige voodist. Ja nüüd hakkas Turuvere eit peale: «Jah, meie Taavetil ei ole ammust ajast enam rahu —,» ja jutustas Riinule otsast otsani ja põhjast põhjani kõik üles, mis poeg minevasügisest kirikuskäigust temale ise oli tunnistanud ja kuida tema ammu enne juba Miinat näinud ja tunnud; ütles ka, et nemad mitu head Miinast kuulnud ja kuida nemad poja valitsemisega hoopis rahul olevat.

Vana sepp suitsetas senikaua ikka kangemalt piipu ja nikutas vahevahel[1] pead: suur kõnemees Turuvere vana iial ei olnud ja oma armsa teisepoole vastu ei saanud ta nüüd ammugi enam mahti. Taaveti kahvatanud nägu oli selle vahes jälle pisut puna palgeile saanud ja ta vaatas ühtepuhku ukse poole, kas Miina vahest õnneks tuppa ei tuleks.

Jah, nüüd oli Riinul korraga selge, mispärast Miina sügisest saadik kosjajuttu enam sugugi kuulda ei võtnud! Vaata salalikku! Aga kust Riinu seda võinud arvata? Ja nüüd oli ka selge, mis täna hommiku alles väga segane olnud: mis «nõu taevataadil õieti vaese Riinuga oli». Aga Tammiste perenaine oleks ennast eluaja suuremaks kui sõgedaks pidanud, kui ta oma südamerõõmu võõraste ees oleks avaldanud. Polnud neil tarvis uskuda, et tema Miina neil armu poolest võtta oli. Ta kostis sellepärast ettevaatlikult: temal kui vanemal ei olevat väimehe vastu midagi vaidlemist, aga sundima ei läheks ta oma last ka mitte; Miina olla küll mitu kosilast juba tagasi saatnud, igaüks ei olevat ka selle vanasõna tõendajad: «rikkast perest osta hobune, vaesest vallast võta naine —»

«Eit, kas tuleb aidast kalja mäele tuua?» küsis Miina ukse vahelt.

«Miina! Miina, tule silmapilguks siia!» hüüdis Taavet asemelt ja sirutas käe välja, enne kui tüdruk veel pea sai tagasi tõmmata.

Miina oleks hea meelega jooksma pannud, aga:

«Miina, ae, tule siia!» käskis ema.

Palged tulipunased, nägu häda täis, astus Miina lähemale. Vana Riinu süda läks pehmeks ja silmad niiskeks

---

[1] vahete-vahel.

peas oma lapse peale vaadates, kelle nägu avalikult tunnistas, mis süda sees ütles, — ta võttis tütre käest kinni.

«Miina, laps! Turuvere taati-eite on viinad meile kaasa toonud — Taavet nõuab sind abikaasaks — mis sa arvad, kas tahad temale minna?»

Oh, kui ometi maa jalge all lahti oleks läinud ja Miina ära neelanud — see oleks palju kergem olnud, kui siin seista ja vastust anda! Kõik tuba käis ringi neiu silme ees ja kõrve ees huugas nagu kange tuule ajal. Viimaks sai niipalju aru, et üks teine käsi viimaks tema käest kinni hoidis, ja kuulis üht tuttavat häält küsivat:

«Miina, pai, armas Miina! kas sa siis ikka veel pahane oled? Kas sa mullusest pühapäevast muud ühtigi meeles pole pidanud, kui mis sind vihastas? Ma ei ole sind iial võinud ära unustada — ja sina? Miina, kas sa mulle mitte ei taha tulla? Ütle ometi, Miinakene?»

Noormees oli tütarlapse, kes tasakesi nuttis, pingi peale voodi kõrvale maha tõmmanud, — Miina ei näinud mitte, kuida teised eest ära kõrvale olid läinud; kuida õues Turuvere vanad Ennu avitasid poolsurnud Hinnu vankri peale laduda, mis mõisast järele saadetud; kuida Riinu köögis üleajajat pada vaigistada püüdis ja selle kallal ise nagu kana takus oli: oh sina heldene aeg! K o s i l a s e d! J a n i i s u g u s e d kosilased! Ja tema oli arvanud, et saeveski Mari — see oli kõik tädi süü! — Miina aga ei näinud ega kuulnud muud kui Taaveti sõnu, ja vaigistada pidid need sõnad ka küllalt oskama, sest mõne aja pärast, kui Enn tuppa tuli, haigega teele minnes jumalaga jätma, oli Miina nägu jälle üsna selge ja Taaveti palged läikisid, et vanamees ütles: «Ohoo, vend! Sulle näitab mõnusat arstirohtu antud olevat! Tohtril on vist õigus: enne pulmi saad sa ikka veel terveks.»

Jah, vanal halli peaga arstil oli õigus olnud, aga kui suure hoolega võttis ka Taavet «rohtu sisse»! Tohter naeratas ja kiitis nooremehe sõnavõtmist, kui teisel päeval tagasi tulles poisi juba kaunis ergu nägi olevat. Teadupärast, mis vana inimene s e s t rohust võis teada, mis Taavetit kihutas «enne pulmi terveks saama»?

Niikaugele oli taevataat kõik targasti ajanud ja Riinu tänas Miinaga võidu jumalat, et kõik nõnda oli tulnud: nüüd oli kivirink mõlemil südamelt maha veerenud. Aga — Hinnu lugu!? Oh kui ometi kohtutülid juba kaelast ära oleks olnud! Senikaua ei olnud Riinul tütre mõrsjapõlvest ega tal enesel tulevaist sugulastest õiget magu.

Pärast lõunaleeme võtmist, mille kallal naljatamist küllalt oli, sest et leem väga kosjakiiruse magu tunnistas, tulid kohtud veskile. Nagu Saardarus Kadaka Jütsi ja Soldati-Juhani kodu, käidi ja nuusiti kõik nurgad-korkad Hinnu asjade järele läbi. Riinu, Miina, ka haige Taavet voodis, kõik, kes Hinnuga koos olnud, kuulati ära ja sõnad kirjutati hoolega üles. Siis võeti kurjategija kirst kõigega, mis sees oli, kaasa ja viidi ära kohtu peale. Nüüd said veskirahvas ka teada, et Karusta Hinn muud ei olnud kui ühe endise linnataguse möldri kõlvatu ainus poeg, kes isaga enam läbi ei saanud ja kodu välja ei kannatanud, kuni isa teda minna lasknud, kuhu ise himustas. Kelm oli maa ja ilma läbi vedelnud ja iga vastukorralise seaduseta teo põhjani kätte õppinud, kuni Tammiste veskile oli sattunud, kus teda, ime küll! ükski ei tunnud. Vaikne kõrvaline koht oli temal üsna paras näidanud ülekohtuse ameti hakatuseks. Möldritöö oli tal isast saadik käe, seltsilisi tuli ka pea: ega ronk ronga silmi peast ei noki. Õnnetu isa tänas jumalat, et kõlvatut poega mitte ei näinud kohtuotsuse alla langevat: paar

päeva pärast hospidalisse saamist oli Hinn ennast öösi palaviku jampsimisel vahtide käest lahti kiskunud ja külma kätte jooksnud — kolmandal päeval pärast seda oli ta silmad igavesti kinni surunud ja üles igavese kohtu ette oma süüle otsust läinud ootama. Ühe õnnetu isa valged juuksed läksid varsti peale teda ka valu ja nutuga mulda.

«Kiviveski tondid on käe!» läks lugu nagu kulutuli läbi kõige valla ja külade, ja nüüd oli igaüks ette ära ütelnud: ega see muud võinud olla kui inimeste kius ja kurjus — aga kes ütlejaid oli tahtnud uskuda? Jah, sina armas aeg! Seda oli igaüks arvanud: ega nende kolmega õiget lugu ei olnud! Vaata, mis tigedus! Vaimusid ahvaldada! Kas see mõni ristiinimese temp oli? Kas sellega nüüd päris õiget nuhtlust oma kaela polnud toodud? Ja mis nüüd õige Tammiste lugu nimetada: Tammiste Miina oli tark tüdruk, seda pidi üteldama; tema oskas lammast niita, kui loom käe all oli, — nemad ei tahtnud küll midagi paha rääkida! Kes teab, kuida see ka oli tulnud: juba ta mõne muu pärast niisugust tööd ja teed ette oleks võtnud? Kas sa näe imet! vaesestlapsest sai veel suure sepikoja noor perenaine ja rikka Turuvere pere minia! Ei tea, kas nad nüüd veski ära pidid rentima või jäi Riinu sinna veel elama?

Sedasama küsis Tammiste eit ise ka, kui Taavet jälle paremaks oli saanud ja nüüd kõigest väest pulmi tahtis tegema hakata: vana Riinu ei jõudnud ennast ometi nii ruttu omast ainsast lapsest lahutada ja — üksi oli nii kole Tammistel elada, kus igal sammul alles Hinnu mälestus meele tuli. Teiselt poolt oli ka Taavetil ja Miinal palju paluda, enne kui eit sepikotta elama lubas tulla; niipalju aga sundis ta ometi välja, et kui viimati veski ära oli

renditud, pool rendihinda iga aasta noorepaari perepidamise kõrvale lisati — Riinu ei suutnud üksi «teiste leivast elada», olgu need «teised» küll nüüd tema omaksed olnud. Teine jagu rendihinda makseti esmalt vaestekassasse Hinnu võla tasumiseks, siis jäi lastele pärida. Kadunud Karusta mölder ise ei olnud sest rahast midagi kuulda ega näha tahtnud, mis Riinule laenatud olnud. Aga ka Riinul põles ta nagu tuli südame peal: kes teab, kelle vaese palgehigi tema küljes võis tilkuda. —

«Lehekuul, laululind!
Mis hüüad sa?
Kuule mind, kuule mind!
Ma hõiskan ka!»

Jah, kui lehekuu lilleõilmeid ja ööbikulaulu üle maailma puistas, kui kevadine õnn loodust õues ja südant rinnus paisuma ajas, siis astus Miina Taavetiga altari ette, kus neid kiriksanda sõna eluni ja surmani teineteise kõrvale kinnitas. Päike seisis kevadel, õitsepäevad olid käe ja kahekesi näitas suvi ja sügis nii kerge ära elada — õnnelik paar! Jumal andku neile rõõmu ja rahu oma pika tee peale, rõõmu, rahu ja — kannatust, kui ka päevad tulevad, kus lilled ei õitse ja linnud ei laula! Üks süda ja üks meel kahes rinnus on sel ajal kõige tugevam tugi.

«Kiviveski tontidest» on meil lõpetuseks sõna-kaks veel nimetada. Vana Kadaka Kai, kes neid nii kõigest väest uskus, sai nende poolt kõige selgemat teadust, kui nimetatud hommikul kohus Jütsi armsa võõrasema onnis käis ja katuse alt varjust hea osa riisutud asju välja tõi, mis aus vaimulik poeg Jüts vana Kadaka teaduse ja tahtmisega sinna ära oli peitnud. Asjade hulgas olid ka kaks

riigilaenupaberit, mis kogukonnakassa laegastest välja olid toodud. Vana Kadakas võeti linna kaasa ja pisteti keldri, kus tal aega jäi «tondi kiusamise» üle järele mõtelda. Puhast raha ei leitud mujalt kui Hinnu kastist, kes ihnus laekalõhkuja oli olnud: teised kaks ei pidanud iial kopikat taskus.

Aga lugu läks veel hirmsamaks. Kohtu all andsid Soldati-Juhan ja Kadaka Jüts üles, et nemad paari aasta eest kadunuks läinud lihunikuselli kolmekesi kinni olid võtnud, ja kui mees kisendades tublisti vastu hakanud, olevat Karusta Hinn tema selja taha pugenud, temale rätiku kaela tõmmanud ja pigistanud, kuni mees vait jäänud — kui ta enam ei kisendanud ja Hinn rätiku lahti annud, olnud tal hing seest läinud — oli käte vahele ära lõppenud. Hirmu ja kartusega olid nad kolmekesi surnukeha jõekaldale kannud ja sinna puu alla maha matnud, pärast mättaid nii hoolega peale tagasi seadinud, et kellegi silm paika ei näinud. Seal pidi surnu täna alles hingama.

Juhatuse järele otsis kohus paiga üles, laskis järele kaevata — jah! Hirmus lugu oli tõsi: surnukeha riismed olid jah alles, needsamad riided alles seljas, mis ta selle aegu kannud, kuid raha, millega ta teele läinud, oli mõrtsukate kätte jäänud. —

Kaks kuud pärast tähtsat õhtut, millal «Kiviveski tondid» endid jälle inimesiks olid pidanud muutma, võtsid soldatite vahi all Kadaka Jüts ja Soldati-Juhan pika tee jalge alla — Siberiamaale, kuhu neid eluaegsesse vangitöösse oli mõistetud; Karusta Hinnul oli õnneks, et surm ta enne seda juba kõrgema kohtu ette oli kutsunud. Vana Kadaka Kai aga õpib veel vana ea sees vangikojas tulusat õpetust, et halli taeva all muid tonte ei liigu kui neid, mis inimese pea kas õelu-

ses või rumaluses iseenesele või teistele sünnitab.

Kes täna päevil linnast tulles veel Kiviveski varemetest mööda läheb, leiab need vait ja suitsenud alles endisest kohast silla ja oja peale maha vaatavat. Tondid aga on vahva vallavanema ja tema abiliste eest nii suurt hirmu põue võtnud, et nad sootuks sealt ümberkaudu ära on kadunud, ja Saardaru—Raduvere tee igaühele jälle lahti on, kes vahest Taavetit-Miinat sepikotta tahab vaatama minna.

KOIDULA JUTULOOMING

I

Läinud sajandi 60—70-ndad aastad tähistavad kapitalismi hoogsa arenemisperioodi algust Eestis, millele kaasuvad ulatuslikud ühiskondlikud murrangud. Neil aastail teostub talude ost eriti suuremõõduliselt. Lõuna-Eestis saavutab see protsess neil kümnendeil kulminatsiooni, Põhja-Eestis on päriskohtade omandamine küll alanud, kuid ostmine hoogustub alles sajandi lõpukümnendeil. Küla sotsiaalne struktuur diferentseerub. Talude müügi puhul jääb hulganisti seniseid rentnikke maata; koos sulastega kujundavad need maaproletariaadi, kes satub maatöölistena vastsete taluomanike julma ekspluateerimise objektideks (maa ostuhind pressiti välja peamiselt sulaste lisatöö arvel) või osutuvad sootuks ülearusteks, kelle tööjõudu ei vaja ei mõis ega talud. Teenistusvõimalusi tuli otsida kas linnades või välja rännates Venemaa sisekubermangudesse, Kaukaasiasse, Krimmi või hiljem ka Siberisse. Ränkadesse tingimustesse jäid ka mõisamaade rentnikud. Teoorjuse vormiline kaotamine 1868. aasta seadusega ei toonud hõlbustusi ega kindlust rentniku elutingimustesse, sest seadus ei kaitsnud talupidajat renditõstmise vastu talu maksimaalse tulukuse tasemeni. Üle jõu käiv rent, lühiajalised rendilepingud, kohtadest väljatõstmine — need seadusega võimaldatud kurnamisvõtted tegid rentnike elu talumatult raskeks ja tõukasid neid sageli igasuguseist elatumisvahendeist paljaks röövitud proletariaadi ridadesse.

Majanduslik ning ühiskondlik areng Eestis oli 60-ndate aastate algul jõudnud eelduseni eesti rahvuse kujunemiseks. Eesti ala püsiv ühine territoorium oli tekkinud maa üleminekuga Vene impeeriumi koosseisu juba XVIII sajandi algul. Ent eestlaste ühise majanduselu, samuti kultuuri ühisuse kujunemine teostus alles ligi poolteist

sajandit hiljem, XIX sajandi keskel. Eestlaste rahvuseks kujunemise protsessi lõppjärguks on 60-ndatel aastatel alanud ühiskondlik ning kultuuriline võitlus, kodanlik-rahvuslik liikumine, mille sotsiaalseks tuumaks oli kujuneva maakodanluse võitlus feodalismi igandite vastu. Selle võitluse esimesi avaldusi olid palvekirjade aktsioonid 60-ndatel aastatel, mis näitavad kodanlik-rahvusliku liikumise ideoloogia tihedat seost majanduseluga, aga peegeldavad ka selle klassiloomust. 1864. aastal keisrile esitatud petitsiooni nõudmised — maa müügihindade reguleerimine valitsuse poolt, teoorjuse lõplik kaotamine, ihunuhtluse kaotamine, kiriku ja kooli vabastamine mõisnike hooldamiselt, vene keele õpetamine külakoolides, eesti keelele ametliku keele õiguste andmine jne. — avaldavad talurahva kõikide kihtide ühiseid huve. Mõisnike vastu astus talurahvas välja veel ühiselt, kuna võitluste taotluseks oli pärisorjuslike jäänuste likvideerimine. Sest «kuivõrd säilivad veel pärisorjuslikud vahekorrad, sel määral «talurahvas» jääb veel klassiks, s. o. ...mitte kodanliku, vaid pärisorjusliku ühiskonna klassiks» (Lenin, Teosed, VI k., lk. 97). Kuid külakehvistu huvid ühtusid kodanluse omadega ainult võitluses feodalistliku pärisorjuse jäänuste vastu eesti ühiskondlikus elus. Sulastel ja vabadikel oli aga külakodanlusest erinevaid ning vastandlikke huve, mis ilmnesid juba kodanlik-rahvusliku liikumise algajal. Need vastuolud väljendusid näiteks Peterburisse suunduvate maatameeste saadikute palvekirjades, nagu 1864. a. Vana-Kariste saadikute petitsioonis, kes rõhutasid, et neil olevat kaevata oma peremeeste, mitte mõisnike üle.

Kodanlik-rahvuslik liikumine oli seega ühelt poolt küll üldrahvalik võitlus, kuivõrra see oli suunatud ühise vaenlase, mõisnike võimu vastu, teiselt poolt lahutasid aga omavahelised vastuolud talurahva eri klassidesse. Need süvenesid pidevalt sedamööda, kuidas teravnesid klassivastuolud külas kodanluse ja maaproletariaadi vahel ja kuivõrd viimane koos linnaproletariaadiga asus iseseisvale võitlusele.

Kodanlik-rahvusliku liikumise majanduslikest eeldustest kasvas välja selle ideestik, mille esimeseks konkreetselt väljendatud avalduseks oli emakeelse kooli taotlus. 1870. ja järgnevail aastail asutatud Aleksandri-kooli komiteede võrk oli määratu suure tähtsusega organisatsioon, mis ei piirdunud kaugeltki raha kogumisega, vaid rakendus rahvusliku ideoloogia levitamisele ja organiseeris hulki võitluses sakslaste vastu. Oma «suurkoosolekutega» kujunes Aleksandri-kooli organisatsioon omamoodi ülemaaliseks rahvaesinduseks. Seetõttu on ka

arusaadav, et tekkiv võitlus eesti ühiskonnas kandus eelkõige sellesse organisatsiooni. Arenevad klassivastuolud tekitasid osas kodanluses kartuse masside ees, mistõttu kodanluse juhtkonnas kujunes mõõdukas, balti-sakslusega kompromissi pooldav tiib, mille juhtideks said J. Hurt ja J. V. Jannsen. Teiselt poolt moodustus oma taotlustes masside aktiivsusele toetuv rühmitus eesotsas C. R. Jakobsoniga. 70-ndatel aastatel tekkiv võitlus avaldus teravaimalt ülemaalistes organisatsioonides, Aleksandri-kooli komitees ja Eesti Kirjameeste Seltsis. Nende organisatsioonide aparatuuri enda mõjualuseks saada tähendas kõige laiemate masside suunamise võimalust. Sellest siis ka võitluse ägedus, mida tunneme 80-ndate aastate kodanluse suurlõhena. Jakobsoni ja Hurda parteide vaheline võitlus oli mõlemapoolselt puhtalt kodanlik. Radikaalse tiiva juhi C. R. Jakobsoni tegevus langeb ajastule, mil kodanlus veel suutis olla rahvahulkade juhiks. Pärast Jakobsoni surma saabus kodanlik-rahvuslikus liikumises kriis, sest külakodanlus oli saavutanud teatavad majanduslikud positsioonid ja hakkas võitlevast kodanlusest muutuma rahunevaks.

Alalhoidlikul rindel oli algusest peale võitlusvahendina kasutada oma ajaleht, J. V. Jannseni «Eesti Postimees». See sulges oma veerud C. R. Jakobsonile juba 1871. aastal, mil vastakaid rühmitusi veel polnud tekkinudki, kuna noore kaastöölise rünnakud toimetaja meelest olid liiga teravad, mis võis pahandada nii pastoreid kui mõisnikke. Oma ajaleht õnnestus Jakobsonil käima panna alles 1878. aastal, siis suleti see järgmisel aastal ajutiselt, nii et paaril aastakümnel, 1860—1880, oli ainult viimastel aastatel «Eesti Postimehel» võistleja. Sellest johtuvalt on J. V. Jannseni kui ainsa ajalehe toimetaja osatähtsus tolleaegses eesti ühiskonnas teenimatult suur. Jannsen oli rahvuslane, kes päris siiralt oma pildi allkirjastas: «Eesti mees! Jää igas riides ja iga nime all Eesti meheks, siis oled auus mees oma rahva seas». Ent ta oli lahutamatult seostatud ajaga, mil rahvuslik kodanlus oli veel tugevasti feodaalse ideoloogia mõju all, ega suutnud sellest kunagi vabaneda. Juhituna neist tõekspidamistest pidurdas «Eesti Postimees» rahvahulkades ühiskondliku mõtte arenemist ja minetas lõpuks masse suunava positsiooni. Ei olnud liialdus, kui Köler «Eesti Postimeest» iseloomustas kui saksa eralehte eesti keeles. Ja kui pika ootamise peale «Sakala» ilmuma pääses, siis tervitati seda vaimustusega ja «Eesti Postimees» muutus peatselt vähearvestatavaks ajaleheks.

XIX sajandi esimese poole feodalismi kriisi ajastu ühiskondlikud ning majanduslikud vahekorrad kajastuvad ilmekalt tolleaegses kirjanduses: selle aja vähearvulised raamatukesed on kas kirikus pakutava jumalaorjuse lisaks määratud vaimulikud lood, kalendrikirjandus või «lugemised talurahva mõistuse ja südame juhatamiseks», nagu iseloomustavalt pealkirjastab oma õpetliku juttudekogu Keila pastor Holtz. Erandeid on vähe. See kirjandus on haruldaselt «elulähedane», selle taotluseks oli veenda talupoega feodalismi olustiku vältimatuses, maha suruda protestivaimu, uinutada talupoja kriitikameelt ning võitlustahet. Ent kapitalismi idude tekkimine feodalismi rüpes kajastub ka kirjanduses ammu enne uue ühiskondliku perioodi algust. 40-ndatel aastatel hakkas ilmuma, küll vähesel määral, tegelikkusele reageerivaid kirjutisi. Sellistena on eelkõige nimetatavad Faehlmanni ja Kreutzwaldi kalendrijutud.

Murrang toimus 50-ndatel aastatel. Tähtteoseks on Fr. R. Kreutzwaldi eepos «Kalevipoeg» (1857—1861), millest sai rahvusliku liikumise kandvaim ilukirjanduslik teos. Selle mõju rahvusliku iseteadvuse virgutajana ning uue jõuga tõusva feodalismivastase võitluse toetajana oli võrratu. Ent «Kalevipoja» ühiskondlik mõju hulkadele pääses maksvusele alles pärast selle rahvaväljaande ilmumist 1862. a., mistõttu teos ka ajaliselt paigutub nn. ärkamisaegsesse kirjandusse.

Selgelt kapitalismiajastu ilme omandab kirjandus 60-ndatel aastatel. See on teemastikult aktuaalne, väga tugevasti seostatud oma aja ühiskondlike eluavaldustega. Algavat feodalismivastast võitlust virgutab õitselepuhkenud isamaaluule, mis saavutab eriti Koidula loomingus kõrge ideelise ning kunstilise taseme. Selleaegne patriootiline luule on oma ühiskondlikult olemuselt tüüpiliselt kapitalismiajastu luule, kuna rahvuslik võitlus on kapitalismi arengu üks eri palgeid, üks kodanliku klassiühiskonna avaldusvorme. Koidula ja Jakobsoni näidendid, Pärna ja Suburgi proosa on tugevasti tendentslikud. Need on kujuneva kodanliku klassi ideoloogia propagandateosed ilukirjanduslikus vormis. Ühelt poolt on need inspireeritud ajastu sotsiaalseist ideedest, teiselt poolt on see looming agiteeriv ning levitab sama ideoloogiat hulkadesse.

Kandvaimaks kirjandusliigiks kujunes kodanlik-rahvusliku liikumise kõrgajastul just rahvuslust eriti väljatõstev isamaaluule, sest

käivas võitluses vastastikku asetuvate uute ja vanade tootmissuhete esindajad kuulusid eri rahvustesse. Järelikult omandas feodalismi- ja kapitalismiajastute ideoloogiate vastandamine rahvuslike ideoloogiate vastandamise kuju. Rahvuslikku antagonismi võitluses väljendas aga ilmekaimalt isamaaluule.

60—70-ndate aastate kirjanduse kandvama osa moodustavad Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoja» kõrval C. R. Jakobsoni «Kolm isamaa kõnet» (1870), J. Hurda «Pildid isamaa sündinud asjust» (1871 ajalehes, 1879 raamatuna), Koidula luule ja näidendid, ka M. Veske lüürika ja J. Weitzenbergi vähesed ühiskondlikud laulud. J. Pärna toodangu kaalukam osa, mis oma laadilt on terav agitatsioonikirjandus, ilmus kas 80-ndatel aastatel või selle künnisel («Juhan ja Adele» ja «Oma tuba, oma luba» 1879).

Tuleb sedastada, et rahvusliku liikumise kõrgperioodi ilukirjanduslik proosa on võitluskirjandusena nõrgem kui teised žanrid. See on ideeliselt vähem küllastatud, selles on agiteeriv element võrreldes ajastu ideoloogilisele baasile toetuva olustiku käsitlusega sageli sekundaarne. See hoiak iseloomustab kõigi nimetatud ajastu tähelepandavamate proosaautorite — Kreutzwaldi, Jannseni ja Koidula — jutuloomingut.

Proosakirjanikuna jäi Kreutzwald täiesti varju. Ta selle aja kaalukamaks teoseks on «Maarahva kasulises kalendris» a. 1865 — 1873 ilmunud pealkirjatu anonüümne pikem proosateos. Peategelase järgi on hakatud juttu nimetama «Põllupapiks» ja see on arvestatav esimese eesti romaanina. Nimetu teos ei lisandanud midagi anonüümselt esineva autori kirjanduslikule tuntusele. Aga seda ei taotelnudki erakլusse kalduv kirjanik. Ent kalendrijutuna sai romaan hoopis laiema leviku osaliseks kui enamik Kreutzwaldi teoseid. «Viru lauliku» ja «Kalevipoja» visa leviku üle oli Lauluisal korduvalt põhjust kurta.

Romaan käsitleb põlevaid ühiskondlikke probleeme ning tolleaegseid olusid: rahvast pimestavat vagatsemist, õhutab talude ostmist, propageerib kihelkonnakoole, selgitab vallaomavalitsuse ülesandeid, tutvustab eestlaste ajalugu ning rahvaluulet jne. Nii on teos aktuaalne ja sentimentaalsusse kalduvale intriigile vaatamata tegelikkust realistlikult peegeldav.

J. V. Jannseni, samuti ta tütre Lydia proosalooming kasvas välja ajakirjanduslikust tööst. Jannseni tolleaegse proosa enamik ilmus «Eesti Postimehe» kirjandusliku lisa «Jututuba» veergudel. Selle

algupärasuse küsimus ei ole Jannseni toodangu ühiskondliku osa hindamisel esmakohaline. Olulisim on autori sotsiaalne hoiak. Ja seda jälgides nähtub, et kirjanik püsib jätkuvalt feodaalajastu ideoloogia kammitsais — mida tuli sedastada ta ühiskondlike vaadete kohta juba eespool.

Tõsi küll, mõnetigi ilmneb Jannseni sõnavõttudes arvustavaid, realistlikke noote («Maatargad» 1857, «Uus variser» 1860), domineerivana püsib aga ta toodangus «Sõnumitoojate» päevilt pärinev õpetlikkus, kiriku ülistamine, alistumispropaganda jne., mis on tüüpilised feodaalkorra kirjandusele. Nii osutub Jannsen oma kirjandusliku tegevusega — eriti varasemal ajastul — feodaalaja ideoloogia propagandistiks, millega ta õieti pidurdab tolleaegset kodanluse võitlust hääbuva ühiskondliku korra vastu. Jannseni loomingu negatiivne osatähtsus on seda suurem, et ta oma teoste rahvaliku kujundamisoskusega ning suure jutustaja-talendiga ületas kõik kaasaegsed, milletõttu Postipapa kirjanduslik populaarsus oli kaasajal suurim. Ta jutud levisid ajalehes tuhandetes eksemplarides, aga tasuv oli ka nende väljaandmine raamatute sarjana.

3

Lydia Jannsen kasvas kirjanikuks isa käe all. Maast-madalast nägi laps isa kirjutavat «Sõnumitoojaid», «Siioni kandleid», «Püssipapa jutte», hiljem «Pärnu Postimeest». «Ojamöldri» eeskõnes meenutab papa Jannsen idüllilist kahekõnet tütrega, kuidas see väikelapse ebateadlikkuses tundis end isa traditsiooni võimaliku jätkajana tulevikus:

«Armas Eestirahvas! Meie teame jo keik: mis vannemad tevad, seda lapsed nävad, ja nored linnud laulvad vannade järrele, olgo laul illus ehk inneto. Kui 1848 essimest «Sõnnumetojat» ülesse pistsin, tuli «Ojamöldre» kirjutaja, kui 5-aastane lapsoke, kelle pea vaevalt ülle mo põlve ullatas, oma «tittake» sülles, saggedaste mo kirjutusse laua äre, küssides: «issa, pai issa, kellele sa kirjutad?» — «Ma kirjutan Eestirahvale, mo laps, neile rõmuks ja öppetusseks — kostsin minna, — minne sa jälle emma jure kañni teggema; pallu, emma annab sulle nattuke saia.» — «Agga issa, kui sinna pissukeseks jääd ja minna sureks saan, kas lubbad mind ka neile kirjutada ühhe tillu-

kese ramato, issa, kas lubbad?» — «Ja muidogi, mo laps, sinna olled jo Eesti lapselaps, kes sulle sedda kelab?» — «Agga issa, kas leikad mulle sulle ja lassed omma toli peal istuda, issa, kas lassed?» — «No ja, ja! Minne nüüd, kule emma kutsub!» Sellega sain tedda igga kord kaelast ärra.»

Koidula kirjanikuks kujunemisele on väga iseloomustav väide noortest lindudest, kes vanadele järele laulavad, olgu laul ilus või inetu. Noore Kirjaneitsi esimesed kirjanduslikud sammud kulgevad truult Postipapa jälgedes. Koidula kujunemisaastail teeb Jannsen ise läbi tugeva arenemistee: feodalismi kriisiajastu autorist kujuneb ta kodanluse kirjanikuks. Ta ümbersünd kodanlikuks rahvuslaseks kajastub ta teoste pealkirjadeski: esimesed «Sõnumitoojad» (1848—1849) olid määratud «ma-rahva rõmuks ja õppetusseks», aga 1860. aastal avaldas autor juba «Eesti lauliku». Ent mineviku aja mentaliteet, millest Jannsen kunagi täielikult ei vabanenud, valitses ta kodus ja ajalehetoimetuses, kus kasvas ning kujunes Koidula, — ja jäljed sellest püsisid temas alatiseks. See avaldub aastaid hiljem kirjaniku sõnavõttudes kodanluse rühmadevaheliste tülide puhul, see ilmneb Koidula käsituses Jannsenite perekonna rahvuslikult juhtivast kutsumusest, nagu ta seda väljendab Kroonlinna-päevil oletatava atentaadi puhul J. V. Jannseni vastu (vt. «Koidula kirjad omakseile», lk. 297—298). Aga juba noore tütarlapsena satub Koidula hoopis avaramatele mõjutustele altiks. Pärnu rangelt saksavaimuline kool püüdis istutada õpilastesse kõigutamatut austust saksa kirjanduse ja kultuuri vastu. Kirjandustundidest pärineb Koidula saksa klassikute põhjalik tundmine, aga ka tutvus saksa 40-ndate aastate romantilise vabaduslüürikaga (Heine, Hoffmann v. Fallersleben, Freiligrath), mis avardab «Pärnu Postimehe» toimetustoa kirikumeelset mõõdukat rahvuslust ja suunab noore autori varakult patriootilistele teemadele. Ja Tartu päevil, ajalehe toimetusliikmena, on Koidula pidevalt kodanlik-rahvusliku liikumise juhtidega kokkupuuteis. Ta arengut suunavad otsustavalt eriti Kreutzwald ja talurahvalik demokraat C. R. Jakobson, kes teda oma kirjavahetuse ning loomingu kaudu juhivad välja isa Jannseni alalhoidlikust mõjuringist. Koidula asub oma loomingus propageerima kodanlik-rahvusliku liikumise progressiivsemate juhtide mõtteid ning nõudeid, ennetades J. Pärna ligi kümnendi võrra. Koidula proosateostesse tungib publitsistlik element, ta teoste teemastik kujuneb aktuaalseks ning tugevalt ühiskondlikuks.

Lydia lapseunistused oma rahvale kirjutamisest täituvad juba koolipõlves. Kui «Pärnu Postimehe» esimesel ilmumisaastal (1857) toimetaja haigestub, on Lydia ainuke ajalehetöö abiline, kellele isa dikteerib voodist. Siit algavast sekretäritööst kujuneb Koidula elu kutsetöö esimese eesti naisajakirjanikuna. Joonealuse jutuosa, hiljem «Postimehe» jutulisa «Jututuba» toimetamine nõuab pidevat kirjanduslikku materjali. Seda hangib noor toimetaja võõrkeelseist ajakirjadest tõlkides või jutte eesti olustikku mugandades, aga ka algupärase loomingu teel. 1861. aastal ilmub ajalehes tema esimene iseseisev tõlkekatse «Kivirist» ja järgneva kahekümne aasta vältel (1861—1881) avaldab ta ligikaudu 70 proosatööd.

Lydia Koidula luule- ja draamatoodang on üldiselt tuntud ning suures osas õigesti valgustatud nõukoguliku kirjandusteaduse poolt. Hoopis piisamatult tunneme aga kirjaniku proosaloomingut, isegi selle ulatusest pole täpset ülevaadet. Selle ainsaiks bibliograafilisteks allikateks on vastav nimestik, mis leidub teoses «Koidula kirjad omakseile» (lk. 467), ja J. Bergmanni artiklile «Koidula kirjad» lisandatud jutustuste ja kirjelduste loend «Eesti Kirjanduses» 1908, lk. 187. Esimene on koostatud tõenäoliselt autori enda poolt 1883. aastal. See hõlmab 33 numbrit, ent pole materjalide kättesaadamatuse tõttu koostamisel siiski täielik, nagu märgib kirjanik samas kohas toodud kirjas. Bergmanni Koidula-bibliograafia andmestik pärineb kirjanikult endalt ja J. V. Jannsenilt, koostajal endal materjali kasutada polnud. Seetõttu on teoste loend lünklik ning nende pealkirjad ebatäpsed, sest andmete andjad on nähtavasti liialt usaldanud oma mälu. Näiteks hõlmab nimestikus antud pealkiri «Jupiteri kuju Olümpias ja teised seitse imetööd» mitut kirjutist: «Rodose koloss», «Diana tempel Evesuse linnas» jm. Nimestik koosneb 68 numbrist, mille hulka kuulub ka kaks luuletuskogu. Seega jääks siis 66 proosateost, mis on aga tegelikust arvust väiksem. Kaks jutukest on märgitud Jannseniga kahasse kirjutatuiks. Ka see arv pole kindel, sest andmed on antud aastaid hiljem.

Täiendav materjali läbiuurimine võib anda mõningaid täpsustusi Koidula bibliograafiasse, kuid lõplikku selgust saavutada on võimatu, sest Koidula kirjutised on peale paari erandi kõik anonüümsed ja isa ja tütre koostöö ei ole lahendatav ka stiilikriitiliste vahenditega. Selgitamatuks jääb ka üksikute proosateoste algupärasuse aste. Suurem osa neist on tõlked, kas populaarteaduslikud kirjutised või ilu-

kirjanduslikud palad. Iga nädal ilmuv ajakiri vajas pidevalt materjali, mille hõlpsamaks hankimisviisiks oli tõlkimine. Raske, peagu võimatu on aga vahet teha eesti olustikku kohandatud sündmustikuga mugandusle ja algupärandite vahel. Seegi küsimus jääb lahendamatuks ja ainult juhuslikult võib uurija sattuda mõnele allikale.

Peale esimest debüüti ajakirjas ilmub Koidulalt kaks teost eri raamatutena: eesti oludesse mugandatud jutustus «Ojamölder ja tema minia» a. 1864 (tiitellehel 1863) ja «Perùamaa viimne Inka» a. 1866, esimene neist autori enda nime all, teise raamatu kirjapanijast lausub aga tiitelleht: «Eesti rahva rõõmuks ja õpetuseks vanast ajaraamatust välja kirjutanud Johann Jannsen («Eesti Postimees»)». Raamatu leviku pidi tagama Postipapa populaarsus.

Samaaegselt jätkab Kirjaneitsi lühemate proosapalade avaldamist «Eesti Postimehe Jututoas» («Kuidas 2000 rubla kaasaraha võib kaotada», «Rumala palvekiri», mõlemad a. 1865, jm.). Need jutustused oma sõnastuselt kui ka puhuti pentsikuvõitu moraalitsemisega on ilmselt pärit Jannseni koolist. Ent pidevalt töötades ajakirjanikuna vabaneb Koidula kitsalt Jannseni eeskujude mõjust. Juba 1867. a. juttudevalikus (näiteks «Emajärv ja Virtsjärv») näeme teemastiku avardumist muinasjutualale, mida on tõenäoliselt inspireerinud aasta varemini trükist ilmunud Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud». Sama aasta lõpul saab alguse Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus, millel oli otsustav mõju Koidula ühiskondlike vaadete kujunemisele kui ka kirjanduskultuuri omandamisel. Ligikaudu samasse aega kuulub ka Koidula ja C. R. Jakobsoni lähem tutvus ja nende kirjavahetus.

Aastad 1868—1869 on Koidula proosatoodangu kõrgaastad. Kirjanik on vabanenud jannsenlike, isiklikku moraali käsitlevate õpetlike juttude viljelemisest, ta teoste kaaluva enamiku, nii algupäraste kui tõlgete teemastik on ilmselt sotsiaalne, tugeva patriootilise ning progressiivse hoiakuga. Neil aastail ilmuvaist teostest pälvivad väljatõstmist eri raamatuina avaldatud almanahh ««Eesti Postimehe» Õhtukõned» (valminud 1868, ilmunud 1869) ja «Martiniiko ja Korsika» (1869), mõlemad J. Jannseni nime all. Esimene sisaldab seitse luuletust ja viis jutustust, milledest kirjanduslikult on arvestatav «Tammiste küla «veskitondid»». Kogumik oli kavatsetud Jannseni «Sõnumitoojate» jätkuna — allpealkirjas on see nimetatud «Sõnumitooja uueks lisaks» —, kuid esimesest andest kaugemale ei jõutud. «Martiniiko ja Korsika» on esimene eestikeelne teos, mis tutvustas eesti luge-

jaid Suure Prantsuse kodanliku revolutsiooniga — kuigi poliitiliselt mõõdukailt vaatekohtadelt. Vastasel korral poleks ka selle avaldamine üldse olnud mõeldav. Niigi pääses tsensuuriväravast läbi ainult esimene osa. Teise osa käsikirja saatusest teame, et kirjanikule tuttav tsensor Suigussaar selle tagastas palvega, «et temas saaks vähem ja kergemalt kõneldud — rahva õigustest, tema nõudmistest ja pahast meelest nende vastu, kes temale ülekohut teevad — ühelt poolt — ja kuningate, kuningannade, aadelite ja ministrite ülekohtusest, sandist-ropust elust jne. — teiselt poolt». Kirjanik aga loobus tõelise olustiku mahendamisest ja nii jäigi teose teine osa avaldamata. Nende soovide järgi võime sedastada, millevõrra Koidula erines ühiskondliku elu käsituses Jannseni vaadetest, kes «Pärnu Postimehes» piiramatus aukartuses kõneles riigivalitsejatest ja kroonitud peadest. Näib, et Koidula ületab revolutsiooni ühiskondlike põhjuste mõistmises enamiku selleaegseid tegelasi, sest sääraseid etteheiteid tsensori poolt tolleaegsete kirjameeste suletööde kohta pole teada.

Nimetatud aastate «Eesti Postimehe Jututoa» proosast on väljatõstetavad külajutud «Ainuke» ja «Enne ukse lukutamist» (mõlemad 1868) kui Koidula jutuloomingu tippsaavutused. Need jutustused jäid eesti proosas oma aktuaalse ühiskondliku teemastikuga kui ka kunstiliselt kujunduselt ületamatuiks kuni Pärna programmiliste juttude ilmumiseni 1879. aastal. Aga veelgi suurema panuse kui nimetatud olustikuliste juttudega annab Koidula neil aastail rahvusliku võitluse käigus rea ajalooliste jutustuste tõlgetega. 1869. aasta «Jututoas» avaldas Koidula tõlked «Johanna D'Ark», jutustuse isamaa vabastamiseks ohverduvast prantsuse taluneitsist, ja «Kosma Minia», vene rahva võitlust välismaiste interventide vastu kujutava teose. Nende võõrrahvusest vaenlaste vastu võitlevate patriootide eeskuju kutsus siingi ennastohverdavale isamaatööle. Teemalt väga sarnane on ka samal aastal tõlgitud jutustus «Juudit ehk Jamaika saare viimsed Maroonlased» (ilmus trükis eri raamatuna J. Jannseni nime all 1870), milles antakse terav pilt koloniaalmaa pärisrahva julmast ekspluateerimisest, mis oli rööbitatav samasuguste vahekordadega, mis valitsesid Eestis feodalismi ajal.

Veelgi ägedamaks orjandusevastaseks protestiteoseks, mis lugejate teadvusse tõstis hiljutise orjaaja õudused, osutub jutustus «Olesja». Lühijutt «Olesja» jutustab vaba kasakaneiu traagilisest saatusest,

kes armastusest abiellub pärisorjaga ning muutub ise ka seetõttu orjanaiseks. Järgneb kohutavalt vilets elu täis piinlemist härraste südametu omavoli ohvrina, mis on täis lakkamatuid kannatusi kuni hauani. Vabas tõlkes toodud jutustuse lõpetab eestindaja protestiva kokkuvõtuga, mis kriipsutab alla jutu avaldamise ühiskondlikku ülesannet: «See oli miljonite orjaelu endisel ajal. Selle ühe sarnaselt on miljonite elu ära elatud. Ja meie aegel julgeb veel inimesi olla, kes seda aega vabandavad.» Nähtavasti leidus eesti kodanlike juhtidegi hulgas leplasi, kes talurahva vabastamise 50. juubeliaastal püüdsid vabandavalt tõlgendada orjanduse julmusi, sest saksapoolsete mõistatahtjate poole pöörduda poleks Koidulal mõtet olnud eesti ajalehes.

«Olesja» ja «Kosma Minia» avaldamine näitavad Koidula arusaama, millist ideoloogilist tuge võis eesti feodaalidevastane võitlus ammendada vabadustarmastava vene rahva progressiivsest kirjandusest. Sel alal tuleb hinnata Koidulat kui pioneeri, kes algatab vene eesrindliku kirjanduse levitamist juba 60-ndatel aastatel (teatavasti hoogustus see kümnendi võrra hiljem).

Nii oma algupäranditega kui ka tõlgete valikuga on Koidula 60—70-ndate aastate kandvaim prosaist. Ajal, mil kirjanduses ilmus peamiselt vaimulikke raamatuid ja sentimentaalseid jutukesi, on Koidula silmapaistev oma toodangu kõrge ideelise tasemega, mis õhutas patriotismi ja võitles vaimuorjastajate vastu. Seejuures ei ammendanud ta aineid ühekülgselt saksa kirjandusest, vaid tutvustas ka vene, läti («Raudin», «Eesti Postimehe Jututuba» 1879) ja soome olustikku.

Ajavahemikus 1865—1870 oli «Eesti Postimees» parimini toimetatud. Ajalehe üldine kultuuriline tase ning ühiskondlik aktiivsus paranesid märksa, sest kaastöölisteks oli hakanud rida rahvusmeelseid noori haritlasi eesotsas C. R. Jakobsoni ja J. Hurdaga, kes andsid ajalehele senise äärmiselt leplusliku joone asemele olusid mõõdukalt kritiseeriva suuna. Toimetaja Jannsen laskis end mõne aja kaasa tõmmata, siis aga sulges teatavasti ajalehe Jakobsonile ja hiljem laskis koguni mõisnikel oma ajalehte subsideerida. Need aastad on Koidula jututoodangus saavutusrikkamad. Ent abiellumine ning asumine 1873. aastal Kroonlinna lõpetasid Koidula ajakirjandusliku kutsetöö. Ta jätkab siiski pikemate või lühemate vaheaegadega kaastööd isa ajalehele. Eemalekistuna eesti avalikust elust, rõhutuna perekonnaema mure-

dest, mida raskendas veel üha halvenev haigus, kaotab ta järk-järgult oma kirjaniku-võitleja innu. Kirjavahetus Kreutzwaldiga katkes juba ta kihlumise puhul ja seos talurahva juhi Jakobsoniga lõdvenes. Neil aastail algavas võitluses kodanluse alalhoidliku ja progressiivse tiiva vahel asub Koidula Hurda poolele, nagu nähtub ta sõnavõttudest luules ja kirjavahetuses. Kui Hurt, poliitikast loobunud, Peterburi asub, läheneb Koidula sellele haritlasperekonnale, kuid see ei aktiviseeri Koidulat osa võtma avalikust elust.

Koidula Kroonlinna-aegne proosatoodang koosneb peamiselt tõlgetest, milledele lisandub ta välisreisi puhul a. 1876 ja 1877 5—6 reisikirja. Neis jutustatakse turisti silmaga nähtud vaatamisväärsustest, kuid tähelepanekute tegemiseni võõrastest ühiskondlikest oludest ei jõua matkaja kusagil. Seegi on iseloomustav seik, mis viitab Koidula sotsiaalse aktiivsuse langusele. Hääbub ka algupärane jutulooming. Ta selleaegsetest töödest pälvivad nimetamist muude hulgas «Liisu» («Eesti Postimehe Lisa» 1878), «Juula» («Eesti Postimees» 1880) ja «Loigu perenaine» («Eesti Postimees» 1881). Esimene neist on aktuaalse teemaga linnaaineline jutustus. Selles on juttu Sillandi (Viljandi) linna «Puhte» («Koidu») seltsi vääriti juhitud tegevusest, mis ka tõeliselt aset leidis. Seltside küsimus oli põlev probleem, sest lauluseltsid etendasid kodanlik-rahvuslikus liikumises hulkade kaasatõmbamisel ja ideoloogilisel suunamisel määratu suurt osa. Ent autor ei keskendu jutustuses seltsiteemale, vaid peamiseks käsitlusobjetiks on ühe nooruki ulaellu kaldumine. Aga ka isikliku moraali probleem jääb lahendamata, sest viiest ajalehenumbrist läbikäiv jutustus katkes lõpetamatuna.

«Juula» on lugu Noarootsi randlaste elust. Tegevus on arendatud küll tõeluslikus keskkonnas, kuid sündmustik on üles ehitatud vähe-usutavatele romantilistele motiividele: rannakülas suvitav kindral leiab kohalikus talutüdrukus oma tundmatu lapselapse; randa uhutud laibas tuntakse ära neiu kaugetelt meredelt tagasisaabuv peigmees ja maetaksegi selle pähe, sealsamas saabub aga surnukspeetu ise jne. Noarootsi olustiku mittetundmine sunnib oletama võõraid eeskujusid.

Mõnesuguseid süžeelisi eeskujusid laseb oletada ka jutustus «Loigu perenaine», milles esineb võõraid motiive (Põhja-Eesti talus on hulk teenijaid, tegelased kaaluvad abielulahutamist jne.). Jutustus näitab naise traagilist elukäiku, kes armastatud noormehe abistamiseks laseb end petta vastumeelsesse abiellu rikka naaberperemehega,

mistõttu elatakse ränkades hingepiinades ning vastastikuses vihkamises. Perekonnasuhete vaenulikkus on antud drastilistes liialdustes: väike õel perepoeg uputab kakluses naaberpoisi ja kümmekond aastat hiljem koju naasnud, üritab ema pussitamist. Lõpul jõutakse ometi suurima üksmeelsuseni. Kõnelemata teose psühholoogilistest liialdustest ei paku see ei kaasaja olustikulisi pilte ega tõstata sotsiaalseid küsimusi.

Tuleb järeldada, et Koidula hilisem proosatoodang taandub teisejärguliseks võrreldes Pärna ja Suburgiga, kelledele lisandub peatselt olustikulise jutustajana Elisabeth Aspe. Aga 80-ndatel aastatel algab võidukäiku sootuks uus kirjandusliik, ajalooline jutustus, millest kujuneb terav ühiskondlik rünnakužanr, mis varjutab senise proosa.

Käesolevas valimikus esitatud jutustustest oli omal ajal populaarseim «Ojamölder»: see ilmus eri raamatuna ja on seni vastu pidanud neli trükki — 1864 (tiitellehel 1863), 1910, 1922 ja 1944, mistõttu on olnud pidevalt lugejaile kättesaadav. Lisaks saavutas raamat eriti 1869. a., laulupeoaastal suure tunnustuse, mis ulatus üle eesti keele piiride. Soomes ilmus isegi teosest tõlge. Noore autori esikteos on laenatud-aineline, nagu ta seda ise kirjas Kreutzwaldile tunnistab («õnnetumast Ojamöldrist täna veel pean kaebama, et vasta minu teadmist ja kindlat tahtmist minu nime alla sai . . .», Koidula Kreutzwaldile 1. V 1869). Hilisem uurimus ongi «Ojamöldri» algteoseks selgitanud L. Würdig'i «Auf der Grabenmühle oder Geld und Herz» (ilm. ajakirjas «Die Maje» 1858). Kuna vastav ajakirja aastakäik ei ole kättesaadav, ei saa kindlaks teha autoripoolset osa muganduses.

Ent «Ojamöldri» puhul ei ole esmajärjes oluline selle algupärasuse aste. Ilmudes tähistas raamat murrangut eesti proosas. 1863. aastal ilmunud 51 trükisest (Schwabe kataloogi andmeil) oli 29 vaimulikku teost, muu oli peamiselt igasugune tarbekirjandus, ajalehed, kalendrid jm. Jutustavat proosat esindas paar säärast raamatukest nagu K. Rosenbachi «Krahv Vlorentin Praunstein ehk Mustlasse-Prido» ja «Körtsi käimisse kasso». «Ojamölder» oli vaba selleaegsete juttude õpetuse pealetükkivusest, selles oli kunstilist süžee arendamist, psühholoogiat karakteriseerimisel ja võõrkeelis hea kirjandusliku kooli saanud autor kasutas osavasti isalt õpitud rahvakeelt, kuid kirjanduskunstilises kujunduses. Teoses antud olustikuline pilt ei vastanud küll dateeritud ajale (1813), kuid lugeja leidis selles kajastusi kaasaegsest kapitaliseeruva küla elust. Ja need küljed tegidki teose ka lihtsa

lugeja silmis hinnatavaks. Külakodanluse kihitumine, jõuka kulakluse eristumine olid juba käimas. Seda kujunevat ühiskondlikku kihti esindab Koidula Ojamölder, aga seda kuju teame püsivat pidevalt XIX sajandi külaainelises kirjanduses Punga-Mardi ja Virgu Andreseni välja. Rahakultus, laste naitmine varanduslikel kaalutlustel, kehvikute ei mikski pidamine — need olid «elust nähtud» motiivid. Jõuka peremehe aplusele ning jõhkrusele on vastu asetatud kehva neiu seesmine väärikus ning ausus. Raha võimu vastu südame jõud — see oli lugejate enamiku eetiline veendumus ja seda kinnitas ka jutustus. Eri motiivina on autor jutustuses seoses 1812. aasta Isamaasõjaga välja tõstnud vene rahva sangarlikkust ning patriotismi (VI ptk. algul), mis osutab, kui õigesti mõistis kodanlik-rahvusliku liikumise ajastu progressiivne juhtkond oma idapoolse naaberrahva iseloomu tublidust. Need jooned tegid «Ojamöldri» hinnatavaks selle ilmumisel ja tagantjärele on teos arvestatav eesti külajutu arenemisloos.

Ülejäänud kolme jutustuse tekkeaeg on 1868. aasta. Neist ilmus «Enne ukse lukutamist» nimetatud aasta veebruaris («Eesti Postimehe Jututuba» nr. 8—9), «Ainuke» augustist oktoobrini («Eesti Postimehe Jututuba» nr. 34—42) ja «Tammiste küla «veskitondid»» kogumikus ««Eesti Postimehe» Õhtukõned», mis on tsenseeritud sama aasta novembris. Kõigil neil jutustustel on ühine taotlus: populariseerida käibelolevaid ühiskondlikke päevaprobleeme. Laadilt on need olustikulised külajutud, tõsielulised pildid kaasaegsest maaühiskonnast, millesse on aga puhuti põimitud võõrelemente. Neid esineb eriti «Ainukeses» (näiteks abielulahutus jm.). Puhuti on sündmustiku kulgu põimitud publitsistlikku elementi, nagu «Ainukeses» autori väitlemine «õiglaste» ja «jumalakartlike» tagurlastega ja Lohasaare Andrese arutlused lauluseltsidest. Tuleb märkida, et Koidula oma jutustustes õigesti näeb klasside tekkimist vastses kapitalistlikus külaühiskonnas. Vahet vaese ja rikka vahel tehakse «Tammiste küla «veskitontides»», veelgi selgemini on aga vastandatud peremehed ja sulased Lohasaare päevilise Miku mõtiskluses. Vana tööline tunneb end vaese orjana, keda ööd-ilma kui päeva on taga sunnitud. Mis laulgu peremees leivast ja veest, kui tal õlut-viina on ühtepuhku põigiti nina all; mis viga sel korjata, kel kott omast käest kaelas ripub, arutleb vana tööori. Säärase, kuigi põgusa, peremeeste ja sulaste vastuolude kõnesse võtmisega ennetab Koidula kaasaegsed autorid. Teravapilguline ajakirjanik oli suuteline läbi nägema «eesti vendade» ühtsuse näilisust. Pärn vas-

tandab ikka ainult saksa soost kurnajaid eestlastega, oma rahvusest ekspluateerijate ja kehvikute vahekordi ta ei küüni nägema. Aga ka Koidula piirdub ainult põgusa tauniva sedastamisega ega süvenda seda kriitikaks. «Ainukeses» kujutab ta arvustamata rikka talurahva pidutsemisi, kaasavarakaid abiellumisi (mölder Hannus on valmis lakke kargama, kui kuuleb poja jõukast mõrsjast) jne. Säärane soosiv suhtumine jõukasse talunikeklassi oli kooskõlas ka progressiivselt mõtleva kodanluse vaadetega, kuna võitluses mõisnike vastu oli ülesandeks vabastada põllumees mõisasõltuvusest ja ideaaliks oli tuntud oma toa, oma loa taotlus. Seda vaadet jagas ka Koidula, aga ta tundis teiselt poolt tekkiva pärisperemeeskonna ekspluataatorlikke jooni. Realistina on ta neid mõlemaid suhteid arvestanud. Kodanliku realistina neid sotsiaalseid nähtusi käsitelles ei tundnud ta aga vajadust kritiseerida oma klassi. Kriitiline realism tekkis alles sajandi lõpul, kui kodanlus läheneb mandumisele. Selles staadiumis asuvad kodanlikud autorid paljastama oma klassi pahesid, et pidurdada selle laostumist. Koidula ajal puudusid, nagu öeldud, vastavad ühiskondlikud eeldused kriitilise realismi tekkimiseks, mistõttu ta realism on sotsiaalselt jaatav, puhuti kaldub ta idealiseeringuissegi ning romantilisele käsitlusmeetodile.

«Ainuke» tekkis laulupeo-eelses õhkkonnas, lauluseltside propaganda ülesandeis. Autor kaitseb lauluseltse tagurlike kiriklaste eest kui ka alalhoidliku elemendi vastu külas. Rööbiti sellega kajastuvad teoses ka teised päevaprobleemid: uue kirjaviisi tarvitusele võtt, kooliuuenduslikud taotlused, taludeost ja kiriku rahvastpimestav võitlus feodalismi toena. Jutustuses vastandatakse feodalismiajast pärinevale tehingabielule tunneteabielu, tulevase valimine «südamekipitamise» järgi, mis probleem ongi teose põhiteemaks. Tubli, ent armuasjades saamatu puusepa jantlikuks moonutatud kosjalood kujundavad teose sündmustikulise koe. Jutustus on Koidula elurõõmsamaid teoseid. Siin tuleb täiel määral esile autori tabav huumor, mis üldiselt ta teostes pääseb ilmsi mõnes karakteriseerivas joones või väheses situatsioonikoomikas. Kujunduslikult on «Ainuke» Koidula õnnestunuim proosateos.

Reageeringuna jooksvaile päevaküsimustele on kirjutatud novell «Enne ukse lukutamist», mis käsitleb selle aja üht valusamat sotsiaalset nähtust, väljarändamist. Võimatuist agraaroludest tingitud väljarändamine muutus 1865.—1869. a. ikaldus- ning nälja-aastatel otse

meeletuks põgenemiseks koduküladest. Asuti sageli teele tervete külade kaupa, ilma igasuguse ettevalmistuseta ja asumisväljavaadeteta võõrsil. Sajad inimesed sattusid kohutavasse viletsusse, paljud ei jõudnud kubermangupiiristki kaugemale, hulganisti hukkus väljarändajaid nälja ja kannatuste tõttu. Selleaegsete ajalehtede aastakäikudest võime lugeda vapustavaid tragöödiaid nende õnnetute saatusest. Ajalehes katsus selgitustööd teha Jannsen, rahvast hoiatavaid luuletusi kirjutasid J. Weitzenberg («Laksi Tõnis») ja Kreutzwald («Väljarändajatele»). Ka Koidula andis nimetatud novelliga oma panuse. Selle ainestik on ammendatud ajaleheteadetest. Talurahva häda kasutasid mõnikord ka petised, kes suurte lubadustega meelitasid ahistatud rahvast võõrsile, kus see sattus ränkadesse tingimustesse. Oma novelli süžeeks on Koidula võtnud säärase petturi küüsi sattumise juhu. Kuid peateguriks, mis tõukab mehi kodukohta maha jätma, pole etteluisatud hea elu peale pääsemise lootused, vaid talumatud majanduslikud olud — on oodata jälle rendi tõstmist. Vana rendivõlg on aga alles tasumata. Nii avastab Koidula oma novellis esimese kirjanikuna väljarändamise sotsiaalsed alused, Kreutzwald oma manitsevas luuletuses on täiesti vältinud kõnet nähtuse põhjustest. Kuigi kirjanik õnneliku lõpu saavutamiseks on mahendanud agraarküsimuse teravust — rent jäi sama jala peale —, siiski näitab teos autori oskust näha ning hinnata ühiskondlikke nähtusi.

«Enne ukse lukutamist» ja «Ainuke» on Koidula tuntud teoseid nagu «Ojamöldergi», sest need on vahepeal ilmunud kahes uustrükis, 1924 ja 1944. Käesoleva kogu neljas jutustus «Tammiste küla «veskitondid»» ilmub aga alles nüüd, kaheksakümne aasta pärast uuesti, mistõttu see on tänapäeva lugejale täiesti võõras. See jutustus ei kajasta seevõrd akuutseid päevaprobleeme kui eelmised tööd, ei leidu selles ka sääraseid publitsistlikke vahelekiilungeid nagu «Ainukeses». Kuid ka selle teose taotluseks on kaasaegses külaühiskonnas esinevate väärnähtuste avastamine. Keskse küsimusena võtab autor kõnesse ebausu absurdsuse ja näitab selle sotsiaalset ohtlikkust. Ebausk oli vaimupimeduses hoitud rahva hulgas laialt levinud, nagu nähtub ajalehesõnumitest. Selle pahe paljastamist oli pidanud vajalikuks juba J. V. Jannsen («Maatargad», «Räägi, mis sa tahad — tondid ja kodukäijad on ometi tõsi», mõlemad 1857, jm.), sama teema juurde tuleb ka Koidula. Ent kui Jannsen tondiusku naeruvääristades jutustab sellest lõbusa anekdoodi, võtab Koidula nähtust ühiskondliku probleemina ja

näitab ühtlasi selle pahe kahjulikke kaasnähtusi. See polnudki mingi lapsik jaburdus, vaid haarates hulki võis ebausk luua soodsa pinna tõsiste sotsiaalsete pahede, nagu kuritegevuse tekkimisele.

Rööbiti ebausu kahjulikkusega paljastab Koidula vagatsemist kuritegevuse varjajana: arukas vallavanema perenaine teab küll, kuidas palvemajad on peaheritsaid varjanud, ja roimar käib iga pühapäev palvemajas ja neli korda aastas kirikus või laual. Vagatsejaid ründas Koidula ka «Ainukeses» kui ühiskondliku progressi pidurdajaid. Siin näitab ta nende otsest kahjurlikku olemust. Et kurjategijad usku maskeerimiseks kasutasid, oli nii levinud nähtus, et sama motiiv korduvalt eesti kirjanduses esineb (näiteks Kunderi «Mõrsja ja märatsejad», 1890). Usu pimestava kahjulikkuse paljastajana esineb Koidula ilukirjanduses pioneerina.

*

Käesoleva valiku jutustused on antud redigeeritud kujul, kusjuures printsiibiks on olnud anda tekst kohandatuna tänapäeva ortograafiale ning interpunktsioonireeglitele, seejuures säilitades aga võimalikult ulatuslikult Koidula stiili ning keele omapära. Peale puhtortograafiliste paranduste on tehtud järgmisi muudatusi: nüüdisaja reeglitele on kohandatud «ehk» ja «või» ja «kes» ja «mis» tarvitamine; murdevorme on asendatud kirjakeelsetega; kõrvaldatud on segavad partitiivsuse liialdused. Need kohendused muudavad seevõrra vähe Koidula teksti, et paranduste loetelu populaarses väljaandes osutub tarbetuks. On kõrvaldatud oleviku lugejat häiriv kõikuv kirjaviis, kuid säilitatud on Koidula sõnastus selle rikkuses ning stiiliilmekuses. Seda muuta (nagu on tehtud kodanluseaegsetes Koidula uusväljaannetes) tähendaks vastutamatult moonutada meie XIX sajandi suurt sõnakunstnikku.

Villem Alttoa.

Sisukord

Vastutav toimetaja A. Kerge.
Kaane-puulõiked valmistanud M. Laarman.
Keeleline toimetaja L. Raudsepp.
Tehniline toimetaja H. Veber.

Ladumisele antud 3. XI 1949. Trükkimisele antud 7. I 1950. Trükiarv 7000. Paber 56:79 sm $^{1}/_{16}$. Trükipoognaid 15.5. MB-00975. Trükikoda „Noor-Eesti", Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 1425.

На эстонском языке.
Л. Койдула. Избранные рассказы.

Hind rbl. 5.75